

ЖІГМОНД
МОРИЦ

ВАЖКИЙ
ГРІШ

**ВИДАВНИЦТВО
ДИТЯЧОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ВЕСЕЛКА»
КИЇВ 1968**

З угорської переклав
Юрій Керекеш

Малював
Анатоль Силаєв

СІМ КРЕЙЦЕРІВ ¹

Доля дбає про те, щоб і бідняк міг інколи посміятися. Не тільки голосіння чути в убогих халупах,— часом там лунає і щирий сміх. Щоправда, бідняк часто регочеться і тоді, коли б йому радше годилося плакати.

Я знаю, як живеться бідноті. Те покоління Шошів до якого належав мій батько, пізнало, почім

¹ Крейцер — стара монетна одиниця в Австро-Угорщині. (Тут і далі примітки перекладача).

ківш лиха. Батько працював поденно в механічній майстерні. Ані він, ані його однолітки тими часами не хваляться. Дались вони їм утямки!

Проте ніколи вже я не сміятимуся так щиро й весело, як у дитинстві.

Не до веселощів мені тепер, коли немає моєї рум'янолицької матусі. Вона, бувало, сміялася так, що аж сльози їй виступали на очах і заходилася задушливим кашлем.

А найвеселіше матуся реготалася тоді, коли ми з нею одного разу по обіді шукали сім крейцерів. Шукали і знайшли. Три — в шухлядці швейної машини, один — у шафі, а решту — по дальших закутках.

Перші три крейцери відшукала сама матуся. Вона сподівалася знайти більше, бо вже давно складала в шухлядку всі зароблені гроші. Для мене та шухлядка правила за невичерпну скарбницю, до якої треба було лише сягнути — і найзаповітніше бажання враз збувалося.

Я пильно придивлявся, як матуся нишпорила в шухляді, перебираючи голки, наперстки, ножиці, гудзики, стрічки, тасьомки.

— Заховалися, — раптом мовила вона здивовано.

— Хто?

— Грошки, — відповіла, засміявшись, матуся й висунула шухляду. — Ходи-но, синку, ми їх, поганців, таки знайдемо. Начувайтесь лишень, ка-посні!

Вона присіла навпочіпки і поклала шухляду на підлогу так, ніби боялася, що монети звідти випурхнуть. Потім ураз перекинула її — так ловлять капелюхом метелика.

Ну як мені було не засміятися?

— Тут вони, всередині,— раділа матуся, проте шухляди не піднімала.— Коли ще в нас є хоч один крейцер, то він тут заховався.

Я теж присів навпочіпки і стежив: чи не виткнеться з-під шухляди блискуча монетка? Однак нічого не витикалося. Казати правду, ми не дуже й вірили, що там є бодай один крейцер.

Ми з мамою переглянулися й засміялися з таких дитячих пустоців.

Я торкнув перекинуту шухляду.

— Тсс! — насварилася мати.— Тихше, бо вистрибне. Ти ще не знаєш, яке спритне звірення той крейцер. Він біжить дуже прудко, так і котиться. Та ще й як котиться!

Ми заглядали під шухляду то з одного боку, то з другого. Бо ж добре знали — крейцери завше щезають миттю.

Нарешті я знову простяг руку до шухляди.

— Ой! — скрикнула матуся.

Я перелякано сахнувся, ніби опечений.

— Обережніше, марнотратнику! Не квапся його випустити. Таж він лише доти наш, поки в схованці. Нехай ще трошки там посидить. Ти ж бачиш: збираюся прати, і треба мила. А воно коштує щонайменше сім крейцерів. Дешевше крамар не продасть анізащо. Три крейцери в мене вже є. Треба ще чотири. А вони сховалися в цій малій хатинці; гроші не люблять, щоб їх турбували. Бо розсердяться — утечуть. Тільки ми їх і бачили. Пильнуй: гроші дуже вразливі, з ними треба поводитись обережно. З повагою. А то завередують, як панночки. Ти не знаєш якогось віршика, щоб виманити їх, мов того слимака з мушлі?

Ох і насміялися ж ми, поки правили ці теревені. А віршик у мене вийшов дуже дивний:

Дядю крейцер, вийди хутко,
Бо горить твоя халупка!..

І я перекинув шухляду. Під нею був усілякий мотлох, тільки грошей катма.

Підібгавши губи, матуся шукала далі, але марно.

— Жаль,— мовила вона,— що нема стола. Гроші б знайшлися, коли б ми з поваги до шухляди перекинули її на столі.

Я зібрав увесь мотлох і склав до шухляди. А мати задумалася. Сушила собі голову над тим, чи, випадком, не поклала кудись гроші, а відтак забула про них.

І мене щось непокоїло.

Раптом у голові сягнула мені думка.

— Мамо, я знаю, де заховався крейцер.

— Де, синку? Ану пошукаймо його, поки не розтанув, як сніг.

— У шухляді скляної шафи.

— Розумнику ти мій! Добре, що досі мовчав, а то б за ним уже і слід простиг.

Ми встали, підійшли до шафи, що вже хтось й відколи стояла без скла, і в шухляді, як я й казав, знайшли крейцера. Уже три дні я намірявся викрасти його звідти, та все чомусь боявся. Аби тільки зважився на таке, міг купити собі цукерок.

— Ну, чотири крейцери вже є. Не журися, синку, маємо вже більше половини. Лише трьох не вистачає. Коли цей ми знайшли за годину, то до полудня ачей знайдемо і ті три... І я ще встиг-

ну випрати до вечора. Ходи-но мерщій, може, ми і в інших шухлядах знайдемо по крейцеру.

Коли б у кожній шухляді знайшовся крейцер, то було б у нас багато. Бо старою шафою раніше користалися люди, які мали що переховувати. А в нас її, бідолашну, не дуже завантажували. Тому й стояла вона така непоказна, поточена шашлем, без вішалок.

Перед кожною шухлядою мама примовляла пророчо:

— Ця шухляда з багатих. А ця ніколи нічого не мала. А оця завжди жила в борг. Ех ти, погана, нещасна старчихо, і в тобі жодного крейцера нема. О, а в цій так ніколи нічого й не буде, бо вона нашу бідність стереже. Ну, нехай у тобі й не буде ніколи, якщо зараз, коли прошу, нічого не дає мені. А ця багатша за всіх, еге! — вигукнула мати, сміючись, коли витягла найнижчу шухляду, що не мала навіть дна. Вона повісила її мені на шию, і ми реготали, аж качались од сміху по підлозі.

— Стій! — сказала раптом мати. — Зараз будуть гроші. Я знайду їх у батьковому піджаку. От побачиш.

Одяг висів на вбитих у стіну цвяхах. І — диво! — тільки сягнула в першу кишеню, в руці у неї опинився крейцер.

Аж не вірила своїм очам.

— Є! — скрикнула. — Ось він! То скільки ж маємо вже? Важко навіть полічити. Один, два, три, чотири, п'ять... П'ять! Ще два треба! А що таке два крейцери? Дрібниця. Там, де є п'ять, два ще знайдуться.

Мати винишпорила всі кишені, та, на жаль,

марно. Не знайшла жодного. Навіть найдотепнішим жартом нізвідки не вдалося виманити ще два крейцери.

Від хвилювання та зусиль на материних щоках зажевріли великі червоні троянди. Їй не можна було працювати, бо вона відразу слабла. Правда, шукати гроші — особлива робота, яка нікому не заборонена.

Настав і проминув час підвечірку. Незабаром споночіє.

На завтра батькові потрібна сорочка, а випрати нічим. Сама тільки колодязна вода не відмие з неї масного броду.

Враз мати вдарила себе по лобі. Засміялась і радісно вигукнула:

— Ой, яка я дурна! Я ж до своїх кишень не заглянула. Та коли вже навинулося на думку, то подивлюся.

І подивилася. І що ж ви думаєте — там теж знайшла один крейцер. Шостий.

Ми запалилися. Вже тільки одного не вистачає.

— Ану виверни й свої кишені. А коли й там є?

Мої кишені! Я міг їх вивертати з ранку до вечора! Там завжди дюдя свистить.

Звечоріло, а ми так і не знайшли сьомого крейцера.

Крамар на борг не дасть, а сусіди такі ж бідні, як і ми. До того ж не йти просити в них один крейцер!

Не залишалося інше, як щиросердо посміятися з наших нестатків.

Саме тоді зайшов старець — жалісливо попросив милостиню.

Мати сміялася до нестями.

— Ой що ви, дідусю любий,— сказала вона,— цілий день байдикую, бо не вистачає одного крейцера, щоб купити півфунта мила.

Лагідний старець задивився на матір.

— Одного крейцера? — перепитав.

— Атож.

— То я вам дам.

— Тільки того ще бракувало — від жебрака милостиню приймати!

— Облиш, дочко! Мені він ні до чого. Мені вже лише сира землиця потрібна. Тоді все буде гаразд.

Він тицьнув мені в руку крейцер і, попрощавшись, пошкандибав далі.

— Ну, слава богу! — сказала мати.— Біжи вже...

Та раптом затнулася на хвилинку, а тоді розреготалася.

— Не в пору зібралися гроші. Сьогодні прати таки не доведеться. Темно вже, а гасу нема.

І вона захлинулася від сміху. Тяжка, смертельна задуха найшла на неї. Мати стисла обличчя долонями, хитнулася... Я підбіг, аби її підтримати. І зненацька щось тепле потекло мені на руки.

То була кров, її дорога, свята кров. Кров моєї матері, що вміла сміятися так, як навіть серед бідняків мало хто вміє.

БЕНЮШ

— Візьміть і малого з собою! — гукнула мати двом синам-школярам.

— Він, мамо, лише заважає нам, — одказав роздратовано Імре — учень другого класу гімназії¹.

— Візьміть його! — гримнув на хлопців батько, що сидів за чашкою кави.

— Та нехай уже йде! — погодився гімназист-третьюокласник Берті. — Ходи з нами, Бенюше, візьмемо тебе!

Хлопчик трохи що не заплакав, але після братових слів сльози враз висохли.

Як дванадцятий, наймолодший, син Якова², хлопчик у сім'ї називався Беңямином, хоч його справжнє ім'я було Калман. Отже, звали його Бенюшем³, бо він був найменший.

— І я йду! — зрадів Бенюш. — І я йду, і я йду!

Дуже любляв товариство старших хлопців, хоча сам ще навіть до школи не ходив. Любив потеліпати язиком серед дорослих, послухати їхні розмови; не раз і дошкуляв хлопцям, бо знав, що ніхто не наважиться перечити йому.

¹ Гімназія — назва середнього навчального закладу в деяких зарубіжних країнах.

² Яків — один з персонажів біблії.

³ Бенюш — пестлива форма від Беңямин.

Імре та Берті переглянулися, переморгнулися і вмить зрозуміли одне одного. Порадившись хвилинку, хлопці вирішили раз і назавжди відбити в Бенюша охоту приставати до їх гурту. Треба було так провчити малого, щоб тікав од них навіть тоді, коли будуть кликати з собою.

— Треба його скупати! — мовив з притиском Берті.

Після полуденка хлопці оточили Бенюша.

— Бенюшку, ходи з нами пташині гнізда дерти. Ходи-но, покажемо тобі кубельце очеретянки.

Кращої принади для Бенюша годі було придумати. Правда, улеслива мова братів трохи настожила хлопчика. Та гарні, догідливі слова, звабні обіцянки таки зробили своє — і Бенюш подався з братами.

Хлопці пройшли городом на поле, де росло жито. Бенюш хотів нарвати собі польового маку, та брати не дозволили — квапили його, бо, мовляв, відлетить очеретянка.

Нарешті дійшли до верболозу, до невеликої річки, і зупинилися на березі. Хлопчаки відразу взялися до Бенюша.

— Будеш наговорювати на нас? Ти, негіднику! Думаєш ціле літо плітки розводити? Підожди, зараз ми провчимо тебе, побачиш, як нагороджують наклепників.

Хлопчик і моргнути не встиг, аж його вже схопили, підняли в повітрі і з розмаху, наче мішок глини, закинули в річку.

Бенюш бризкався і борсався у воді. В очі, рот зайшла вода, грязюка. До того ж хлопчина зовсім

не вмів плавати. Правда, річка була мілка. Якби Бенюш звівся на ноги, то вода доставала б йому хіба до пояса. Але він обімлів з переляку і сокирою пішов на дно.

Коли хлопцям здалося, що малий брат зазнав належної кари, витягли його з води.

Але тепер уже вони перелякалися: Бенюш був як неживий.

Мерщій поклали хлопця на траву і почали приводити до пам'яті.

— Треба вилляти з нього воду,— сказав Імре і підняв малого за ноги,— нехай витікає.

І враз Бенюш вдарив брата ногою в щелепу так, що той трохи не відкусив собі язика.

«Раз уже б'ється, видно, нічого йому не сталося»,— зітхнули з полегкістю хлопці й знов поклали брата на землю.

Незабаром хлопчик опритомнів.

Плачучи, він ще довго пирхав і випльовував воду.

Перелякані хлопчики вже пошкодували свого вчинку. Жаль, що не зметикували роздягти Бенюша й голого жбурнути в річку. Тоді можна б сказати, що Бенюшеві скоїлося лихо, коли купався.

— Бенюшку, дорогенький, золотенький мій Бенюшку, — благав Імре, — не кажи нічого батькові. Все зробимо для тебе, лише ні слова батькові та матері.

Бенюш дивився на хлопців так, ніби покладав собі щось у думках. Насправді ж він ні про що не думав, а тільки придуркувато кліпав і випльовував каламутну, огидну воду.

А Імре сушив собі голову, як би задобрити братика.

— Підеш з нами завтра на полювання! Правда, Берті, візьмемо його? Понесемо з собою батькову велику рушницю. І ти, Бенюшку, стрілятимеш з неї. Стрілятимеш справжніми набоями у справжнього птаха. Знаєш що? Ти застрелиш справжнісінького орла!

У Бенюша заблищали очі. Він про таке і не мріяв. Та зараз хлопчина був спантеличений, і важко було йому зібратися з думками.

Бенюш жалісно схлипнув і вхопився за Берті, ніби щойно відчув небезпеку, з якої вибрався. Старші брати примирливо поглядали на свого бідолашного, безпомічного братика. Адже він ще маленький, йому немає й шести років, а старшим братам набридає бавитися з ним. Імре старший від Бенюша на вісім, Берті — на десять років. А Йошка й Лайош (їх зараз нема дома) ще більші. Лайош старший від Бенюша аж на п'ятнадцять років. Пізно народився Бенюш і зараз для всіх був тягарем. Мати й батько дивилися на нього, наче на свого онука, і весь час передоручали його старшим хлопцям.

Але зараз старші брати поводитися з малим вельми ласкаво й привітно, аби тільки дешево відбутися. Якщо батько прознає про «купання», то перепаде їм добре на горіхи.

— Нічого не скажеш, правда, Бенюшку? — умовляв Імре.

І Бенюш кивав головою, що мовчатиме.

Брати роздягли Бенюша, посушили штанята й майку — іншого одягу не було на ньому. Зараз хлопці вже гралися з малим. Вирізали йому вербового прута і, наче коні, носили його на собі.

Потім усі разом копали яму, ганяли ховрашка,

одним словом, брати ще ніколи так не бавили Бенюша.

Коли ввечері поверталися додому, Імре біля воріт востаннє взяв з малого клятву.

Як увійшли до хати, Бенюш побачив матір і, розчепіривши рученята, подріботів до неї.

— Мамусю, мамусю, я втопився!

Мати спочатку налякалася, потім засміялася.

— Раз ти тут, то, виходить, не втопився.

— Ні, я втопився! — наполягав Бенюш. — Справді, мамусю, я зовсім утопився.

— Не втопився,— озвався Імре,— не втопився!

— Утопився!

— Не втопився!

— А таки я втопився!

— Тю, дурню, як ти міг утопитися, коли ти зараз тут?

— Я втопився! — тупнув ногою Бенюш і заплакав.

Увійшов батько. Мати вже здогадалася: тут сталося щось таке, про що батькові краще не знати. І вона поспішила зам'яти розмову.

— Певно, купалися.

— Літаючи,— додав схлипуючи хлопчина.

— Як це — літаючи? — поцікавився батько.

— Імре й Берті підняли мене, я полетів і втопився в річці.

— Ти не втопився! — кричав у нестямі Імре.— Адже, тату, я нічого йому не чинив. Він не втопився!

— Розкажи все, як було! — батько суворо глянув на Бенюша.

Та хлопчина враз замовк і захитав головою.

— Не розкажу.

— Чому?

— Я пообіцяв мовчати. А мужчина повинен дотримувати слова.

— А чому ти дав таку обіцянку?

— Бо завтра візьмуть мене на полювання. Я теж стрілятиму з батькової рушниці й справжнім патроном уб'ю орла.

— Он як! — вигукнув батько. — Тепер я вже знаю, куди влітку поділося стільки патронів.

І хлопці дістали по доброму ляпасові.

Коли батько важкою рукою накладав на них кару, брати, зціпивши зуби, твердо стояли на ногах. Бенюш, гадали вони, заслужив на те, щоб його замордувати.

СВИНЯ І СТРОКАТИЙ БРИЛЬ

— Я принесла дітям брилі,— сказала тітка Полі.

— Ой Полі, навіщо таким клог чеш собі голову! — мовила мати, замилувано оглядаючи три нові солом'яні брилики.

Гарні то були брилі! Виплетені з цупкої барвистої соломи, круглі, глянсуваті, вони скидались на ті коробки з-під торта, що їх привозили з Міш-кольца. Усі три брилі були однаковісінькі, тільки різні за розміром.

— Один я принесла для Берті, другий для Імре, а третій для Калмана,— заявила тітка Полі і з гордістю поглянула на три брилі.

Хлопців одразу покликали до хати. Годі й списати ту радість, з якою вони вхопили брилі й нап'яли на голови.

Бенюшеві було надивовижу почути ім'я Калман, бо так величала його лише тітка Полі. Коли Бенюш натішився своїм брилем, він кинув очима на брилі братів. Хлопчикові було без краю втішно, що його вшанували нарівні з старшими братами: він дістав такого самого бриля, як і вони — крилатого й гарного.

— Тепер уже ми всі однакові! Однакові! — твердив він Імре. — Я теж великий, теж великий! Хіба ж ні?

Імре так радів брилеві, що на цей раз навіть не дав Бенюшеві штурхана за такі хвастощі.

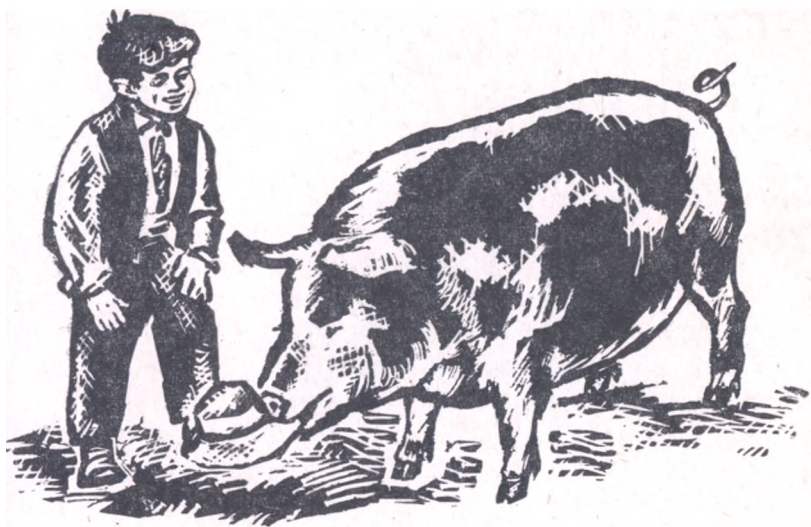
Задзвонили до полуденка. На ганку висів чималий дзвінок з жовтої міді, яким сповіщали, що стіл накритий. Його калатання було чути не тільки надворі та на городі, а й на луці і в селі. Зачувши той дзвінок, хлопці гналися додому, наче поросята, що ввечері біжать з пасовиська до корита.

Ось і зараз вони примчали негайно, хоч встигли вже в нових брилях оббігати все село і кожному показатися.

Сіли за смачний полуденок. Кришачи до свіжої, з вершками кави калач, вони розповіли історію, що сталася з Бенюшевими новими штанцями. Тітка Полі дуже сміялася і сказала:

— Я теж завжди боялася одягати нове плаття,— і зареготала, бо була дуже сміхотлива. Вона вміла реготати пронизливо і дзвінко. Сміючись, тітка мружила очі й широко розтуляла рота. — Ще й тепер боюся,— вела вона далі,— бо з новим одягом у мене пов'язані такі ж страшні спогади, як у Калманка.

Бенюш кидав од горняти на тітку похмурі по-

гляди. Він не любив, коли його згадували в розмові. Зрештою, не годиться переказувати тітці плітки про пригоду з його штанцями. Коли б вона не принесла такого чудового нового бриля, то й не простив би їй, що завела про нього мову.

Тітка весело розповідала, як її відшмагали, коли вона забруднила нову сукню. Діти сміялися, аж заходились. Було дивно: невже ж ця вродлива тітка Полі, що принесла брилі, колись була мала дитина, і їй теж перепало.

Та Бенюш раптом ніби щось відчув, скочив зі стільця і побіг до сходів, що ведуть надвір.

Там унизу велика свиня, рохкаючи, з чимось вовтузилася. Бенюш придивлявся, що то має бути. А тоді на все горло завищав і засміявся.

— Бриль Імре! Бриль Імре! Свиня їсть бриль Імре!

Дивляться, аж і справді. Знявся страшенний переполох, Імре став білий, як крейда, і, хоч був уже великий хлопчина, почав плакати за чудовим новим брилем.

— Ой, мій бриль!!!

А Бенюш пританцьовував на одній нозі й реготав.

— Бриль Імре, бриль Імре! — тільки й вигукував він. — Бриль Імре!

Та тут Імре вдарив себе по лобі: згадав, що свого бриля заніс до кімнати. Побіг і за хвилину повернувся з брилем.

— То бриль не мій, а Берті! — вигукнув.

І знову зчинилась веремія.

Досі й Берті сміявся, правда, стримано, бо ходив уже до четвертого класу гімназії. Та почувши отаке, враз занімів. А Бенюш радів ще більше: навіть краще, що це бриль Берті. Адже Берті штовхнув його колись у воду.

— Бриль Берті, бриль Берті! — гукав весело хлопчина. — Свиня їсть бриль Берті!

Усі ще дужче засміялися. Кожен сміявся передусім з Бенюша: дуже дивним здавалося його злорадство.

Але й Берті не надовго перелякався. Він сягнув під солом'яний стілець, де на нижній поперецьці лежав його бриль. Він високо підняв його і нап'яв собі на голову, а тоді гордовито озирнувся навколо, мовляв, знайшовся вже і його бриль.

— Чий же тоді бриль? — на ганку всі переглянулися. — Чий же він?

Роззявивши рота, Бенюш лупав очима, і поволі дійшло до його розуму: коли і в Імре, і в Берті на голові брилі, то чий же тоді третій бриль?..

— Та чий би міг бути? — вигукнув батько.— Де ще знайдеться така роззява, такий забудько? Хто інший може залишити свого бриля на сходах, щоб його свиня схопила?

Після танцю і сміху Бенюш на хвилинку занімів, наче риба. А тоді несамовито заверещав:

— Мій бриль, мій бриль! Чом не доглядаєте мого бриля-а-а?!

— Бач, синку! Така кара чекає на кожного, хто радіє, коли комусь іншому заподіяно шкоди,— мати витирала хлопчикові сльози. Але інші так реготалися з Бенюшевого плачу, що їх аж на кольки брало.

Тільки тітка добре повелася з Бенюшем. Вона обняла його і обцілувала мокре від сліз обличчя.

— Не плач, лебедику, янголятко моє! Яке щастя, що в тітки є ще один капелюх. Зажди-но!

І вона витягла з валізи гарненький тирольський капелюшок, з довгим-предовгим фазановим пером. Тітка хотіла подарувати той капелюшок своєму хрещеникові — синові аптекаря. Та тепер віддала його Бенюшеві.

І Бенюш став ще щасливіший і пишніший.

Але й досі кожен, кому тільки пригадається, сміється з пригоди, що сталася з трьома строкати-ми брилями.

ВАЖКИЙ ГРІШ

У дядька Балажа на золотому годинниковому ланцюжку теліпалася груба і давня, геть витерта монета вартістю в чотири крейцери.

Ми, діти, не раз у думки заходили: чому дядько Балаж носить ту незграбну штуку — той гріш?

Якось улітку дядько Балаж був у вельми доброму гуморі, і ми посідали в альтанці навколо нього: хто на стілець, хто на камінь, а хто просто на траву. І дядько почав розповідати:

— Мій батько, любі діти, не мав золотого годинника, до якого був би прив'язаний мідяний гріш. Та й у кишенях у нього не дуже видзенькували крейцери. А грошей було ой як треба, бо в хаті щодня просило їсти десятеро дітей.

Батько був бідний ремісник, добрий собі столяр. Він багато працював, а мало заробляв. Ми не чепурилися — щоліта бігали босоніж по теплому поросі. Хоча на цукерки й інші ласощі ніколи ламаного гроша не діставали, проте були рум'яні та міцні.

Я, ніде правди діти, не був задоволений своєю долею. Дуже кортіло роздобути бодай один крейцер і придбати за нього те, що забагнеться. Я мріяв передовсім купити собі ножика з червоною колодочкою, строкатого дерев'яного коника, шкіряного м'яча і пригорщу цукерок. Ось про що я мріяв за тих часів. Мені здавалося: знайду один крейцер, то зможу купити усе на світі, що тільки заманеться.

Але мені не таланило. Либонь, у нашому невеличкому селі ні в кого не було такого крейцера, який би можна загубити. Принаймні я ніколи жодного не знайшов.

Та якось сталася видатна подія. Батько приніс додому повний вузлик грошей. Він одержав велику заробітну платню і все монетами вартістю в чотири крейцери. Батько висипав гроші на стіл.

Наче зараз бачу, яка то була величезна купа. Усього сто вісімдесят три монети. Хто знає множити, може вирахувати, скільки то грошей. Я знаю тільки те, що було багато.

— Сім форинтів і тридцять два крейцери, тобто чотирнадцять крон і шістдесят філерів¹,— встряв у розмову Андор, що на всю школу прославився усним рахунком.

Дядько Балаж дивуючись глянув на хлопця.

— Дивись-но! — сказав він.— Я ще ніколи не підраховував... Багато грошей було тоді на столі. До того часу не доводилося бачити стільки в одній купі. Пригадуються мені усміхнені обличчя батька та матері.

Моїх братів не було дома, і тато на цей раз дозволив мені погратися грішми. Я складав монету до монети, закриваючи ними стіл. Я вишиковував їх довгими рядами, ніби то були солдати, ще й викладав з них зірку, село, башту.

Нарешті батько наказав мені зібрати все в торбинку. Я так і вчинив, але остання монета залишилась у мене в жмені, а звідти сповзла до кишені. Я подумав собі: «Якщо покладу в торбинку і цю монету, то від того величезна купа грошей не стане більшою. А мене може зробити багатим і ця одна».

Я зав'язав торбинку, передав батькові і— шмиг у двері.

Подався я прискоком просто до крамниці. По дорозі весь час тримав руку в кишені й обмацував монету.

Ні про що не думаючи, я влетів до крамниці.

¹ Форинт, крона, філер — монети в Австро-Угорщині.

Там було багато людей, і я став збоку, щоб, поки чекатиму, вибрати собі щось до вподоби.

Крамниця містилася в темній, з низенькою стелею кімнаті. Вона була так захащена полицями, бочками, лантухами і всілякими товарами, що хіба тільки в казковому розі достатку знайшлось би стільки різних принадних речей.

Крамарка була стара, зморщена бабуся. Вона мала звичку безперестанку повторювати дивним тужливо-співучим голосом те, що кому має дати.

Патакне просила на сім крейцерів солі. То крамарка раз у раз приспівувала:

— На сім крейцерів солі... На сім крейцерів солі... На сім крейцерів со-о-олі...

Пішта Лабош просив за два крейцери цибуха до люльки. І крамарка знов заспівала своєї:

— За два крейцери цибуха, за два крейцери цибуха...

Стара видряпалася в лівому кутку крамниці нагору і скинула цілу в'язку цибухів.

— За два крейцери цибуха... За два крейцери цибуха,— витягла один і подала покупцеві.

Нескоро настала моя черга.

Та поки я чекав, сталося щось дивне. Монета в моїй жмені спочатку припишкла, а потім зробилася напрочуд важка.

Що більше я роздумував про свій вчинок, то дужче палало обличчя і важчий був гріш. Мені вже заболіла рука, плече, спина, голова, а надто — серце.

Врешті-решт перед мене лишилася тільки одна дівчина. Але тут пойняв мене такий страх, що аж у душі похололо. І дав я драла з крамниці. Зупинився аж дома.

Я вскочив у кімнату, підбіг до батька і, тамуючи плач, поклав йому на долоню отой на диво важкий гріш.

Я не міг і слова вимовити. Та батько мій про все здогадався.

— Чому ти приніс гріш назад? — спокійно спитав він.

— Бо дуже важкий...— вибухнув я риданням. Тоді батько сказав мені таке:

— Нехай цей гріш буде твій. Збережи його і запам'ятай нинішній день, нехай він нагадує тобі, який важкий буває ось такий гріш.

— Отак, хлопці,— закінчив свою розповідь дядько Балаж,— дістався мені цей гріш, щоб вічно тяжіти над душею. Він показав мені стежку до чесного трудового життя. По цій стежці я ступатиму аж до самої смерті.

У ДОРОЗІ

Якось повертався я з Фіуме додому. З нами їхав невеликий селянський хлопчина. Його відправили з Америки на батьківщину. Хлопцем спочатку опікувався один матрос з корабля. В Фіуме він попросив провідника нашого потяга доглянути малого пасажира й висадити його на станції в рідному селі.

Уночі поїзд промчав через Карстське плато і Хорватію. Поки розвиднілося, ми переїхали річку Драву. Коли я вийшов у коридор помилуватися ранком, то побачив там малого пасажира, що вдосталь наїздився вже по світу.

— Як тебе звати, синку? — спитав я його.

— Палі Бакаш,— відповів він.

— Ти, мабуть, той хлопчик, що повертається додому з Америки?

— Еге ж, це я.

— Ну, тоді ти, хлопче, бачив чимало цікавого.

— Справді, дядьку, я бачив багато чого.

— Що ж сподобалося тобі, Палі, найбільш на світі?

Хлопчина замріяно дивився на краєвид. Сонце вже зійшло й осявало землю золотим промінням.

— Понад усе подобаються мені пшениця та суріпиця,— нарешті відказав малий.

— Де ж ти бачив у Америці пшеницю та суріпицю?

— Там я не бачив, але дома надивився на них досить.

— Ну, але ж і там ти бачив щось гарне? Адже море таки прекрасне?

— Прекрасне,— коротко відказав хлопець.

— І на морський корабель цікаво подивитися.

— І на ньому є на що подивитися.

— А ще, Палі, яке чудове видовище являє пристань! Скільки кораблів на причалі! Один припливає, другий відпливає. І скільки людей юрмиться та гуде на березі. Ще й негри є між ними.

— Є,— погодився Палі.

— А який величезний той Нью-Йорк! Там стільки людей, що ледве можна пройти вулицею.

— Це правда.

Палі не відривав очей від полів. Розмовляючи, він весь час дивився у вікно.

— А потім,— вів я далі,— які високі там будинки! Є серед них і десяти-двадцятиповерхові.

— Є й вищі.

— Ти бачив найвищий будинок?

— Бачив. Одного разу я навіть піднявся на п'ятнадцятий поверх.

— Ну, то не кожний хлопчина з вашого села може таким похвалитися... А чи сподобався тобі Нью-Йорк?

— Там дуже багато диму,— відповів хлопчик.

— А міські палаці?

— Там нема ні дворів, ні городів.

— А вулиці?

— Жодна не веде на луку.

Раптом хлопчина скрикнув:

— Дивіться, копають!

Біля залізничної колії угорські робітники копали землю. Палі висунувся з вікна і жадібно оглядав грабарів. Очі йому заблищали.

— Ой, хотів би я бути серед них, як отої хлопець он там! — вигукнув Палі.

Він забув про море, про корабель, про Нью-Йорк і про його хмарочоси. Хлопчик зірвав з голови капелюха і висунув з вікна. Потім помахав ще й білою хусточкою.

Робітники покинули на хвилину працювати. Один з них у відповідь помавав капелюхом. Пасажири теж замахали хустками.

Хлопчик далі дивився у вікно.

— Ой, яка там чудова дзвіничка! — вигукнув він.

Здалеку нам кивала дзвіниця невеличкого села.

— Дивіться, як гарно в'ється між кущами той потік! — сказав замилювано хлопчик.— А тополі край дороги як рівенько вишикувалися! А он пагорок як голубіє від квітів! А ліс який зелений!

Незабаром Палі знову вигукнув:

— А ось село! Скільки акацій! Скільки квітів у городі! А подивіться-но туди: на димарі лелечине гніздо! Доброго ранку, друже лелеко!

Хлопець замовк на хвилю, потім знов озвався:

— У нашому селі куди більше дерев!

— Справді?

— Так. І квіти кращі. А потік тече біля самого села. І млин стукотить на воді. І дзвіниця в нас краща, більша... На нашому димарі теж звив собі гніздо лелека. А під стріхою — ластівки...

Малий зробився раптом дуже говіркий. Я обійняв його за плечі.

— Здається, синку, що тобі ваше село миліше, аніж уся Америка,— сказав я.

— Бо воно таки краще від неї,— відповів Палі, і очі йому зволожилися.

А потяг швидко мчав хлопчика до села.

ПІТЬОКА ЙДЕ ДО ШКОЛИ

Старші хлопці лежали навколо Замшілої брили. Один з них простягнувся на сонці, позіхнув, як собака Бодрі, і сказав:

— Ой друзі, кінчається літечко, кінчаються й вакації. Скоро вже знову до школи.

Малий Пітьока тинявся поруч. Він грався з батогом — обплітав його витким стеблом березки. Як почув хлопцеві слова, так і батога з рук упустив. Пітьока зсунув на білому лобику бровенята й видивився на старших хлопців: це ж і його батьки ладяться віддати до школи.

Хлопчаки помітили, що в Пітьоки похололо на душі, та й ну його залякувати.

Бенце, найбільший хитрун, зараз же взявся малому баки забивати. Він навіть і не поглянув у бік хлопчика, ніби з товаришем вів розмову, але

таку, що мала нагнати Пітьоці чималого страху.

— Ей ти, дурню, в тебе душа з переляку, либонь, у п'яти сховалася. Більш не вештатимешся коло гусей — стоятимеш у школі навколішки на кукурудзі.

Пітьока заляк на місці. А хлопцям тільки того й треба. Переглянулися, стригнули один по одному очима. Кожен міг сказати про школу щось жахливе.

— Нехай би та школа згоріла! Ото б я радів! Торік довелося зазнати в ній лиха. Учитель загадав дві сторінки. Коли ж за хвилину я не зміг вивчити напам'ять, то відлупцював мене так, що й досі чухаюсь.

— То ще нічого,— брехав далі інший,— але хто не знає «а-бе-ве-ге-де, ледареві попаде!..», того поставлять у куток стояти на одній нозі доти, поки павук не заснує йому павутиною ніс.

— А коли до класу зайде вчитель, то відразу має бути так тихо, щоб чути, як мухи бринять. Як забалака хто — тому дають щиглика. І тоді вже може йти собі.

Пітьока прислухався до страшних розмов, наче до слів смертного вироку.

Тоді хлопці заговорили просто до нього.

— Гей, Пітьоко! Правда, що й ти уже підеш? Уже й тебе віддадуть до школи, га?

— Так,— пхикнув переляканий Пітьока.

Хлопці сміялися, верещали-реготали.

— Але ж до школи дозволять тобі ввійти тільки тоді, якщо принесеш у зубах кістку,— сказав один.

— А коли вже тебе візьмуть туди, то можеш

попрощатися з білим світом,— напускав хлопчикові туману інший,— бо навіть матір'ю тобі буде не та, що була.

Раптом якийсь безпритульний собака наполохав пташине царство. Гуси загелготіли, мов на сполох, і знялися на крила.

Хлопчаки підхопилися, похапали дрючки і— до гусей. Та третій ще встиг кинути Пітьоці:

— Щоб ти знав, пущьверінку! Лиха буде та година, коли тебе вирядять до школи. Затямиш її, ой як затямиш! До нових віників пам'ятатимеш.

Пітьока залишився сам-самісінький.

Він подивився услід хлопчакам, що, весело посмішкуючись, погнали гусей.

Ніколи ще Пітьоці не було так лячно. Він тільки лупав очима та руками розводив. У вухах дзвеніли незрозумілі слова: «Кістку принеси в зубах...» Згадалися ті величезні кістки, що їх інколи виорювали із землі плугом. Та ще й ті, що їх на полі обсідають мухи...

«Мухи бринять... Щиглика дають... Леле, що воно таке? Либонь, щось страшне...»

Пітьока не плакав, а тільки пильно придивлявся до всього. Навколо цвіли сокирки та петрові батogi. На стерні пробилася буйна зелена трава; гострі пшеничні стернини після дощу поламалися і вже не кололи ніг.

Зненацька пригадалося: «Можеш попрощатися з цим світом, бо і матір'ю буде тобі не та, що була». На Пітьоку мов жаром сипнуло.

Оглянувся на Замшілу брилу. Біля неї завжди гралася дітвора. Навколо був густий дерен, укритий квітами. Там і дерева кидали більшу тінь.

Туди збиралися на раду навіть птахи. Пітьока прожив там найщасливіші дні.

Сумними очима хлопчик оглядав брилу; такої не знайти більше по всій околиці. Колись давно прикотила її сюди Тиса. Старі люди кажуть, що і в прадавні часи брила була така, як і сьогодні.

Якщо Пітьока піде до школи, то невже ж ніколи більше не побачить Замшілої брили? Та й іншого не побачить? Пітьока обійшов всі милі йому місця. Пройшовся попід акаціями, що росли над яром. Навесні він збирав тут калюжницю і плів з неї ланцюги. А під великдень тут сила-силенна фіалок, навіть трави з-поміж них не видно.

Побрів Пітьока і на ту місцину, де росте щавель. Ще й зараз тут густо червоніло стебелиння достиглого щавлю.

Хлопчина подумки вже тепер прощався з любими місцями. Хоч тим тішився, що не зараз ще з ними розлучатися.

Так жив Пітьока день відо дня, а голову йому облягали гадки, навіяні балачками старших хлопців. І він дедалі тривожніше чекав того дня, коли піде до школи.

Батько Пітьоки в далекому Галалборському лісі вигодовував жолудями поміщицьких свиней. Він зрідка навідувався додому. І от одного вечора батько сказав:

— Жужо, чи не пора вже нашому синові до школи?

— Сільський староста дав оголосити барабаном¹, що завтра починається навчання.

¹ Барабаним боєм скликали на селі неписьменне населення, аби оголосити розпорядження місцевої влади.

— Ти ж поведи хлопчину до школи, чуєш?

Прислухаючись до розмови батьків, Пітьока тремтів зі страху. А батько і мати зішлися на тому, що конче треба, аби хлопець навчився читати-писати. Не хотіли лишати сина таким темним, як самі. Бо вони обоє ніколи не ходили до школи. Одне виросло на Надьлазькому хуторі, друге — в Бережському лісі. Вони й не відали, що таке школа. Пітьока гірко подумав: «А я добре знаю, що то воно таке!» Але сказати про свій страх не зважився.

Ой, якби батько, ця наймогутніша, найміцніша і найкраща в світі людина, заглянув до синового серденька, то ніколи б не віддавав його до школи.

Другого дня вранці, ще навіть не розвиднілося, батько встав, перекинув через плече набиту торб'ю і подався до лісу.

Саме під таку пору Пітьока звук прокидатися на одну тільки хвилю, поки батько поцілує його, але тепер навинулася на думку школа — і сон вмить утік. Куди вже там спати, коли отаке страхіння на тебе чигає!

І мати вже не лягала, а вилася коло сина. Та даремно озивалася до нього, розпитувала — цього разу він як води в рот набрав.

Пітьока чув, як стискається йому серце, коли тільки здумає про вчителя, про уроки, про щиглика, про кістку...

А як згадав хлопчина, що треба вже із світом прощатися, пройняв його справжнісінький циганський піт. І Пітьока таки став прощатися. Зібрав свої іграшки. Спочатку взяв пращу. Батько зробив її з шкіри та гарно виплетеної шворки, ще й

оббив жовтими цвяшками. Вже ніколи Пітьоці не здаватиметься праща такою красивою.

Колись на березі Тиси Пітьока назбирав камінців — їх називали в селі «жаб'яча сіль». Зараз він вклав одного камінця в пращу і закрутив нею. Шугнув угору камінчик і злетів, як птах, у високе голубе небо.

— Прощай, пращо моя мила! І тебе я вже більше не побачу.

Пітьока мав чепурний свинарський батіг. Це його найцінніший скарб. Батіг був ніби справжній, такий, як у батька. Батожило оздоблене торочками з ремінців та блискітками; вертушка і капиця зроблені з червоної шкіри; верх заплетено в шість сталок і оздоблено кільцями з жовтої міді; на кінці батога ремінна китиця. Як лянеш нею, на третє село чути.

Пітьока хльоскав по двору батогом. Однаково не доведеться більше хльоскати!

Хлопчик дістав і ті скарби, що сам назбирав. Дерев'яного коника-прута він сам вирізьбив сегадинським ножиком з червоною колодочкою. А ось і черепашки — вони правили йому за казкових героїв.

Наче король, що ладнається на заслання, Пітьока обійшов усі свої володіння. У кущах на городі була Казкова країна. Кущ бузини — то замок на курячій ніжці; кущ повію — палата короля Білої країни; під листям хріну ховалася хатина баби-яги.

Пітьока побажав усім щастя й зітхнув: «На все добре!»

Мати покликала хлопця з городу:

— Пітьоко! Ходи-но, синку, одягатися!

Малюк звів жалібні очі, відкопилив губи... На гілках сливи щебетали пташки.

— Чи ще колись побачу вас, пташенята мої?

Під ногами хлопчиків нагодився мурашник. Пітьока любив дивитися на мурашок. Він мав їх за своїх друзів.

— Ніколи вже я сюди не прийду, мурашки! — зітхнув він і тут.

— Ходи, синку, бо вода вже тепла,— вдруге гукнула мати,— я вже й убрання тобі приготувала: хорошому хлопчикові личить гарно одягтися.

Пітьоку пойняв смертельний розпач.

Кінець, кінець світу! Ніколи більше він не буде той, що був. І маленьким своїм серцем хлопчина відчував, що втрачає все на світі. От і скінчилася чарівна казка...

І все-таки Пітьока не плакав.

Мати прийшла до нього на город. Вона ласкаво лебеділа до сина, дужою рукою схопила його на оберемок і понесла, як лелека своє лелечення.

Що діялось йому далі,— Пітьока сприймав наче крізь сон. Його мили, вбирали, годували сніданком, а тоді повели за руку довгою-предовгою вулицею.

Нарешті Пітьока побачив великий будинок. Ворота були відчинені навстіж. На подвір'ї багато хлопчиків і дівчаток. У просторій кімнаті — людина з пишними вусами та сивою бородою. До Пітьоки заговорили, і він став відповідати...

Потім хлопчину посадили за довгу парту. Обік нього і за ним, аж до самої стіни, сиділи діти. Вони перемовлялися і штовхали одне одного. В очах Пітьоки враз зарябіло — і зникла мати. Пітьока

почав спізнавати хлопців та дівчаток, що раніше гралися біля Замшілої брили.

У класі всі сміялися, були раді та веселі. І це вельми здивувало Пітьоку.

Згодом усі діти підвелися й заспівали. Пітьока дуже зрадів, бо пісню цю він знав. Спочатку хлопчина чувся несміливо, та пан учитель підбадьорливо кивав до нього головою — і Пітьока впевнено заспівав разом з іншими.

Опісля сталося ще багато чого... А в обід прийшла по нього нарешті мати.

Надворі Пітьока боязко озирався довкола — шукав очима, що змінилося від ранку, але нічого не завважив. Однак хлопчина не заспокоївся на цьому.

Пітьока анітрохи не здивувався б навіть тоді, коли б знайшов надворі все сторч головою. Та нічого незвичного він не побачив.

Ті ж самі будинки на вулиці. А он край села замаячили їхні ворота. І на подвір'ї все так, як залишив. Голуби під стріхою, на задвірку кішниця на кукурудзу, телятко перед хлівом — усе було собі звичайне.

Пітьока радів дедалі більше. За хвилину він оббігав усю околицю. Знайшов свою пращу, батіг з кільцями; а на городі так само шелестіли хрін та кущ повію, що вже скидав своє листя.

Хлопчик крадькома виглянув крізь щілину в огорожі і здалеку побачив порослу моховинням брилу.

— Мамо, мамо! — побіг він до матері. — Усе таке, як було! Не біда, що ходжу до школи. Адже нічогісінько не відмінилося... І в школі так гарно!..

Пітьока був щасливий і гордий...

Малий мій друже Пітьоко!

Ти назавжди загубив свій старий світ. Ти ніколи більше не зустрічатимешся з своїми дитячими мріями так довірливо, як досі. Ось і зараз тебе вже менше цікавить те, за чим уранці ревно жалкував. Зараз ти вже розказуєш матері про школу...

Ти непомітно перебрався з одного світу в інший...

Але ти цього не розумієш, Пітьоко!

І ви теж, мої юні читачі, лиш тоді зрозумієте, як виростете...

ЛЮТИЙ НАДВОРІ ГУДЕ, А ЛІТЕЧКО ДЕ?

Це сталося взимку 1888 року, коли випало багато снігу.

Тієї зими дуже скрутно велося моїм батькам. Ми закололи тільки одне маленьке порося, і ковбаса вийшла така тоненька, як мій палець. Коли мати варила її в каструлі, то вона репалася і перетворювалася в кашу. Проте кожен з нас твердив: «Я зроду не їв такої смачної ковбаси!» Всі навіть раділи, що на світі буває й така тонюсінька ковбаса. Ми, діти, веселилися, танцювали, а разом з нами розважалася й мати.

Уже ковбаси давно не стало, і в коморі висіли тільки чотири окости та сало, тоненьке, мов листок паперу. Ці запаси мати берегла, навіть торкатися до них було заказано. Однак ми не голодували. Картоплю мали й кукурудзу. А мати була майстриха вигадувать страви. Щодня вона вина-

ходила щось нове. Навіть кукурудзяну кашу вміла викласти на тарілку так, що ми аж роти роззявляли. Робила в тарілці візерунки або накладала каші по вінця і повідала, що то — фортеця, яку треба здобути. Ось сюди увірветься ложечка, як штурмове військо. Гоп—і зніме вартового... Гоп—і схопить солдата... Гоп — і нема полководця...

І ми уминали кукурудзяну кашу, наче роздинки.

Одного дня — саме хурделиця мела, — до нас завітав дядько Іштван у такій величезній шапці, в якій ніхто ніколи не ходив.

Для нас то була велика шана. Дядько Іштван доводився братом маминому батькові. Він жив у превеликому достатку, в коморі в нього завше було повно-повнісінько. Казковий багатій! З ним звичайно і порівнювала мати казкових королів. Мовляв, стільки мав свиней, як дядько Іштван... Стільки в нього скарбів, як у дядька Іштвана... Був страшенно багатий, як от дядько Іштван... Переконливіше за це годі було сказати.

Одним словом, навідався до нас дядько Іштван у величезній шапці. Кожна шерстина на ній була скуповджена і вкрита памороззю. Дядько скидався на справжнього Діда Мороза. Та боронь боже покепкувати з нього. Ми, діти, забилися в куток і звідти боязко озирали великого, дужого чолов'ягу. Вуса мав такі ж волохаті-кострубаті, як і шапку, висіли на них бурульки, мов на солом'яній стрісі.

Дуже вже було незвично, що він забрів до нас просто так. До того ж і батька не було дома. Він тоді працював у Будапешті, на заводі Грегерсена. Надсилав нам звідти гроші — то п'ять, то двадцять

форинтів. А тільки двадцять форинтів завжди доводилось комусь сплачувати, тож мати годувала та зодягала нас тільки з п'яти форинтів і з того, що сама заробляла шиттям.

— Гм, бач які! — мугикнув дядько Іштван.

Він озвався так до нас, аби ми не боялися його.

І ще сказав:

— Лютий надворі гуде, а літечко де? — і повторив кілька разів: — Лютий надворі гуде, а літечко де?

Ці слова стали згодом крилатими. Вони так сподобалися нам, що ми зробили їх нашим бойовим гаслом і навіть у серпні вигукували: «Лютий надворі гуде, а літечко де?»

На дядькові був сіряк — сама тільки вовна. Кожна шерстина від паморозі перетворилася на срібну нитку, і дядько скидався на величезного срібного ідола. Це був справді казковий дядько. Навіть здалеку видно було, що це — багатир, бо, здавалось, він весь викарбуваний із срібла.

Дядько сів на єдиний стілець. Я не пригадую, щоб він заходив до нас раніше, а тим більше сідав. А коли вже й заглядав, то тільки лаявся. Голос мав надміру гучний і сильний. Так умів на всі заставки лаятись, що навіть грім небесний після тої лайки здавався пискотінням курчати.

Та зараз він не гримів, а тільки бурчав.

— Дочко, знайдеться в тебе трохи свинини?

— Ви ж знаєте, дядьку Іштване, ми закололи лише невеличке порося.

— Порося? Що ж, на сніданок стане! Покажи-но мені окіст. Який він?

— Хвалитися нічим, дядьку Іштване.

Мати вийшла. А я — за нею. У маленькій комірчині було зимно, як надворі. Мати шепнула мені:

— І чого він приперся? Таж у нього в коморі окости більші за тебе, синку!

Вона зняла окіст із жердини, на якій висіли шматки поросятини, тицьнула мені в руки, щоб я ніс до хати. Цим вона хотіла показати, що окіст невеличкий.

Як побачив мене дядько Іштван, розгорнув сір'як, одкинув поли і витяг з кишені штанів величезного складаного ножа. Навіть ніж мав такий, що годився тільки могутньому і багатющому чоловікові. Розкритий, він був скоро півметра завдовжки. Окіст аж злякався: що то буде, коли віткнуть у нього ту здорову шаблюку.

Мати заслала стіл скатертиною і поставила найкращу порцелянову тарілку, яка мені дуже подобалася. Довкола по ній низалися зелені листки полуниці. Мати поклала шинку на блюдо і принесла гарний золотаво-жовтий кукурудзяний хліб. Хліб не дуже вдався: саджаючи його, мати щоразу скаржилася, що з кукурудзяного борошна в неї не виходить такий хліб, як у селянок. Мабуть, своїми тоненькими ручками вона не могла його добре вимісити.

— Кукурудзяний хліб!—скрикнув дядько Іштван.— А хіба нема пшеничного? Що ти за господиня, дочко?

Він узяв окіст, одбатував добрий шматок, а хліба вкраяв трохи і заходився їсти.

Зуби в дядька були жовті й здорові, мов лопати, точнісінько як у казкової зубатої відьми, що ловила малих дітей і приказувала: «Зуби мої, зу-

би, ніжне м'ясце розжуйте! Зуби мої, зуби, розкришіть ніжні кісточки!»

Дядько Іштван пригощався, а ми раділи, що він навіть кукурудзяним хлібом не погребував. Узався й до нього. Раз одкусив, удруге — і гарного жовтого крайця хліба наче й не було. Однак ми з подивом помітили: великий шмат шинки зникає швидше, аніж хліб.

— Ну,— озвався дядько,— до цього хліба ще трошки шинки.

І знов одрізав від окосту чималий шмат.

Тепер знов хліб упорав раніше.

— Ну, до цієї шинки ще трохи хлібця! — сказав і одчикрижив від хлібини.

Ми вже наперед тішилися з того, що тепер уже хліб залишиться. До лишку хліба дядько знов одрізав шинки.

Так він наминав, плямкав на весь рот і хрумкотів зубами, перемелюючи їжу, як млин зерно. Ще ніколи в житті ми не бачили такого ненажеру. Жовті зуби-лопати молотили так, що в моєї матері аж мороз сипав поза шкірою. Я відчував те саме і з жахом подумав: «Дядько Іштван з'їсть усю шинку!»

Таки з'їв. Так жував, так трудився, так жадібно уминав, наче собака, якому кинули ласий шматок. Навіть очі йому блищали по-собакому. А очі мав великі, налиті кров'ю. Неквапно скинув з себе сіряк, бо було тепло, дарма що топилося тільки сирим осиковим суччям та хмизом,— таке мали ми паливо. Але в хаті було четверо дітей, тож мати топила не жаліючи. Вона і зараз, коли дядько Іштван пожирав шинку та кукурудзяний хліб, підкладала на вогонь.

За їдою дядько майже й слова не сказав і, тільки вгамувавши голод, почав розмову.

— І дурний же твій чоловік Балінт, що й казати,— озвався він.— Чого ото їздити в Пешт та в Буду¹. Немов собаці в зуби. З'їдять його ті пештські заводи. А в мене ось акацієвий гайок. Чи не ліпше б ото Балінтові вирубати його. Міг би принести собі гілляк та сучків — було б чим палити. Не треба б мучитися з цією смердючою осичиною, що не дає жодного тепла, а тільки курить. Ви наче ті цигани. Димом просмерділися. А батько ваш дурний, як баран. До Пешта їздить. Жодного разу не навідався й не сказав: «Дядьку Іштване, вирубаю я ваш гайок, зроблю дешевше за інших, тільки накажіть». Ні, йому, бачте, до Пешта треба...

— Таки треба,— гостро мовила мати. Коли вона гнівалася, за словом далеко не ходила.— Бо з того не проживемо, що будемо вам, дядьку Іштване, дешевше за інших гайок вирубувати. Ми маємо багато видатків! Отим-то і їде мій чоловік, щоб грошей заробити...

— Грошей... А навіщо вам гроші? Чому заходите в борги? Правду сказати, і Каті, ваша бабуса, завжди каву п'є. На якого біса? Відколи живу, і в рот не брав я кави. Досить мені на сніданок копченої ковбаси та чарки горілки. Я сніданок горілкою запиваю.

Діти аж покотилися од сміху. Братик Балінт, мов собаченя, пострибував коло дядька Іштвана і заглядав йому до рота, сподіваючись, що ачей і йому перепаде шматок смачної шинки, якої нам не давали. А дядько, гляди, стеребить її доценту.

¹ Пешт, Буда — частини міста Будапешта.

Та дядько Іштван лиш язиком молів, а так і не дав братику ні крихти.

Він строшив усю шинку і вже кістку обгризав. Тоді мати раптом почервоніла від злості.

— Гей, дядьку Іштване, ще вам живіт заболить,— і забрала в нього кістку.— Я зварю її дітям до капусти.

Дядько Іштван розреготався.

— Дітям не годиться давати багато м'яса. Ось і в мене та вада, що від дитинства лише м'ясо смакую. М'ясо та ще добрячий пшеничний хліб. Що й казати, з того часу, як прорізалися в мене зуби, не дуже доводилося куштувати кукурудзяного хліба.

Почувши про те, що в дядька зуби прорізалися, Пішта та Балінт знов засміялися. Вони стрибали на одній нозі й реготали, аж захлиналися, ще й штовхали одне одного, немов пустотливі ягнята.

— Дурні лікарі,— вів далі дядько Іштван,— заборонили мені їсти м'ясо. А моя невістка Естер з розуму зійшла... Чисто з розуму зійшла...

Діти ще дужче засміялися: хіба можна з розуму сходити?

— Зійшла, бач, з розуму і повірила лікарям, буцімто мені не можна їсти м'яса. Хай їх чорт візьме! Лютий надворі гуде, а літечко де?

Кожне дядькове слово було нам навдивовижу, і ми з нього солодко сміялися.

— Та я їх обдурю. Хай їм біс! Вони мені носа не наставлять. А трохи горілки у вас у хаті не знайдеться? Нема? Ех, і голодранці ж ви! І вина нема? Теж нема... Як ви без нього можете жити в такій холоднечі? Воно дає людині силу, здоров'я,

тепло... Та немає над горілку, добру слив'янку, яку ми варимо в маленькому казані. Є в нас досить, та моя невістка Естер ховає її від мене. Висохла б та невістка до кісток!

Навіть ведмідь-танцюрист не міг насмішити так, як дядько Іштван, коли був у доброму гуморі.

— Щодня заходжу в гості то до одного, то до другого кума. Потім вертаюся тихенько додому і висьорбую юшку та манну кашу на молоці, якою мене вгощає невістка Естер. Вона ніколи не знає, де я напхав своє черевце.

Він поплескав себе по великому животі. Коли дядько Іштван наївся й зігрівся, то дивно полагіднішав. Круглявий, милий, а очі під кошлатими бровами сміються, наче весною лугові квіти.

На вежі задзвонили полудень. Звук долинув через замерзлі віконця, наче з того світу. Дядько Іштван почав збиратися. Одягнув на себе просторий сіряк і поправив на голові величезну хутряну шапку, навіть блимнув оком на люстро, та було нижче його гідності, щоб насправді заглянути до нього. Потім стріпнувся і взяв добрячу пряму палицю, червону і гладку, яку личить носити сільському старості. Він буркнув щось на прощання, плюнуv і подався додому.

Ми випроводили його до хвіртки й дивилися, як він побрів глибоким снігом уздовж вулиці до великої хати під черепицею.

Дітям було дуже весело, вони кидалися сніжками, а я, найстарший, зайшов до матері і сказав:

— Уже тільки три окости залишилися, мамо. Що робитимемо?

— Так, синку... Колись ще покарає його господь бог за це...

Другого дня завітав до нас ще один нежданий гість — тітка Естер. В руках тримала по кошикові. Ми зраділи. Напевно, старий дядько Іштван сказав дома, що з'їв шинку, і тепер тітка Естер не хоче залишитися винною — принесла два кошики харчів. Що ж то вона принесла?

Тітка Естер була висока на зріст, ставна жінка. Мала чорні очі й похмурий вигляд.

— Старий був тут учора?

Мати зрозуміла, що тітка прийшла не з доброю думкою, і відказала коротко:

— Був.

— Що він їв?

— Що їв? Окіст з'їв... Від дітей...

— Окіст? — скрикнула тітка Естер. — Ти дала йому окіст? Господи Ісусе! Та є в тебе серце, Ержі? Хіба не знаєш, що йому не можна їсти м'яса. Лікар заборонив.

— Він казав. Та лише тоді, коли геть увесь строщив.

— А з чим він його їв?

— Та з чим же бо? З кукурудзяним хлібом.

— Ну, тоді йому — кінець... Та про мене! Нехай здохне ненажера... Так йому й треба...

Тітка схопила один кошик і, не зронивши й слова на прощання, кинулася з хати.

Ми не вийшли її проваджати.

А мати:

— Я не винна... Не могла ж я сказати старій людині, братові мого батька, щоб він не їв нашої шинки. Сам повинен розуміти.

Потім вона запримітила кошик, що залишила тітка Естер.

Діти, як горобці, обсіли його і вже з цікавістю

заглядали досередини. Кошик був повен яєць. Я гадав, що тітка і другий кошик принесла нам, та передумала і залишила тільки один.

Мати довго дивилася на кошик з яйцями і на-решті сказала:

— Синку, тітка Естер забула тут кошик. Від-неси їй, дитино моя, а то вона сама повернеться.

Я взяв кошик, підняв. Він був важкенький. Мати добре закутала мене й вирядила до тітки.

Кошик я поцупив з великим болем у серці, прикидаючи в думці, скільки б то смачної смаже-ні вийшло з такої сили яєць.

Під дядьковим дворичем я зупинився: боявся собак. Та жоден не показувався, і я таки наважив-ся зайти.

І ось бачу: дядько Іштван виткнувся з-за хати в шкіряній бекеші й ледве плутає ногами, стогне, лається, обливається потом, утирає лоба, гикає й плюється. А собаки — за ним. Старий дуже му-чився: очі в нього зайшли сльозами, він крехтав, хапався руками за живіт і, похитуючись, лаявся. І весь час сварив та кляв собак, що слідом ходили за ним.

Раптом у дверях з'явилася тітка Естер.

— Тобі чого треба?

— Ось кошик...

— Забирайся до дідька! То я вам принесла. Жеріть, коли свого власного дядька вбили...

А дядько Іштван присів на засипану снігом ко-лоду і стогнав. Я зирнув на нього ще раз і рвонув-ся з кошиком геть. Я навіть радів, що за окіст ми одержали кошик яєць.

Коли я повернувся додому, мати здивовано глянула на мене.

— Синку,— сказала вона суворо,— людина мусить мати гордість. Я повернула кошик, і ти повинен був його там залишити!

Я зашарівся. Мені стало дуже соромно. Розгубившись, я не знав, де й очі діти.

Але діти були іншої думки, ніж мати. Вони аж стрибали з радощів.

Тоді мати взяла від мене кошик і сказала:

— Ну, гаразд, бог дасть, ми ще колись повернемо їм...

А вся дитяча ватага загукала:

— Лютий надворі гуде, а літечко де? Лютий надворі гуде, а літечко де?

І тільки в мене від сорому палало обличчя.

ВАКАЦІЇ ІМРЕ

Перед іспитами надійшли про школяра недобрі звістки. Класний керівник писав, що хлопець лінивий і ті часи, коли він добре вчився, давно минули. Тому нехай шановний батько у вакаціях заохотить сина до навчання. Писав і квартирний хазяїн: він ніяк не збагне, що сталося хлопцеві. Мешкає в нього чотири роки, але останнім часом ніби зовсім здичавів. А він, хазяїн, мовляв, не винен у тому. То нехай уже шановний батько постається виправити синів норів... А крамар, оборонець малих школярів, якого прозивали «Шварцгелб», згадував у своєму листі ще й про інше. Він правив з шановного батька три форинти і сорок п'ять крейцерів: на таку суму панич був люб'язний узяти набір. Щоправда, крамар не писав про

те, щоб під час вакацій привчили хлопця до ощадливості.

Шановний батько був не хто інший, як наш куратор¹. Прочитавши листа, він довго похитував головою. Ніяк не міг зрозуміти, що зробилося синові. Адже дома завжди хлопець був лагідний, наче баранчик. Здавався навіть занадто тихим... Коли ж у крамаревому листі батько прочитав, що син — «панич», одразу знайшов вихід з біди.

— Я покажу йому панича! Нехай тільки приїде! Чуєш, жінко, твій син зробився паничем! Нікчемний хлопчак! Йому, певно, голова запаморочилась од твердого коміра та шарфа. Саме це начепив на себе, як на великдень я навідався до нього. Бо йому, бач, соромно в сорочці, що мати пошила. «Не соромся, сину! — сказав я йому. — Я привів тебе сюди не на те, щоб з тебе глузували, а щоб людиною став». Та й про інше нагадав я синові. Сказав йому ще й таке: «Пам'ятай: примостив я тебе до панів, бо ти був кволий, наче хворе кошеня, і не випадало тобі залишатися в селі, де потрібні тільки здорові й дужі люди. А в пани годиться й недолугий. Тим-то й привів тебе сюди. І я б не хотів, аби ти й серед панів був останній».

— Що ти, чоловіче! Чи тобі не сором було таке говорити?

— Та ні! Я повів з ним таку розмову, бо бачив: ясновельможного пана вже дур напав. Кортіло вибити йому з голови панський гонор. Але тепер я бачу, що промахнувся.

— Не всяка чутка — правда! Гніваються на

¹ Куратор — настановлений судом опікун малолітніх дітей-сиріт.

нього, заздять. Він син бідняка, селяк, і пани сердяться, бо на їхній хліб гострить зуби. Ой, ворон воронові ока не виклює! Ось воно що. Бо я так знаю Імрека, як саму себе. Він же добрий, лагідний, хоч до рани прикладай.

— Побачимо. Через тиждень хлопець буде дома. Мені вже доводилось і лошат виховувати. А з людиною таки легше справитися, ніж з нерозумною твариною.

— О боже, чого тільки цей чоловік не скаже! Ачей не візьмеш його в шори, як лошака? Пізно вже. Не з твоїм розумом братися до хлопця. Він став на цілу голову вищий від такого селянина, як ти. Розумніший він уже від попа. Ти вже ним не поорудуєш.

— Мовчи, жінко! Я ним орудуватиму навіть тоді, коли вуса на вуха накручуватиме.

По цій розмові наш пан куратор, Берталан Галгато, майнув із хати. Перед жнивими у господаря багато клопоту, ніколи в хаті сидіти.

Через тиждень Імре приїхав додому. До станції було далеченько, тому подалися по нього з підводою. Треба було привезти і його скриню.

Весело торохтіла підвода серед золотих пшеничних ланів. Імре радісно розглядався довкола. Кожне дерево, кожна хатина польового сторожа знайомі йому. На кожному закруті дороги хлопцеві здригалось серце. Його вітали знайомі милі села.

Імре на повні груди вдихав повітря.

Хлопцеві спало на думку: тут далеко краще, аніж у місті, де життя зробилося для нього нестерпним. Гнітили його невивчені уроки, сердиті обличчя вчителів, зловтішний сміх товаришів...

Через те що став гірше вчитися, кращі учні відвернулись од нього, а погані почали набиватися в приятелі. І це теж пригнічувало хлопця.

Ой і добре ж буде вдома! І торік як видивлялися на нього давні друзі, що зараз босоніж, в сорочках та полотняних штанях сапають і косять на пекучому сонці. А молодші брати із справжньою повагою оглядали свого старшого брата, захоплювались його добротним убранням, гарними черевиками. А як пестила мати, як пишалася ним — своїм паничем, світлом очей своїх, бо він приязнує з сином превелебного отця¹ та сином поміщика із сусіднього села і вчиться ліпше за всіх.

Імре брала нетерплячка. Хотів уже бути дома. Адже зараз він куди більше схожий на пана, ніж торік. Правда, оцінки в нього поганенькі, не такі, як тоді. Коли подумав про це, то почервонів, але заспокоїв себе: адже батьки однаково не розуміються на тому. До чого той папір, коли дома сам Імре і доводить усім, що став справжнісіньким паном.

Тільки батька боявся. Його гризло сумління: що скаже батько? Батько в нього людина серйозна й справедлива. Хоча давно не бив уже сина, але ж у нього навіть погляд такий, що карає. Імре пишався своїм батьком. Однак зараз без сорому розмірковував: «Мій батько не знає, як треба вшанувати гімназиста старшого класу. Адже у вересні я вже піду аж у п'ятий клас гімназії!»

Візник раз у раз повертався до хлопця — сподівався побалакати з ним. Візник був з сусіднього села і до цього часу не знав Імре. Тому хло-

¹ Превелебний отець — піп.

пець приндився, навіть попросив візника казати йому «ви» і неохоче заходив з ним у розмову.

Деренкотячи, підвода вкотила в село. Набундючений Імре сидів на задньому сидінні й згорда кивав головою на всі боки.

Діти аж роти пороззявляли, ба навіть і дорослі обдивлялися гімназиста. Жінки сплескували руками й скрикували:

— От так Імре! Господи, який з нього пан вийшов! Начебто приїхав сам легат!¹

Дома Андрій, молодий наймит, поквапливо розчиняв ворота і радісно гукав:

— Господине, приїхав Імре!

Назустріч хлопцеві побігли всі, хто тільки міг бігти. Імре сплигнув з підводи й гукнув до матері:

— Цілую ручки, мамусю!

У цю мить на світі не було щасливішої людини за тітку Марту.

А своїм молодшим братам Імре кинув:

— Здрастуйте!.

Та водночас гімназист боязко розглядався на-

¹ Л е г а т — офіційний представник римського папи.

вколо: де батько? Але того не було — пішов косити на Папірташ.

— Ой, як ти виріс, сину мій, паничу! — припадала до нього мати.— До Дебрецена ми завезли малого хлопчика, а тепер ось який пан повернувся в материні обійми! Ой боже мій, боже!

З любові кривні мало не розірвали дорогого гостя. Але тому потроху стали набридати сільські лестоці. А коли ще завітали в гості колишні його сільські приятелі, то їхнє «ти» здалося йому надто панібратським. Тим-то він повівся з ними вельми стримано.

Мати збагнула це й стала на синів бік.

— А хай вже вам! Що ви тут шукаєте, роззяви? Забирайтеся звідси, вашого розуму не стане з паничем розмовляти. Йому годиться в друзі лише попів син.

Хлопці знизали плечима й пішли.

— Раз панич, то нехай собі буде...

Невдовзі повернувся додому батько. Спокійно відповів на боязке синове привітання. Батькова поведінка не віщувала нічого лихого.

— Правда, жінко, я казав, що виріс оцей хлопець. Такий уже міцний, як бугайчик.— Батько обмацав синові руки, плечі, спину, ніби на ярмарку лошака, якого збирався купити.

Імре дуже радів з такого початку. Не квапився тільки показувати свідоцтво, хоча іншим разом це було для нього найперше. Але молодший братик Берті не знав, з яких делікатних міркувань Імре намагався оминати розмову на цю тему, і він не втерпів:

— Ану лиш, покажи оцінки...

Тоді вже мати зацитькала хлопчину:

— Мовчи! Не лізь поперед батька в пекло! Хто тебе питав? — і вигнала Берті з хати. Вона збагнула, що ліпше буде, коли сама візьметься за цю справу. Відчувала: щось тут не гаразд, і через те сама хотіла вгамувати бурю.

— Справді, синку, покажи лишень той папірець! Ну!

Неохоче, але з удаваною покvapністю Імре подався по свідоцтво, ніби досі просто забув його показати.

Та озвався батько:

— Не руш його, сину! Хай лежить собі. Колись, років через десять, пошукаєш.

Батькові слова всіх здивували. А господар удавав, що нічого не помічає.

— Ну, синку, проминув час. Чотирирічного лошака вже конем називають. Виводять його з табуна і — до воза. Отже, я виведу тебе з шкільного табуна. Чого я бажав — збулося. Ти був слабкий і хирявий, а зараз подужчав, нівроку, ще й порозумнішав. Тепер залишишся дома, я тебе вчитиму.

У Імре голова обертом пішла. Так ніби блискавка вдарила його в самісіньке тім'я. Потемніло в очах, і він трохи не зомлів. До розмови, що вела-ся далі, Імре прислухався наче крізь сон. Мати й сама вдалася в розпач і почала з чоловіком завзято сперечатися.

— Убивця! — перелякано скрикнула вона. — Хочеш замучити власну дитину?! Я покину тебе, — вела далі, — подамся з оцим одним сином світ за очі, за тридев'ять земель, голодом нидітиму, працюватиму, наймичкою стану, а таки вивчу хлопця. Я не дам, щоб він заставався селянином, не дам, щоб рідний батько зробив з нього худобу...

— Я ж кажу, що в табун послав лошака,—
правив своєї куратор.

— Покинь ті мужицькі балачки та не гніви
бога...— Вона заплакала й голосила до самої пів-
ночі, аж ціле село дивом дивувалося.

Імре запекло біля серця. Він приготувався до
смерті. Чекав, що враз ні сіло, ні впало помре.

Але він не вмер, а роздумував доти, поки не
заснув.

Ніхто не чіпав хлопця. Прокинувся він друго-
го дня на сіннику. Збудив його батько.

— На копита, сину!

Імре навіть не второпав, що це. Але зрозумів,
коли батько вдруге гримнув суворо:

— До роботи!

Мусить іти. Іти росяним ранком на поле ка-
пусту сапати.

Наймитова жінка розраджувала Імре:

— Негарно це від господаря, несправедливо.
Коли раз віддали в пани, то нехай би вже так і
залишили. Чому позаздрив господар? Хіба не хо-
че, аби син був кращий за батька?

Імре повернувся і сердито пробурчав:

— Не чіпайте тата!

— Гаразд, гаразд, душко, але ж ти й мотики
не вдержиш. Вона годиться в руки мужчині, а не
такому тендітному щигликові, як ти.

— Годі вже вам! Я зумію не згірше за інших.

Жінка недовіжливо глянула на Імре та й пі-
шла собі.

Аж ось нагодився хтось із учорашніх парубча-
ків і весело гукнув:

— Здорово, гімназисте! Невже ж так паня-
тись? Я теж можу вдавати з себе панича!

Імре зблід од злості. Навколо всі сміялися. Батько нічого не чув — працював оддалік.

А хлопчак далі глузував:

— Ну, йому вже бракує тільки жувального тютюну, щоб стати таким паничем, як я!

Розлігся регіт.

Імре відкинув мотику, зціпив зуби. Поблискуючи очима, погнався за хлопцем, наче голодний вовк.

Колись знали Імре, як немічного, кволого хлопця. Тому дужий парубок не злякався. Та Імре дав йому такого потиличника, що хлопець мало не впав. Тоді вони взялися до бійки. За хвилину міцний парубійко вже лежав на землі. Імре гамселив його, аж пір'я летіло. Так товкмачив, ніби хотів зігнати на хлопцеві злість до всього світу.

Ледве одняли хлопця з рук Імре.

Батько і слова не сказав.

Гімназист сапав цілий день, а назавтра не міг ворухнути ні рукою, ні ногою. Та батько знов послав його на поле.

Хлопець робив ціле літо — і жав, і возив, і молотив...

Бідолашний Імре. Таки став звичайним сільським парубком. З жалем і відчайдушною тугою він думав: «Коли б я ще раз міг стати гімназистом...»

Гула молотарка. Добірна червонава пшениця густо стікала в мішки. Незважаючи на порох, дівчата весело, з піснею на устах носили полову. Тільки Імре сидів сумний на лантусі біля ваги і записував, скільки кілограмів у кожному лантусі. Поруч нього—вила, якими допіру відкидав солону.

— Імре! — покликав батько.

— Прошу?

— Повезти тебе у вересні до школи?

Імре глянув на батька широкими від подиву очима, здригнувся. Хлопець не міг здобутися на слово. Нарешті сказав:

— Ваша воля, тату.

Але на очах забриніли дві перлисті сльозини.

Батько з ласкою та тихою усмішкою під вусами поглядав на сина.

— Невже ж доведеться ще раз одібрати від па-на вчителя Цобела листа з проханням навчити тебе старанності? Та від дядька Папа? Та ще від крамаря «Шварцгелба»?

Хлопець ридма ридав.

А батько голосно, щоб інші теж почули, гукнув:

— Бені!

— Прошу, господарю!

— Візьми ті вила і відкидай соломі. Хіба не бачиш їх? Ті вила, що були в школяра! Бо це не його робота, йому вчитися треба. Через два тижні він поїде до Дебрецена...

Імре кинувся до батька і цілував його міцні, смагли й зашкарублі від праці руки.

О, більш ніколи не писатимуть батькові таких листів!

ПО ГОРОБЦІВ

У глибині двору бовваніла здорова клуня. Ла-йошка захоплено розповідав, нібито в солом'яній стрісі стільки горобиних гнізд, що за годину можна надрати до двадцяти горобенят.

— Можна і тридцять, навіть сто! — поважно відказав Банді на братові слова. Адже Лайошка похвалявся цим перед Бешке. А Бешке, слухаючи розмову хлопців про їх небезпечні витівки, аж трусилась зі страху.

— Бешке, а ти не хочеш піти з нами по горобців? — спитав Лайошка, що й сам був не більший за Бешке, однак дуже хизувався своєю сміливістю.

Бешке відкопилила губу й задумалася.

— Ні! — промовила твердо.

— А так легко тепер забратися туди! Учора завезли сіно, і по ньому дуже зручно вилізти на гору.

Бешке з острахом і захопленням подивилась на свого говіркового братика й завагалася. Щиро кажучи, її завжди вабили хлоп'ячі розваги, та коли бачила, що вони небезпечні, відступала.

— Можна вибратися нагору котячись! — знов вигукнув Лайошка. — Котячись по сіні!

Бешке недовірливо глянула на брата. Вона знала, що котитися можна тільки вниз. Чи можна й угору котитися, — не пробувала ще.

— Підеш з нами? — спитав рішуче Банді.

— Та ходи ж... Ну... Не бійся... — підбадьорював її Лайошка.

— Гаразд, — Бешке схвально кивнула русявою голівкою.

Вони подалися на задвір'я до здорової клуні, що, на думку Лайошки, нагадувала рицарський замок.

Банді не любив багато говорити і відразу плигнув у сіно. Лайошка, а за ним і Бешке теж вибралися на низький сволок клуні й спустилися вниз. Вони попадали на м'яке, пружне і запашне сіно.

Боязка Бешке дуже дзвінко й весело сміялася. «Ой, таки гарно! Просто чудово! Що й казати, розумні ті хлопці!»

Дівчинка швидко підвелася й, заходячись сміхом, знов полізла вгору.

— Не роззявляй рота! — весело гукав до неї Лайошка. — Наберешся повно пороху!

Бешке враз закрила рота і відчула, що й справді в горлі у неї — пилюка. Та це можна було терпіти. Вона ще й очі заплющила і навпомацьки видиралася на похилу гору сіна. Раз у раз падала на живіт і знов підводилася. Іноді гепалася навмисне, бо дуже гарно було качатись у м'якому запашному сіні.

Раптом дівчинці щось навернулось на думку — зупинилась і, протираючи запорошені очі, оглянулася. Диви, як високо вилізла! Майже під самісіньку стріху. Внизу посеред клуні греблися кури. Та вони здавалися вже такими маленькими, як голуби або курчата.

Обидва хлопці весело зиркали з-під стріхи на дівчинку.

— Правда, тут гарно? — спитав Лайошка.

— Авжеж! — вигукнула Бешке та й полізла далі, але в ту ж мить упала і покотилася.

Хлопці реготалися.

— Правда, що тут котячись можна вибратись нагору? — гукав Лайошка. — Правда, що гарно?

В очі й рот Бешке набилося повну пороху. Мало не заплакала, так перелякалася. Коли ж помітила, що хлопці регочуться, то й собі засміялася і сказала:

— А гарно!

Нарешті Бешке викопичилася наверх.

— Ну, Бешке, тепер трохи віддихни. Сядь собі на сволок,— поблажливо мовив Лайошка. Він мав за обов'язок піклуватися Бешке.

Дівчинка сіла. Їй було дуже жарко, обличчя палало, вона засапалася.

— Ой, як тут добре! — вигукнула захоплено.

З-під її ніг сінна гора схилом спадала далеко вниз. Тут, нагорі, було зовсім темно, і якимось дивно пахло, і чудно було бачити, що внизу на середину клуні світить сонце. Кури, що греблися, здавались малими, як горобці.

— А де ж ті горобенята? — насмішкувато спитала Бешке Лайошку.

— Держи подолок! — гукнув Банді, і за мить дівчинка вже тримала на колінах голе горобенятко. Потім упало друге, третє...

— Ой, які гарненькі! — вищала Бешке й боялася доторкнутися до них.

Троєчко малюсеньких писклят заворушилося в поділку. Бешке дивилася на них з острахом, наче на жабенят.

— Не бійся! — сказав Лайошка.— Візьми їх у руки!

І він взяв у жменю відразу всіх трьох. Потряс ними в пригорщах, як звикли трясти камінцями, і знов поклав.

Бешке почала лепетати до пташенят, пестити їх, ледь-ледь торкаючись пучками.

— Де ви зараз? — озивалася до них, як дівчатка звикли жебоніти до ляльки.— Де? У добрих людей? В руках Бешке? Мої малесенькі! Ну, не бійтесь, дурненькі, ніхто вас не зачепить. Ой ні, не зачепить!

— Бачиш, який жовтий в них рот? — озвався Лайошка.— Дивись-но! У кожного крайчик дзьоба жовтий.

— Не смійся з них! — одхилила Бешке хлопцеву руку.— Не треба чіпати бідненьких.

— Держи фартух! — знов скрикнув зверху Банді.

Бешке глянула на хлопця — і раз, два, три... Ще трійко голопуцьків злетіли їй у фартух. Банді скидав їх обережно, наче груші, щоб не розчавити.

— Не кидай бідолашних! — сварилася на нього Бешке і взяла шістьох тремтливих, оглушених горобчиків у платтячко, щоб зігріти їх. — Вибери і принеси сюди!

— Буду я з ними панькатися! — мовив Банді зневажливо і, як вивірка, став видиратися вгору по кроквині.

— Забери їх, Лайошку. Не треба кидати малих горобчиків. У них такі слабенькі кісточки, можуть легко поламатися.

Лайош — хлопчина добросердий, він теж був такої думки, що кістки крихітних горобчиків можуть легко поламатися. Лайошка подався до Банді й двох маленят приніс у руках.

— Ось так! — Бешке перебрала від хлопця пташенят. — Треба гарно поводитися з моїми золотенькими і дороженькими горобчиками. Я їх не покину. Правда, золотко, тітка Бешке не покине вас?!

— Тітка Бешке! — глузливо вигукнув Лайошка.— Яка з тебе тітка оцим голопуцькам?

Зненацька від бантини, з найвищого кутка, почувся придушений регіт. Банді сміявся, аж заходився. Тримаючись руками й ногами за лати під

покрівлею, він повис, наче тихохід, що живе в пралісі.

— Тітка Бешке! — озвався знов Лайошка.

— А що в тім смішного? — обурювалася Бешке. Га-ах! Банді раптом гепнувся з висоти.

Бешке перелякалася. Та Банді враз засміявся. Поважний школяр так реготав, качаючись у сіні, що аж звивався і вищав.

— Тітка Бешке! — нарешті змігся він на слово. — Гороб'яча тітка!

— Аякже! А ви — дядьки.

— Я — ні! — заперечили водночас обидва хлопці.

Банді далі лежав на сіні. Коли перестав сміятися, то засвистів: «Любив би я золотою рибонькою стати!..»

— А що тепер їм робитимемо? — спитала Бешке.

— Понесемо кухарці, — вихопився Лайошка. — Нехай приготує з них гороб'ячу печеню.

— Гороб'ячу печеню! — обурено проказала Бешке. — Саме її зготує тобі Каті! Ще б пак! Такої страви нема навіть у куховарській книжці.

— Дарма, — сказав Лайошка, — аби в тарілці була.

На це Банді знов голосно засміявся.

— Не дам кривдити моїх горобчиків! Нізащо!

— Тоді нехай поласує ними Бодрі.

— Ой! — скрикнула Бешке. — Собаці? Моїх горобчиків?

— Тоді я рогаткою вистрелю їх у небо, — дражнив Банді дівчинку.

— Ще чого захотів! Не дам знущатися з них! Як було б вам, коли б одного дня прийшло троє

велетнів і половили нас — сягнули б у вікно рукою, витягли, потім шпурнули дівчині до рук, а згодом заходились би смажити печеню з тебе, Лайошко...

— З тебе теж, Бешке...

Бешке сполотніла на виду.

— Що б сказала на це наша мама?

Мовчали.

— А ваша мамуся, горобчики, що скаже, коли прилетить додому і не знайде вас у гнізді...

Діти довго не озивалися. Раптом Бешке заплакала.

— Таж у цих писклят і матері нема,— сказав підбадьорливо Лайошка.

— А чому б не було?

— Горобець з яєчка вилуплюється, — доводив Лайошка.

— Ну й що ж?

— Отже, є тільки квочка. Хіба квочка помітить, що загубилося курчатко?

На це Бешке не знала, що відповісти. Але і в Банді ворухнувся жаль у серці, дарма що він уже ходить до першого класу гімназії. І хоча йому кортіло захистити право видирати горобців, та, перемігшися, він заявив:

— І в горобця є мати!

— Правда, що є? — зраділа Бешке.

Знов примовкли. Бешке копилила губу.

— Що скаже їхня мати, як вернеться додому?

Ніхто не озивався. Приголомшений Лайошка лупав очима. Відколи дізнався, що і горобці мають матір, чувся дуже дивно. Його мучило сумління. Банді стиха насвистував: «На березі Балатону дівчинонька плаче...»

— Банді! — боязко мовила Бешке.

— Ну! — грубо відіззався Банді, бо з голосу Бешке догадався, що черга прийшла на щось зворушливе.

— Бандіку, поклади їх назад...

Банді мовчки глянув на засновану павутинням солому, де були гороб'ячі гнізда.

— Бандіку, поклади назад бідненьких... Хай будуть з матір'ю!

Банді не міг терпіти, коли Бешке розчулювалася. Він не любляв цих дівчачих витребеньок. Аби обійтися без зайвих розмов, він встав і сказав:

— Давай їх сюди!

Банді видряпався туди, звідки допіру зліз. Бешке й Лайошка подавали йому писклят, кожне окремо, і пильно стежили за рухами свого брата школяра.

Коли всі горобці були на місці, діти задоволено переглянулися.

Правда, вони не думали про те, котре пискля з якого гнізда. Адже горобцеві однаково. Головне, щоб у кожному гнізді було по двоє-троє голеньких маленят.

БАТІГ

Вони були однолітки. Одного звали Мішіке, другого — Мішка. Хіба тільки цим і різнилися. Власне кажучи, лише це було в них спільне, адже обоє мали ім'я — Мігаль.

Мішіке жив на другому поверсі. Він дуже пишався своїм татом, що мав довгу чорну бороду і

ходив у циліндрі¹. А Міщин батько одягав синю полотняну сорочку і засукував рукава. Він носив старий капелюх, що був ззаду зачочений вгору, а спереду звисав униз, як стріха. Проте Мішка був гордий з свого батька більше, аніж Мішіке з свого, бо вважав, що пан у циліндрі не подужає винести на другий поверх такого лантуха, якого виносить його батько.

Батько Мішіке — міністерський радник, а Міщин батько був вантажником у крамниці.

І саме цим вони найбільше різнились один від одного.

Якось Мішка сидів на сходах на килимі, що залізними прутами був припасований до кам'яних сходинок. Хлопчина зручно розклався тут і взявся плести батіг. Батько повідрізував з мішків і дав йому цілу купу шворочок, мотузочків, шматків шпагату. Старий пожалів усе це викинути і приніс додому синові. «На тобі, Мішко,— сказав він.— Сплети собі з цього батіг».

Мішка дуже зрадив подарункові і з великої втіхи зняв такий гвалт, що хоч з хати тікай. Ціла купа мотузків — це справжнє багатство! Стільки, либонь, і в самого королевича нема. З них можна сплести такого батога, що кращого годі знайти навіть у єпископа.

Отак міркуючи, Мішка розсівся на килимі й заходився плести. Хлопчик був меткий, і робота горіла в його руках.

Поки він працював, по сходах униз-уверх проходили то чепуристі чоловіки, то ошатні жінки.

¹ Ц и л і н д р — високий твердий чоловічий капелюх циліндричної форми.

Кожен оминав хлопчину, ніхто не наступив йому на ногу, ніхто не штовхнув у бік. Дуже ввічливі ті елегантні чоловіки та жінки. Усі всміхалися до рум'янощого хлопчика, що, сидячи навпочіпки, плів собі батого.

Несподівано нагодилися двірничка. На ній була стара, брудна сукня, а в руках тримала ганчірку на змивання підлоги. Тільки-но побачила хлопця, страшенно розгнівалась. Вона вже розкрила рота, щоб закричати, та передумала — мовчки підкралася до малюка і мокрою ганчіркою вдарила його по шиї.

Мішка скочив на ноги.

— Чого тобі тут треба, голодранцю! Негайно забирайся звідси! Дивіться-но, розклався якраз на килимі. Ти, шибенику! Думаєш, пани та паничі будуть тебе обходити...

Розкричалася двірничка неабияк. Проте і вона має звичку розкладатися на сходах. Елегантному панству ще важче обминати її, бо вона не плете батого, а скрізь поналиває з діжки води і брудною щіткою та ганчіркою забризкує всі сходи. Навіть Мішка тоді неохоче проходить повз неї.

— Я покажу тобі, обідранцю! — зіпала жін-

ка.— Нехай тільки ще раз побачу тебе тут! Ось де він наважився батога плести! Цвьохнути б тебе тим батогом по спині!

Жінка враз замовкла, бо надійшли, тримаючись за руки, Мішіке з своїм батьком. Двірничка відразу полагіднішала. Побачивши Мішіке, всміхнулася до нього і поступилася з дороги.

Мішіке здивовано зиркав на Мішку, що тримав у руках майже готового батога. Хоч батожилна й не було ще, Мішка почав хльоскати своїм батогом.

— Батіг! — сказав Мішіке.

— Так, цілую ручки вельмишановному паничеві. Цей поганець сів собі тут плести батога.

— І я хочу! — вигукнув Мішіке.

Батько нахилився до нього і спитав:

— Батога треба тобі, синку? Справді?

— Треба.

— Принести його тобі?

— Так.

А двірничка відразу озвалася:

— Я миттю принесу такого чудового батога, що навіть янголи позаздрять, цілую руки вашій величності.

Пан у циліндрі вибрав з гаманця один форинт і передав жінці, щоб купила батіг. Жінка, як ошпарена, побігла до крамниці.

Мішка никав біля мармурової колони. Мішіке згорда дивився на Мішку, ніби мав сказати: «Мій батіг буде кращий за твій!»

Мішка розгадав хлопцеві думки і теж задерикувато глянув на нього.

— Такого батога в тебе не буде. Адже я сам сплів його,— сказав Мішка й вийшов.

Мішіке з батьком піднялися на другий поверх, а Мішка чатував поблизу: кортіло подивитися, якого батога купить двірничка.

Жінка незабаром повернулася — принесла завинений у цигарковий папір батіг. Коли побачила Мішку, загримала на нього:

— Ти ще тут? Стривай-но, зараз я дам тобі оцим шовковим батогом. Такий батіг тобі навіть і не снився. Людині здаватиметься щастям навіть те, якщо оперіщать її таким батогом.

Відтак жінка крадькома розгорнула папір і виїняла покупку. Батіг був сплетений з червоних і зелених ремінців, батожилно — оздоблене барвистими клаптиками. Справжня тобі розкіш! Не батіг, а диво!

Мішка захоплено поглядав на куплену штуку. Коли б хоч подержати в руках такого батога!

Двірничка заходилась загортати батіг. Та вона не вміла зробити цього до пуття й відірвала половину паперу.

— На, бери! — сказала жінка. — Даю тобі, але щоб не смітив тут.

Мішка взяв і злегка погладив тоненький і м'якенький папір. Він приклав його до обличчя і по-

думав: яке щастя, що бодай папір од батого дістався йому.

Двірничиха піднялася сходами нагору й віддала батіг.

Мішіке зрадів покупці.

— Нічого й казати, мій батіг кращий від Міщиного.

Звичайно, всі твердили, що кращий. І хлопчина весело грався з батогом. Та раптом він виглянув у вікно і побачив, що Мішка вже змайстрував батожилно, бігає по вулиці та хльоскає батогом.

Мішіке насупився, бо пригадалися йому Міщині слова: «Ніколи не буде в тебе такого батого. Бо я сплів його сам. Тато дав мені мотузочки!»

Хлопчикові забаглося Міщиного батого, і він поклав собі, що дістане його.

Засумував і Мішка. З думки не йшла пишно оздоблена покупка. І він теж вирішив дістати такого батого.

Якщо нема нагоди, то можна її створити. Мішіке почав скаржитись, що йому болить голова. Він знав, що за такої okazji його виряджають з вихователем гуляти. І тепер так сталося. Вони пішли. Мішка нишком подався вслід за ними. У кожного в руках був свій батіг.

Хлопці проходились парком, що розкинувся серед майдану. Прогулювались й зиркали один на одного. Мішіке сушив собі голову, як би взяти від Мішки батого. Дуже він задумався і забув про свій купований батіг, аж той висковзнув з-під пахви і впав на землю.

Мішці заблищали очі. Він підстрибнув і побіг.

Та тікаючи, він теж загубив свого батого. Що правда, Мішка не шкодував за ним, навіть і не

помітив, де саме впустив його, і біг далі. Він оббіг навколо клумби і, побачивши розцяцькований батіг, схопив його й заховав під пальто.

Мішіке також обережно підняв з землі Міщиного батога й запхав під одяг.

Відтоді хлопці оминали один одного.

Не втіху принесли батоги своїм новим господарям, а тривогу й страх. Ніхто з них не наважувався взяти в руки батога: боронь боже, ще хтось побачить. Хлопців шкребло каяття.

Тепер мали однакові не тільки імена, але й совість.

Он воно як! Мішка не був кращий за Мішіке, а Мішіке — за Мішку. Хоча в одного батько був вантажник, а в другого — міністерський радник.

Відколи хлопці провинилися, кожен ховається від людських очей.

Іншим разом я розповім вам про те, як хлопці спокутували свою провину.

ДОБРІ ВАКАЦІЇ

Було свято — розставання апостолів. На дебrecенському вокзалі в приміщенні для пасажирів третього класу — повно школярів. А вже їздять школярі тільки у вагонах першого класу.

Високий широкоплечий швейцар насилу зачинає гратчасті ворота, бо поміж дебелих перекупок та дядьків у селянських сіряках спритно пробираються наперед малі школярі. А дядькові-залізничнику доводиться пильно стежити за тим, аби учні не заповнили перон аж до самої колії. Гада-

ють, мабуть, що так швидше доберуться додому. Та коли вже заборонено виходити на перон, то скупчуються бодай біля огорожі. І тягнуть свої клунки, хоча до відходу потяга ще тринадцять хвилин.

Старші школярі не лізуть наперед. Вони козираються позаду і, дарма що заборонено, затачуються цигарками.

Серед них стоїть і Шандор Віраг, майбутня окраса школи, як звук казати про нього «старий во-яка» — пан директор, коли був у доброму гуморі.

Зараз стрункий, з натхненним обличчям юнак почувается серед своїх товаришів не зовсім добре. Його дратує, що ті пустують, як малі діти. Палі Йожа крадькома вдарив по спині Берті Кіша, що той аж застогнав. Потім вони ганялися один за одним. Роздратований Шандор гукнув на них:

— Чи вам не сором?

Саме тоді пролунав голос швейцара. Він виспівував:

— Оголошується посадка на потяг, що проходить через станції Кашша¹, Мішкольц, Серенч, Ніредьгаза.

Метушня, штурханина, гамір, сміх! Мерщій, мерщій до вагона, до свого місця! Ніби ось-ось настане кінець світу.

Дивлячись на отаке, Шандор Віраг вельми зажурився. У вагон зайшов останнім. Звісно, сісти було вже ніде. Та він не побивався; поклав свої речі на полицю, а сам подався в тамбур. Тут ліпше, бо він — сам і може поринути в мрії.

Потяг рушив. Грюкаючи та постукуючи, він

¹ К а ш ш а — зараз Кошіце, місто в ЧССР.

залишає сповнений гострими й задушливими запахами вокзал та величезне місто, таке гарне й привітне.

Шандор зворушливо озирався на милі його серцю місця, аж поки не зник з очей останній будинок. Потім потяг завернув убік — і зелені лани, що миготіли за вікном, нагадали хлопцеві про те, що на нього невдовзі чекає.

«Матиму добрі вакації»,— радісно подумав він. Схопився відразу за кишеню: чи там свідоцтво? Потім ще раз сягнув туди, чи є гроші.

Усе на місці: і відмінне свідоцтво, і сто форинтів — нагорода.

Сто форинтів! Це сила-силенна грошей. Справжнісінький скарб.

Щасливі дитячі літа! А найщасливіша та пора, коли ти переконаний, що все вже знаєш, і уявляєш собі всілякі розумні, корисні й потрібні речі. Та зараз ти ще такий наївний, що думкою здатний у хмарах витати.

— Але ж добрі будуть у мене вакації. Подорожуватиму.

Саме про це він мріяв щоліта, але ніколи не мав на те грошей. А тепер має. То неодмінно вже подасться в мандри.

Він об'їздить гірську частину Угорщини і відвідає орлині гнізда часів угорського лицарства. Подивиться Дрейгель, Матюшфельд і уславлений старовинний Мукачівський замок — колиску патріотизму, гордої, грубої сили та людей великої душі.

Він подорожуватиме по Трансільванії і буде мати уявлення про той золотий вік в історії країни, на саму згадку про який людину осяває пал-

ке натхнення. Об'їздить він і Задунайський край, де боровся та складав пісні герой і поет Зріні¹; відвідає ще Татику, Шомло і Чобанц та прославлені в легендах Гімфі околиці Балатону. Він побачить Секешфегервар, Вишеград, Будовар. Надивившись на героїчне минуле, милуватиметься в прекрасному Будапешті величною і світлою картиною сьогоденності.

Коли подумав, скільки на його коханій батьківщині чудових і славетних місць, на очі набігли сльози.

— Я матиму чудові вакації!

Хлопець миттю перенісся в оманливі висоти вимріяного світу.

Пригадалися йому з дитячих років казки про опришків, про закопані скарби. Раптом йому примріялося, що знайшов у якійсь фортеці багатий скарб.

Аж тепер шалено запрацювала його уява! Він уже понабудовував на вершинах Карпат химерні казкові споруди, склав якнайдокладніший план своєї головної палати, що мала бути на зразок палати короля Матяша. Біля палати — колегіум² на сто тисяч учнів. Тут діти навчалися би безплатно і всі були б багато кращі, аніж сучасні учні.

Потім Шандорові спало на думку, що людина живе не тільки поезією. Один його вчитель завжди доводив, що промисловість і торгівля — основа народного збагачення й щастя. Отже, він, Шандор Віраг, візьметься за це і побудує заводи з прекрас-

¹ Зріні Міклош (1620—1664 рр.) — угорський поет, політичний діяч і полководець.

² Колегіум — назва деяких навчальних закладів у Західній Європі.

ним устаткуванням та просторими квартирами для робітників, з акціями¹ для тих, що старанно працюють. Заснує і велику торговельну палату. В цьому відношенні підніме країну вище, аніж Кольбер² свою батьківщину...

Щаслива дитина. Яка радість сяє на його обличчі, яка гордість ховається за цими мріями.

А про себе Шандор не думав. Не мріяв ні про владу, ні про визнання, а лише про людей, яких зробить щасливими.

— Я матиму чудові вакації!

А потяг мчить. Проминають години. Вечоріє. Незабаром Шандор буде дома.

Від тих думок у хлопця аж у голові запаморочилось. Шандор зайшов у вагон, сів і, прислухаючись до дріб'язкових і нікчемних людських розмов, потроху заспокоївся.

Пролунав гудок паротяга. Хлопець уже дома. Він виходить з вагона і влітає в материні обійми.

І батько прийшов; він посивів, на обличчі побільшало зморщок. Хоч очі сяяли зараз радістю, та затаїлася в них і туга. І мати помарніла, зблідла. Тільки малий братик Кароль дуже виріс.

Шандор пригортає всіх до серця.

Як добре бути дома, серед кривих!

Раптом у хлопцевій голові промайнула пустотлива думка; він зробить для них приємну несподіванку своїм «посагом». Досі навіть словом не обмовився про нього.

¹ А к ц і я — грошовий внесок у капіталістичне підприємство, що дає право брати участь у справах і одержувати прибутки відповідно до внесеної суми.

² К о л ь б е р Жан-Батіст — діяч французького абсолютизму, міністр фінансів при Людовіку XIV.

Після вечері — які страви! які радощі! — батько питає:

— Ну, синку, а як свідоцтво?

— Будь ласка.

Звичайно, всі дуже раділи, коли дивилися свідоцтво. Всі оцінки відмінні, навіть з фізкультури, де його успіхи досі були скромніші. Малий Кароль обмацує братову руку: он які в нього м'язи! А батько помітив інше.

— Шандоре, в тебе ж вуса ростуть!

Хлопець почервонів.

— Та до свідоцтва є ще додаток! — поспішив одвернути увагу від неприємної для нього розмови.

— Що таке?

І раптом на столі з'явився конверт з написом: «Нагорода за найкраще читання віршів». З конверта випала золота монета — двадцять крон. Кароль мало не задушив брата в обіймах.

— А ось ще!

«Нагорода за письмову роботу про художні засоби в поемі «Смерть Буди»¹. Це також двадцять крон. За це вже й мати поцілувала Шандора.

— Є ще й третій.

Усі замовкли.

— Справді, є ще останній.

«Преміальна стипендія одному з найстаранніших учнів школи».

— Сто крон! — перелякано вигукнув батько, коли тремтливими руками розкрив листа.

Скільки грошей!

¹ «Смерть Буди» — твір угорського поета-демократа Яноша Араня (1817—1882).

Кинулися одне одному в обійми і плакали з радощів.

— Хороша ти дитина, любий синочку. Нехай щастить тобі!

Найменш зворушений був Кароль. Він спокій-нісінько заявив:

— Гаразд, що приніс гроші, Шані, бо завтра наше майно мають продавати з торгів.

— Що ти кажеш? — перелякався брат.

— Це правда, сину мій,— озвався стиха батько.— Я не зможу завтра сплатити шістдесят форинтів.

— Звичайно, виплатимо. А на сорок форинтів мама накупує всього, що треба. Я ж завтра піду до нотар¹: торік він пообіцяв мені сорок форинтів, якщо працюватиму в нього... Кадашів син провалився, того теж можу вчити...

Ввечері мати постелила Шандорові ліжко. Хлопець ліг, і пригадалися йому сьогоднішні мрії. І він почервонів із сорому.

— Я був легкодумний, наче дитина.

І перш ніж сон переніс його в чарівний світ фантазії, Шандор прошепотів усміхаючись:

— Ой, які гарні будуть у мене вакації!

СОБАКА

Хата була невеличка, а вітрище схопився такий, що мало не поніс її. Скулившись і зібгавшись калачиком, під хатою на лахмітті лежав собака.

¹ Н о т а р — секретар сільського управління.

Йому постелили у старий кошик діряву попону, і він зарився в неї.

— Хай його чорт візьме! — бурчав господар, прямуючи крізь заметіль з хліва до хати.

Собака виплигнув з кошика і, поки господар возився з клямкою, терся об його ноги. Собаці кортіло зайти до хати, як то було за давніших кращих часів — минулої зими або ще раніше, коли господар сам заносив його туди на руках. А зараз собаці наказано ступити навіть у сіни.

Коли за господарем зачинилися двері, собака гавкнув, потім стрибнув у кошик і зарився в ганчір'я. Це був звичайний собі хутірський собака — покруч пулі з вівчаркою. Його не вбили тільки тому, що був він дуже вірний. До того ж на хуторі без собаки годі прожити.

Четвірко малих дітей вовтузились і лементували, аж не стало сил терпіти.

— Замовкніть! — гримнув господар на дітей і пробурчав: — Краще б уже свиня так плодилася...

— Ну й батько! — докірливо озвалася жінка.

— Не можу вже терпіти цього гармидеру.

— Не можеш, то й не терпи. Що зробиш?

— Піду.

— Куди?

— Відсиджу.

— Що?

Господар сів до столу, а налякана жінка поралася біля печі. Ще влітку наклали на них кару: або сплатити п'ятдесят пенге¹ штрафу, або відсидіти п'ять діб у в'язниці. Уже втретє штрафують за те, що собака ловить чужих курей. Двічі спла-

¹ П е н г е — грошова одиниця в буржуазній Угорщині.

тили штраф. Та звідки взяти п'ятдесят пенге, коли діти залишилися без чобіт. Навіть їсти нічого. Перебуваються картоплею. Уранці та на обід варять свиням картоплю і кришать у помиї. Між цим і самі перехоплять по картоплині — отак угамовують голод. Хліба вже не стало. А пшеницю, що залишилася, треба зберегти на насіння.

Жінка знає, що чоловік у неї гордий, йому не хочеться заходити в суд, де він зроду не бував. Та зараз вона не важиться заговорити до нього, тільки крадькома сльози втирає.

У всьому винні пани. Навіщо видають такі закони? Побачить сторож собаку, що забрів на садибу, запише, пристрелить його, а ще й штраф великий плати. Мало їм податку за собаку, ще й п'ятдесят пенге давай.

— Наготуй мені вдягтися!

Жінка плачучи забігала по хаті.

До міста дуже далеко. Щоб дістатися туди на восьму годину ранку, треба вирушати в дорогу опівночі. Можна б у місті заночувати і другого дня вранці впорати справи. Але знайомих у місті нема. А вона добре знає свого чоловіка. Він не попроситься на ніч. Отже, мусить вирушати вночі.

Надворі сутеніє. Бовваніють замерзлі кучугури. Коли зараз пуститься чоловік у дорогу, то ще, гляди, закоцюбне. Чого це йому так закортіло йти? Та хіба він послухає когось! Безпорадна жінка вхопила одну дитину за петельки й потрусила нею.

— Не верещи, а то вб'ю!

Лампи не світили, а сиділи при вогні. Господиня підкинула в піч виноградної лози. Від лози

вогонь кволенький — по всіх закутках чигає холоднеча. Щоб діти не перемерзли, мати швиденько вкладає їх спати — і топити стільки не треба.

Господар теж приліг, не роздягаючись, але йому не спиться.

Довгі години просиділа жінка в тиші, потроху підкидаючи на вогонь лозу. Нікчемне паливо хутко згоряє. Треба пильнувати, щоб не погасли жарини, бо ж сірники подорожчали.

Так проминула половина ночі. Господар устав і почав збиратися. Надягнув теплу вовняну сорочку і набив у чоботи свіжої соломи. Жінка простягла йому подвійні онучі.

— Що ти, — озвався чоловік. — Я в них і кроку не ступлю.

Подала чоловікові й судову ухвалу.

Надворі — люта холоднеча, та, на щастя, вітер стихився. І це добре.

— Бережи поросята! — виходячи з хати, мовив господар.

— Ти себе побережи! — кинула за ним жінка. Загорнувшись у велику хустку, вона випровадила чоловіка аж на край садиби і довго дивилася вслід, поки він не зник у кучугурах снігу.

Незабаром дошкулив холод, і жінка повернулася до хати. Витерла сльози і не підкладала більше на вогонь. Адже то вона тільки чоловікові хотіла догодити. Одягнена, залізла на ліжко до двох найменших дітей, що спали разом з нею.

Уже в ліжку пригадала собі, що не бачила під хатою собаки. Але відразу встати не могла. «Зараз, зараз устану!» — снувалося в думці і — заснула. Собака нікуди не дінеться. А жінка сердилася: через нього чоловік мусив піти з дому.

А тим часом чоловік йшов та йшов — старанно топтав білий сніг, що рипів йому під ногами. — А тобі чого треба? — скрикнув раптом. Слідом за ним біг собака. От гаспид! То він тайкома супроводив господаря. Не показувався перше, бо знав, що господар прожене його. А тепер ось вигулькнув з пітьми.

— Ану, ходи додому!

Господар нахилився, схопив грудку снігу й жбурнув у собаку.

Собака став. Потім знову побіг слідом. Селянин удруге прогнав його і навіть трохи пройшов за ним, аби переконатися, що собака побрався додому. Тоді знову побрів дорогою проти вітру.

Через півгодини собака наздогнав його.

Господар дуже розгнівався. Чи ж таке чувано, люди добрі,— замість стерегти хату, той гаспидний пес плентається за ним. Знов кинув снігом — поцілив. Собака завив, підібгав хвоста й, скавулячи, кинувся геть.

Та незабаром собака повернувся. Селянин прогнав його. Коли ж забачив утретє, махнув рукою: «Ходи-но, ходи! Нарешті здохнеш!»

Селянина пойняло якесь підступне і злостиве почуття. Він знав, що п'ять день собака марно чекатиме на нього. І додому не добереться. Так десь і сконає. Скоро він не наважився згубити його, то собака сам себе згубить.

Важка була та ніч. Але на восьму годину ранку селянин таки підійшов до воріт суду. Коли їх одчинили, зайшов туди перший.

Як опинився перед суддею, той здивовано глянув на нього.

— Чого вам треба?

— Ваше благородіє, я відбуду покарання.

Суддя кисло подивився на селянина і взяв од нього судову ухвалу. Все було як належить.

— Не соромно вам сідати в тюрму?

— Що маю робити?

Суддя хотів якось урятувати селянина від в'язниці, але ж п'ятдесят пенге — гроші немалі. Один-

два пенге суддя і сам не пожалів би дати, але зібрати зараз п'ятдесят пенге — нелегко. І йому самому зменшили платню. Однак ганьба для Угорщини, що такий статечний господар сидітиме за ґратами через якогось собаку. Не можна цього допустити.

— Я вам дам новий строк. До травня. Роздобудете гроші і сплатите штраф.

— Де ж я їх візьму! Краще вже зараз відсиджу. За нинішніх часів гроші не родяться на нашій землі. Навіть чобітки дітям ні за що справити. Через те й до школи не ходять. Навесні знов доведеться сидіти в тюрмі за те, що діти не вчаться. Купив я поросята по тридцять п'ять пенге. За зиму вони об'їдять мене дощенту. А тепер дали б за кожне хіба по двадцять пенге. Напровесні ж подешевшають до десяти пенге. А тоді всіх п'ятеро поросят одберуть від мене за штраф... Ні, зараз я маю час, п'ять днів швидко мине.

Суддя тільки блимав очима. Так, селянин каже правду. Тут лихові нічим не зарадиш. Хіба що в Женеві¹ щось нове придумують. А може, японська війна спричинить підвищення цін... Увечері в ресторані суддя почув: якщо Америка втрутиться у війну, то доведеться скасувати сухий закон, і тоді подорожчає вино. Літр коштуватиме цілий пенге. Та чи так-то воно буде?

Скільки суддя не думав — допомогти селянинові не міг. Нарешті він зважився і наказав прийняти арештанта.

Тільки-но селянин вийшов, заявився служи-

¹ Мається на увазі Ліга націй, засідання якої відбувалися в місті Женеві.

тель і сказав, що під ворітьми — собака. Лежить на порозі.

Суддя розчулився. До обіду кілька раз посилав служителя подивитися, чи там ще собака. Собака не рушав з місця. Лежав, поклавши голову на поріг, за яким зник його господар.

Опівдні суддя пішов додому і теж побачив собаку. Малий, нещасний, він лежав біля ґратчастих воріт суду. Його окликали, та він нічого не чув, ні на кого не зважав. Його лаяли і гнали, а він лежав. Собаку обступили довкола люди й видивлялися на нього.

Зупинився й суддя і довго дивився на собаку.

Вдома суддя розказав про собаку дружині й дітям, а по обіді в кав'ярні — своїм знайомим. Багато хто подався до воріт суду подивитися на собаку. Стали його годувати. Собака підозріло нюхав їжу і не торкався до неї.

Собака на порозі в'язниці чекав свого господаря.

ДЯДЬКО ВЧИТЕЛЬ

Це було дуже давно. Хтозна й коли це було.

Навіть я вже ледве пригадую його, хоч він навчав мене грамоти коромислом. Що вже казати за тих, яких учив тільки ліщиновим прутом!..

Ну, діти, чи завітаєте зі мною в село?

Ви ходите до високих шкіл-палаців і жартома можете всього навчитися. А наша школа містилася в сільській, вкритій соломною хатині. Її давно вже нема. Давненько помер і наш старий учитель,

що чотири-п'ять років навчав нас писати, читати та рахувати. Клопітна була це робота, діточки!

Тоді ще дорого коштувала наука!

Ходіть-но і загляньте до нашої школи.

* * *

Невеличке село. Одна тільки вулиця. Попід могутніми горіхами, акаціями, вербами, яблунями, сливами, морелями припишкли маленькі білобокі хатини.

Школу видно здалеку. Вона випнулася аж на середину вулиці. Мабуть, для того, щоб побачив її й той дівчак, що біжить тої школи, як чорт ладану.

Кімната дядька вчителя має два вікна. Одне дивиться на північ, друге — на південь. З цього видно один куток села, з того — другий. І дядько вчитель може заглянути геть у кожен двір.

Надто легко зазирнути туди, як начепить на ніс старі окуляри. Про ці окуляри він не раз розповідав малюкам, нібито бачить ними крізь стіну. Кажучи так, учитель втуплювався очима в протилежну стіну, де недбалою рукою було виведено велику літеру «А».

Бувало, тільки на світ благословиться, а старий вчитель вже сидить між двох вікон і чекає своїх учнів. Ми не приходили до школи в певний час. Тільки-но розвидниться, всі вже мають бути в школі. Хто приходив перший, мав за те яблуко, хто останній — різки.

Вулицею треба було йти статечно, бо коли ми з торбинкою, з грифельною табличкою та материним поцілунком на чолі виходили з воріт — од-

разу потрапляли вчителеві на очі. З-за своїх окулярів він стежив за нами непомітно, наче кобра з-за куща.

Лічив на пальцях, виглядаючи з вікна:

— Піш-та Фо-рі — ледащо! Розі Мате працює! А в тієї малої жалюгідної Жужі Пап знов гарячка...

Початок речення він вимовляв сповага, а кінець — покvapливо. Так обмірковував дядько вчитель, хто з якої причини не прийшов до школи.

Нарешті вчитель гукав на свою гарненьку онучку Шарі:

— Ша-а-арі! Побіжи лишень на базар! Скажи хлопчикам, нехай кожен повісить собі на рот замок! Бо піду і відшмагаю негідників!..

І так було щоранку. Дядько вчитель збирав нас, як квочка курчат.

Школа містилася в низькостелій хатині, під очеретяною стріхою. В тих очеретинах було багато меду. Клуною вкривали снопики соломи. Тут водилося безліч горобців.

Вже заради цього варто було ходити до школи. Ми вибирали з гнізд горобців і залюбки витягали з стріхи очеретини, аби поласувати медом.

Та дядько вчитель сердився за це. Покрівлю на школі лагодила парафія¹, а це означало, що дощ ллявся на горище там, де йому забагалось.

Зате в дворі росли дві величезні дикі груші. Дозволялося вилізти на дерево й подерти одяг. Бо це вже наші батьки латали. Випадком можна було навіть упасти з груші й скрутити собі в'язи. Адже ми самі потім видужували.

¹ П а р а ф і я — релігійна громада.

Коли учень дер одіж або вивертав собі ногу й батьки обурювались, дядько вчитель розсудливо відказував:

— Так йому, бовдурові, й треба. Чому такий неоковирний? Щоб жити, треба вміти зорі з неба хапати.

Дядько вчитель завжди навчав нас, як треба жити.

Коли ми прийшли до школи, він напочатку був ласкавий, наче змерзлий ведмідь. Та згодом ні сіло ні впало почав давати ляпаса.

Малюк заверещить, заплаче, а дядько вчитель мовчить. Коли ж утихне гамір і час хилиться до полудня, озветься:

— Ну, щенятко! Бачиш, як тобі перепало, хоч ти ні в чому не винний. А що буде, коли завиниш? Знаєш що? Я тебе по-ві-шу! За ноги! За провину каратимуть тебе і тоді, коли виростеш. Але тоді вже, замість шарфа, почеплять тобі на шию мотузку.

Після цього ми вже не допускалися помилок.

* * *

До певного часу!..

Коли ж хтось таки завинить, то на нього чекали дві кари. Перша — добра прочуханка; друга — просити пробачення.

Прочуханку давав сам учитель ліщиноюю пащецею, на жаль, у більших дозах, аніж було приємно. До того ж учитель вважав: коли дитину бити в одне і те саме місце, то вона швидко звикає до того, і вже їй здається, ніби її не б'ють, а гладять.

Потім годилося просити пробачення, себто виголошувати промову, яку треба було знати краще, аніж отченаш. Ось вона:

«Покаянно прошу пробачення від улюбленого пана вчителя за те, що я наважився вчинити провину і своєю поганою поведінкою завдав йому прикрості. Скоро мій хороший пан учитель зразковим покаранням настановив мене на добру путь, то я від щирого серця дякую йому і присягаюсь, що ніколи більше не наважуся чинити провину».

Ми, звичайно, не дотримували слова.

Але дядько вчитель дуже пишався з цієї промови, і хто гарно, чітко проказував її, того нагороджував горіхами.

Коли шибеникові Йошці Гажі забаглося горіхів, то доти бешкетував, поки його дядько вчитель не покарав. Тоді Йошка так зворушливо виспівував «пробачення», що дістав за це цілу жменю горіхів.

* * *

Дядько вчитель не поважав нікого в світі, тільки куратора й попа та ще інспекторів і професорів.

Синові куратора він завжди догоджав: ніколи не карав, натомість не раз пригощав червоним яблуком.

Не раз той кураторів Лайчі рятував усю школу.

Коли на дошці вже було записано багато бешкетників, хлопці вмовляли Лайчі, аби й він щось устругнув. Лайчі був дуже лагідний хлопчина і поводився чемно, але заради нас завжди готовий був на таку самопожертву.

Черговий записував на дошку Лайчі, до того ж

згори й найбільшими літерами. А на додаток ще й нижче — двічі чи тричі.

Тоді в класі знімалася веремія. Та ще яка! Аж на тому кутку села дивом дивувалися люди.

Нарешті з палицею в руках у клас вбігав розлючений учитель.

— Ну, зараз буде те, чого ніколи не було! — гримів він. — Ану, подивимось, хто тут більш за всіх бешкетував? — і грізно потрясав величезною палицею.

А тоді вже читав:

— Лайош Коша... Лайош Коша... Лайош Коша... Це кураторів Лайчі...

І вчитель скипав од люті. Так вперіщував по парті палицею, ніби з гармати стріляв.

— Циганська банда! Серед вас навіть такий баранчик здичавіє. Ну, ходи лишень, синку! Не бійся, не вб'ю тебе через отих шибеників...

А шибеники тільки хитро моргали один одному...

І любесенько починався урок.

Урок! Те навчання!

Годинами, днями, місяцями, роками виспівували ми «Золоту абетку»:

Абизло буні хтоне мавна тебе,
Лишедоб рочи нити треба.
Ванягазькі наймити
Мають душу, якіти.

(Хто второпає, що означає ця «китайська» грамота, той дістане морелю. А ми її у свій час не тямили!)

Які довгі ці золоті правила! Можна їх півдня співати. До того ж вони мають чудову мелодію!..

Я знаю тільки одну пісню, що довша й мелодійніша,— таблицю множення. За чотири-п'ять років ми співали її щодня протягом чотирьох-п'яти годин. То й засвоїли міцно. Коли хтось запитував, скільки дорівнює сім раз по вісім,— ми починали сьомий куплет пісні, а саме:

Сім раз один дорівнює сім,
Сім раз два дорівнює чотирнадцять,
Сім раз три дорівнює двадцять один...

Коли ж отак доходили до восьмого рядка, то нарешті дізнавалися, що:

Сім раз вісім дорівнює п'ятдесят шість!

* * *

І досі дивуюся, як міг хтось у школі дядька вчителя навчитися читати.

Мені було легко, бо мене вчила мати.

А в дядька вчителя був такий метод: він розподіляв малечу між старшими учнями, і ті щодня мали навчити їх одної літери. На завтра навчання з малим провадив вже якийсь інший старший хлопець.

Я працював на ниві народної освіти, починаючи з першого класу. Уже тоді дядько вчитель доручив мені вчити мого сусіда — сина пастуха. Ніколи не забуду його замурзане лице, облите слізьми. Пальці в хлопця були, наче грифель, негнучкі й такі ж чорні. Я брав його руку в свою і ледве-ледве виводив нею літеру.

Ой Палку, Палку! Ти зараз, мабуть, пасеш десь за Тисою свиней. Чи ти вже вмієш писати букву «і»? Навіщо це тобі, правда? Адже ти діло своє добре знаєш, і в селі всі тебе поважають. Коли тов-

щим кінцем костура, що його завжди носиш при собі, зробиш велике «А», твій наказ добре розуміють усі твої підлеглі — від старого кнура аж до малого поросяти...

* * *

Отак ми вчилися. Дядькові вчителеві довелося самому навчати одне тільки покоління. Відтоді ця його праця була щедро винагороджена. Письменні діти під його мудрим наглядом учили неписьменних — виховували з них подібних до себе розумних людей.

Подеколи дядько розказував нам щось. Правда, не так нудно, як у підручнику.

Нема такої цікавої казки, як вчителеве пояснення.

Ось послухайте, як він розповідав про відкриття Америки.

— Тихо, діти! Десь-не-десь була собі країна, що називалася Іспанія. У тій країні жив собі бідний чоловік, на ймення Кріштоф Колумпош¹. Коли ще він був малий, дуже любив пускати на воду човники. Як ішов дощ, він виходив на вулицю і бродив по калюжах з паперовими човниками. Не раз перепадало йому за це від матері.

Але ж малюк виріс, вибився в люди. Як і раніше, він любив кораблі. І одного разу заманулося йому відкрити Америку.

Ось як! Та коли б він не був бідний, як руда миша. Але ж був. Не мав корабля.

¹ Мається на увазі Христофор Колумб (1451—1506)— видатний мореплавець, що відкрив Америку.

Не біда. Поміркував трохи і подався до короля.

— Пресвітлий королю, хоч загину, хоч житиму, а кортить відкрити Америку. Та не маю корабля. Пішки через океан мені не пройти.

— Коли тобі потрібно лише це,— мовив король,— то не журися. Буде корабель. Скільки треба?

— Бодай три, пане королю, бо дорога далека, треба й харчів узяти з собою.

І король дав йому три кораблі. Навантажили їх штучними коралями, аби було чим обдарувати дикунів. І гармату висадили на корабель, щоб нею лякати червоношкірих.

Ну гаразд. Вирушили. Пливли та й пливли, ніде не зупинялися аж чотири місяці. І якось надвечір побачили землю.

— Тут заночуємо, — сказав Коломпош, — а вранці висядемо на берег.

Так і сталося.

На березі червоношкірий чоловік байдики бив. Озався до нього Коломпош:

— Доброго здоров'я, батечку! Скажіть, це не Америка?

— Так, вона. Чого б не вона, коли вона. А чей ви Коломпош?

— Авжеж!

— Ова. Тоді ми, виходить, відкриті.

* * *

Цитуйте, діти!

Не смійтеся з мого вчителя.

Він був добрий собі чоловік, хоча й не вчив

нас математики, геометрії та іншого. Однак ми дуже любили і його, і школу. Він вивчив нас пісень, молитов, навчив нас бути людьми, чесними, навчив нас любити батьківщину...

Майже шістдесят років учив він наше село.

Коли ми ховали його, в цілому селі був тільки один-однісінький старий дід, який учився в іншого вчителя. Та навіть і дід той плакав за ним; славний наш дядько вчитель наставляв на добру путь шістьох його синів та багатьох онуків.

М'ЯЧ

Пан полковник мав двох гарненьких дівчаток. Тато був дуже гордий з своїх дочок. Як ішов з ними гуляти, то його золоті гудзики, шнурки, комір і китиця на шаблюці сяяли багато яскравіше, ніж коли він гарцював поперед полку на баскому коні.

Щоправда, він таки не дарма пишався своїми дівчатками. Такі вже вони в нього розумниці, що любо дивитися. Вбираються за останнім словом паризької дитячої моди; а такі чепурухи, що на лискучих обручах, якими грають в серсо¹, нема жодної порóшинки. Рухи легкі, невимушені, природні, та водночас такі поважні й шляхетні, наче в придворних дам.

Проте їхній батько, дарма що полковник і дуже грізний пан, ніяк не може порозумітися з доньками. Він думає, що вони звичайнісінькі собі діти.

¹ Серсо — гра з обручем, який підкидається вгору й ловиться паличкою.

Тим-то купує для них усякі іграшки, що їх усі батьки, треба чи не треба, звикли купувати дітям.

Правда, малі не опираються батькові. Вони добре знають, що діти завжди повинні слухатись дорослих. Тож приймають покірно барвисті м'ячі та цяцьки, лялькові кухоньки й спальні. Вони знають — це потрібно. Правда, не на те, щоб гратися, а щоб на сімейних святах показувати маленьким гостям свої білі кімнати, повні цяцьок та вишуканих дрібничок. Гості радіють тим забавкам, і маленькі господині залюбки віддають їх.

Їхній батько, полковник,— високий, ставний чоловік. Він на диво міцний та дужий. Не боїться ні холоду, ні спеки, ні голоду, веде перед у кожній роботі, до загину на- томлює солдат, а сам ніколи не відчуває знемоги.

І цю мужню, непохитну людину гнітить шляхетність власних дітей. Він повсякчас думає, що б його зробити, аби доньки знов стали звичайними дітьми — наївними, щирими й пустотливими. І ніяк не може дати собі ради.

Нарешті в голові сяйнула йому думка.

— Ще б пак! — вигукнув він.— Звичайно, чого вони можуть навчитися від англійських та

швейцарських виховательок! Їм потрібна справжня подруга — невеличка угорська дівчинка! Маленька угорка, весела, жвава. Як це мені досі не спало на думку!

Пан полковник наказав покликати бравого капрала¹ з сьомої сотні, якого дуже любив за спритність і гарну солдатську виправку.

— Мішко! — мовив до нього полковник. — Хочу з тобою порадитись у дуже важливій справі. Моїм дівчаткам потрібна порядна подружка — здоровеньке й веселеньке дівча, що могло б з ними гратися. Втямив, Мішко, чого я хочу?

— Покірно доповідаю, пане полковнику, все втямив!

— Де б його знайти таку дівчинку? Якщо їй не сподобається Пешт або не подружить з моїми дівчатками, то повернеться собі додому... Чи знаєш таку дівчинку?

— Покірно доповідаю, пане полковнику: знаю!

— Справді, Мішко? Дай боже тобі здоров'я, сину, коли поможеш її знайти. Хто ж вона?

— Покірно доповідаю, пане полковнику: моя сестричка Борча!

Пан полковник мало не обійняв Мішку. Дав йому грошей і наказав небавом поїхати по сестру.

За кілька днів Мішка повернувся з своєю сестричкою Борчею.

Рум'янощока, по-сільському вбрана дівчинка з подивом і страхом дивилась на величезне місто. Аж їй очі розбігалися, коли дуже великий пан

¹ Капрал — молодший командир у деяких іноземних арміях.

полковник та брат Мішка завели її до світлих покоїв, повних шовку, оксамиту, золота та дзеркал. Нізащо в світі не наважилась би й пальцем до них діткнутися. Їй здавалося, що чарівна країна зникне, скоро вона щось в ній зачепить.

Наче в казковому сні, дивилася вона на височенні, вищі, мабуть, за їхню хату, двері з величезною запоною.

Двері розчинилися, і показалися дві феї. Не вистачало їм тільки барвистих крилець.

Здається, їй і те примарилось, що ставний, лагідний на виду військовий нахилився до маленьких фей і мовив:

— Ось, дорогенькі мої, тут Борча, про яку я вам казав. Буде з вами гратися, не цурайтеся її — вона хороша дівчинка. Правда ж, Борчо?

Борча подумала, що це теж їй приснилося. На знак згоди закивала головою. Раз, двічі, тричі кивнула, а потім ще і ще раз. Так закивала, ніби голова була в неї на пружинах. Але ж дівчинці дуже хотілося запевнити всіх, що навчить маленьких фей гратися!

Дивлячись на Борчу, менша фея навіть посміхнулася. А дівчинка, завваживши той усміх, закивала ще жвавіше.

— Ну, знайомтеся, — сказав пан полковник, — а ми, Мішко, ходімо звідси — хай собі розважаються. Ти, Борчо, пильнуй, аби дівчатка не забилися, граючись.

Борча не могла відповісти нічого путнього, а тільки знов швидко-швидко закивала головою, як клоун у цирку.

Пан полковник і Мішка вийшли. Борча залишилась у просторому білому покої. Під нею хита-

лася підлога, танцювали візерунки на пухнастому килимі.

Двоє дівчаток серйозно, уважно поглядали на неї.

— А ви, Борчо, не бійтеся нас,— озвалася старшенька з такою поблажливістю, що Борчі аж сльози на очі набігли.

— Ласкаво приймаємо вас, Борчо,— сказала й менша дівчинка, і Борчі здалися слова ці прегарною музикою.

— Заради тата,— озвалася знов старша дівчинка,— ми зробимо все, щоб вам, Борчо, добре жилося в нас. Почувайтесь як дома. Наші покої, іграшки, наш вільний час — у вашому розпорядженні.

Борча дивом дивувалася. Ніколи не доводилось їй чути з таких невеличких уст такі слова. Дома її маленькі сестрички при чужій людині слова не можуть вимовити. Ось і їй самій заціпило, хоч вона поруч з цими крихітними феями вже зовсім велика дівчина.

— Ходіть-но, Борчо! Це зала — тут ми граємось. Ви можете брати всі наші іграшки. Ви, певно, спритна дівчина й нічого не розіб'єте.

Борча обережно, наче по льоду, ступала по ковзкому килимові і навіть після таких ласкавих слів не наважувалася торкнутись тих чудес.

— У вас не було таких іграшок? — спитала менша фея.

Борча замотала головою. Потім склала руки долонями одну до одної, втиснула між колін і так дивилася на все широкими очима.

Дівчатка пояснили Борчі, як бавитись іграшками.

— Вони дорогі, гарні, але дуже нецікаві,— мовила на кінець старша дівчинка.

Ці слова здивували Борчу більше, аніж самі іграшки.

Вона гадала, що навіть дивитися на них — і то вже розвага.

— Дороженька,— озвалася старша дівчинка до меншої сестрички,— давай поведемо Борчу на город. Може, там їй буде звичайніше. Але не забудь, дороженька, взяти з собою м'яча. Коли захоче, Борча може там з ним погратися.

Борча з великою повагою слухала цю шляхетну розмову і зиркала на величезний м'яч, розмальований ляльками й дівчатками.

Подалися на город. Борча й досі не знає, як вона вибралася з лабіринта кімнат, меблів, коридорів та сходів. На городі звивалися притрушені білим піском стежечки й буяли такі ж панські, як дівчатка, квіти.

Куди там сільським рожам та півоніям до цих небачених квітів! Як Борчі до панянок!

Так думала зачудована дівчинка, роздивляючись довкола.

— Ну, Борчо, ось вам м'яч. Можете гратися.

Борча взяла м'яч. Мабуть, і це така ж гарна і непридатна річ, як і все навколо. Зроду не посміла б вдарити м'ячем об землю, хоча й кортіло побачити, чи підскочить.

— Грайтеся з ним, Борчо! Грайтеся! — заохочували її дівчатка.

Борча таки не втерпіла. Нарешті вже щось тримала в руках, і воно не щезало. Великий круглий м'яч під її пальцями прогнувся так само, як дома гумовий м'ячик, куплений у крамниці за десять крейцерів.

Вдарила м'ячем об землю — і він весело підстрибнув.

Борча схопила м'яч, кинула на землю й побігла за ним по стежці, забувши про маленьких фей, про гарні квіти... Бачила зараз тільки м'яч. Коли Борча повернулася до панянок, що, посміхаючись, стежили за нею, вона була весела й розпашіла.

Пан полковник зійшов до своїх дітей і радо подивився на жваву дівчинку, що гралася з м'ячем.

— Ну, любі мої, як розважаєтеся? — запитав доньок. — Чи до вподоби вам нова подружка?

— О, Борча дуже втішна, — відказала п'ятирічна розумниця. — Вона така проста, безпосередня. Сподіваюся, тату, що ти купиш їй такого м'яча, де не буде малюнків. З ним буде їй зручніше гратися.

Доччині слова здивували й вельми засмутили пана полковника. Йому стало соромно за своїх дівчаток. Знітилась і Борча — у намальованих на м'ячеві чепурух-дівчаток де-не-де постиралися носи та сукні...

СТРИГУНЕЦЬ

У ті часи про Каплонський завод ходила добра слава. Чистокровні англійські огирі графів Карої були принадою і для панів — любителів

коней, і для селян — конокрадів. І перші й другі навідувалися туди з далеких країв.

Саме тоді на Верхньотисянській рівнині верховодив Дюрка Шош. Траплялося так, що про цього селянина-бетяра¹ роками чутки не було. Усі знали тільки те, що він має в Кішарі півнаділу і працює на своєму господарстві. Та подеколи замісяць бетяр наганяв на три комітати² такого страху, що люди роками згадували про нього.

Якось Дюрці Шошу заманулося роздобути графського коня.

Перша спроба не вдалася, однак йому пощастило заарканити чудове однорічне лоша, або, як кажуть у Кішарі, стригунця.

Шош повертався додому задоволений. Від графських земель до невеличкого села на березі Тиси — далеко. Ще й зараз, коли хтось з тамтешніх людей зробить таку мандрівку, то згадує її до самої смерті. Та для Дюрки Шоша це була дрібничка.

Уже розвиднілося, коли раптом на зарошеному полі бетяр помітив двох пандурів³ з червоними петлицями. Вершники гнали йому назустріч.

Пандури відразу здогадалися, що клишонога сухоребра селянська шкапина не могла ожеребити таке лоша, і погналися за Шошем. А той притьмом завернув у недалеке болото.

¹ Б е т я р — так називали в старій Угорщині розбійників, а також селян-бідняків, що втекли від гніту поміщиків і робили наскоки на багаті садиби.

² К о м і т а т — найбільша одиниця адміністративно-територіального поділу Угорщини.

³ П а н д у р — жандарм у сільській місцевості колишньої Угорщини.

Шош довго місив грязюку — брьохав-пробирався через очерет, рогіз, ситник, через зарості водяного горіха... Пандури почали наздоганяти селянина, бо тому стало жаль лоша. Адже воно ще слабе. Коли б не довелось пошкодувати, що таку велику путь зробили за одним махом. Ні, він не дасть загинути худобині! Шош вихопився на лужок, притримав коня, спішився і став чекати. Хай буде, що буде!

Тільки-но обтер травною задихане лоша, як пригнали два пандури з рушницями наготові.

— Доброго здоров'я! — Шош по-дружньому привітав пандурів, що вибралися з болота.

— Здорові будьте! — відповіли пандури. Вони збагнули, що тут боятися нічого, бо бетяр не полізе битися.

— Як ви забрели сюди? — спитав бетяр.

— Ганяємось за лошаком! — уципливо кинув пандур, що був вищий на зріст.

— За цим?.. За цим варто. Доброї породи!

— Звідки він?

— Цей? Не з поганого місця. З табуна графа Карої, — спокійно відповів бетяр.

— Я ж казав тобі, — повернувся до товариша нижчий пандур. — На Кочордському кінному заводі таких нема. Я ще здалеку помітив.

Високий пандур повісив рушницю на плече, дістав гаман та люльку. Поки набивав її тютюном, нишком оглядав лоша.

— На Кочордському? — перепитав бетяр. — Теж нічогенький табун, але оце лоша не звідти. Подивіться-но самі!

Високий пандур, що не дуже знався на конях, мовчав. А другий сплигнув з коня і обдивлявся

стрункого стригунця, ще й заставляв його ходити.

— Рослий! Матиме до шістнадцяти п'ядей,— сказав нижчий пандур.

— Ще б пак,— самовдоволено погодився бетяр — «власник» лошати.

— За рік, напевно, і три сотні за нього дадуть,— міркував пандур.

— Дадуть і тисячу,— недбало процідив «власник».

Усі примовкли, бо милувалися лошам.

Низенькому пандурові, що зліз із коня і никав коло лошати, враз навернулося щось на думку.

— А звідки ви так добре знаєтеся на конях? Бетяр криво посміхнувся.

— Доводилося в житті бачити чимало коней.

— Хоч би що, а скажу, хто ви такий.

— Невже ж?

— Скажу... Побий мене сила божа, коли ви не Дюрка Шош.

Уславлений бетяр стиха всміхнувся.

— Будете заперечувати?

— Я? А чого ж. Навіщо заперечувати?

Пандури мовчки витріщилися на селянина. Не вірилося, що стоять віч-на-віч з уславленим бетярем, якого ще жодний пандур не бачив зблизька. Пандури блиснули очима, наче голодні вовки. Адже за голову бетяра оголошена винагорода — чималенько грошенят! Ех, коли б удалося допровадити його до Дярмата!

Та низенький пандур швидко охолов. Приклав до капелюха пальці й сказав:

— Я — чоловік Ержі.

Бетяр насупив брови й так придивлявся до пандура. Ержі була дочка його старшої сестри.

— Це ти, небоже?.. Ну й кепську ж ти вибрав собі службу.

— Та що маю робити? — враз почервонів пандур і поквалливо звернув розмову на інше. — Моя Ержі дуже часто згадує вас.

— А моя сестра Марі ще живе?

— Померла цієї весни на сухоти. Уже минулої осені заходилась кашлем. Часто говорила: коли б ще бог поміг хоч раз потрапити до рідного краю і побачити братика, бо, мовляв, крім братика, нікого на світі в неї немає. Добре, що померла, бідолашна. Смерті я їй ніколи не бажав, але ж їй самій уже знемилів світ.

— Діти у вас є?

— Два хлопчики й дівчинка.

Бетяр кивав головою.

— Що ж, тоді служба в тебе не така вже й кепська, — сказав, повертаючись до своєї першої думки.

— Ліпша, аніж свиней пасти, — погодився пандур і втягнув у себе повітря так, ніби зітхнув. — Остогидло було мені те злиденне життя. Така вже в мене вдача. Коли одружився і почув, що ви, дядьку Дюрі, рідня Ержі, то впало мені в голову: «Піду і я в бетяри!» Та де ж вас було шукати? Хай йому біс, думаю! Ось так я й став пандуром.

— А ти не шкодуй, — задумливо мовив сивовусий бетяр і спохмурнів. — Так воно все ж таки певніше.

Високий пандур, що сидів верхи на коні, задумався. Що йому робити? Виходить, його товариш

і цей бетяр — родичі. Не затівати ж йому з ними бійку. Та й самому ж не подужати двох... Хай йому чорт! Однаково з придбаних таким побитом грошей користі не буде. По-перше, йому і половини тих грошей не дадуть... Невже ж для свого начальника старатися? А другу половину грошей теж доведеться пропити. То хіба варто заради шинкаря вводити себе в неславу?.. І він моргнув товаришеві, мовляв, час уже далі рушати.

Низенький пандур скочив у сідло.

— Уже їдете? — спитав бетяр.

— Доводиться, — ніби виправдовуючись, одказав свояк. — До полудня маємо бути в Дярмату.

— Тоді поспішайте.

— Бувайте здорові, дядьку Дюрі!

Попрощалися за руки.

— Бувай здоров, небоже... Гей! Чуєш, однеси своїй дочечці оце.

Він сягнув рукою за пазуху і витяг звідти щось загорнуте в червону хусточку. Це було строкате, червоно-зелено-біле бляшане брязкальце. За тих часів то була річ надзвичайна.

Пандур узяв брязкальце так обережно, ніби збирався погратись мильною булькою. Забрязкотів іграшкою й радо засміявся.

— Ой, моя крихітка з радощів у долоньки заплеще. Де ви його взяли?

— Я ніс його своїй хрещениці. Та дарма, бери ти. Я хрещениці зроблю брязкальце з волоських горіхів.

— Спасибі вам, дорогий дядьку! Як почує Ержі, що я зустрівся з вами, застрибає з радощів.

— Доброго здоров'я!

Пандур ще раз оглянувся.

— Нехай вам щастить з лошам! Таке гарне — не надивитися!

Другий пандур уже перебирався через болото, але й він повернувся і, наче добрий знайомий, приязно гукнув:

— Ставне лоша! Нічого й казати!

Бетяр задоволено всміхався. Поплескав лоша по шиї і сказав упевнено, по-каширському:

— Еге, добрий стригунець!

ПОШАРПАНА КНИЖЕЧКА

Одного разу вчитель історії повідав нам таку приключку із свого життя.

— У казці мовиться, що чарівного коня годують розпаленими жаринами. Такою їжею живиться і той, хто вирішив присвятити себе науці. Чи знаєте ви, хлопці, що першу мірку жару я вкрав!

Ми переглянулися. Пана вчителя всі дуже любили, пристали б слухати його не ївши, не пивши, хоч як довго. Після дзвінка не раз благали його розповідати далі. Видатні події світової історії він розказував так, що ми почувалися їх учасниками.

— Мені не випало таке щастя, як вам,— вів далі учитель.— Адже ваші батьки за гроші купують ті знання, що їх учителі щедро вливають у голови або вбивають у вас палицею. А мого батька посіли злидні. Вам годі й уявити, який був бідний-пробідний. Він наймитував на степовім хуторі.

Однак батько був напрочуд сильний. Обхоплював руками мішок пшениці й завдавав собі на плечі. Ніхто в цілому селі на таке не годен. А великим бато́гом, яким поганяють волів, лускав так, ніби палив із гвинтівки. Змалечку я тільки й мріяв про те, щоб навчитись так стріляти бато́гом... Та й донині я не вмію як слід хльоскати бато́гом, хоч, правда, вам, коли бешкетуєте, можу дати хльосту.

Ми засміялися — правду мовив пан учитель...

— Але ж лучилося так, що я навчився іншого — писати, читати. Звичайно, на моє лихо, бо через те не навчився правити волами... Із села на наш хутір перебралася наймитська родина. У тій родині була дівчина, яка вже закінчила школу. Коли ми на полі пасли гусей, їй спало на думку навчити мене читати. Грифельної таблички не було, олівця й поготів, та був вербовий прут, і дівчина намалювала ним у поросі літеру «і».

Я написав за нею і добре запам'ятав. Адже я вмів вирізьблювати цизориком такі візерунки, що те «і» здалося мені абищицею. За тиждень я вивчив усі літери і, наче божі заповіді, написав у поросі назвиська шести батькових волів. Пам'ятаю їх і досі: Рожі, Віраг, Шаму, Кормош, Феке-те, Палко. Написав я це, ще й підписався: Янко Кішбереш¹. Бо ж мав колись-то стати наймитом!

У моєї «вчительки» не було книжок. Та коли батько мій дізнався, що я вмію писати й читати, купив мені пісенник та оповідання про королеви-ча Аргіра. І так я навчився читати друковане. Ой і запишався я! Мав себе за неабиякого розумника.

¹ К і ш б е р е ш — малий наймит (*угор.*).

Невдовзі я вивчив ті оповідання напам'ять. Батько вельми з того радів і, навідуючись до поміщика, завжди приносив мені клопоть газети, прейскурант¹ чи що інше. Усе годилося мені для читання.

Та помер мій батько. Простудився якось навесні й заслаб на запалення легенів. Поставили йому сорок п'явок (на хуторі не знали інших ліків), а він таки помер.

До чого було братися нам з матір'ю? Я був ще малий, мене годі було приставити до волів, навіть до телят, хіба що — до гусей. Мати підсобляла жінкам прати і за те діставала сякі-такі гроші.

Якось завітав до нас економ. Він побачив мене і сказав матері, що забере з собою: на кухні придамся. Мати залилася слізьми, тож економ наїняв і її.

Знаєте, з чого почалася моя служба?

З крадіжки!

Та чи знаєте, що я вкрав?

Книжку!

Те, чого я не мав і про що мріяв... А тут, в економа, побачив гибель книжок. Повну кімнату!

Не вкрав я ні грубу книжку, ні з малюнками, ні таку, що мала золотий корінець, а тільки — невеличку, забруднену. Гадав, не помітять. Книжками аж до стелі викладено стелажі, то хіба не могла там згубитися одна-єдина, та ще й обшарпана!.. А таки помітили!

Не встиг я заховати книжку, а економ уже покликав мене:

— Янчі! Ти взяв звідси книжку?

¹ П р е й с к у р а н т — довідник цін на товари.

— Я не брав, навіть не бачив її,— збрехав я.

— Куди ж тоді поділася?

Я одним турбувався — як би його дати драла й заховати вкрадене. Тільки приткнув ту книжечку, аж економ знов гукає:

— Янчі! Ходи сюди! Ти взяв ту книжку! Де вона?

Зараз він уже міг мене питати скільки завгодно. Я брехав, ніби з листу брав. Бо хто вмів красти, мусить і брехеньку скласти.

Пан економ завів мене до кімнати з книжками, поставив перед себе і сказав:

— Янчі, ти зараз не на хуторі! Зарубай собі на носі: тут красти не можна. Бачиш, коли б ти за-

брав якусь іншу книжку, я б того не завважив. Але з цієї книжечки мій син щойно готувався до уроку. Та нехай уже, хлопче, книжечка буде твоя, раз ти вкрав її. Мені більше до душі те, що ти поцупив книжку, аніж украв би яблуко. А щоб тобі запало в пам'ять — красти невільно, то зараз я відлупцюю тебе. Та перше затям собі гарненько: якщо в жнива вивчиш напам'ять усю вкрадену книжку, то я запишу тебе до колегіуму.

Гей, як закалатало мені серце! Знав я, що таке колегіум! Та хай хоч щодня б'ють, аби тільки дожити до того.

Не встиг я й подумати про все, а вже треба було лягати на лавку. Пан економ узяв різку й відшмагав мене. Без жалю бив, аж на тілі набрякли рубці й кров потекла цюрком. Коли побачила мене мати,— мало не зомліла.

Я, правда, кричав на живіт і цілий місяць ойкав, якщо доводилося сідати. Та згодом заспокоївся потроху. Узявся до книжки. Це була історія Угорщини.

Я читав і читав, розумів і не розумів, та незабаром призвичаївся до тієї роботи. А вчився по-тай, щоб ніхто не бачив. День і ніч я був заклопотаний тільки цим. Моїми героями стали Янош Гуняді, Пал Кініжі¹, король Матяш...²

Як я захоплювався ними!

Більше я ніколи нічого не крав. А коли справляли обжинки, я, по-святковому вбраний, підійшов до пана економа і сміливо сказав йому:

— Вельможний пане, я хочу складати іспит!

— Невже?

Та нічого було й казати. Я витяг з-за пазухи пошарпану книжечку й віддав йому.

— Прошу питати.

Він міг питати мене що завгодно. Коли б увісні хтось потяг мене за вухо і наказав читати з пам'яті, я читав би без упину. Не те, що ви!

¹ Янош Гуняді, Пал Кініжі — угорські політичні діячі й полководці 15 століття, що боролися проти турецьких поневолювачів.

² Король Матяш — угорський король Матвій Корвін (1443—1490).

Усі жінці слухали мене, і я запишався, мов павич.

Пан економ дотримав слова — взяв мене до своїх синів, а згодом оддав до колегіуму. Спасибі йому за це.

Спасибі йому навіть за те, що так суворо покарав мене за першу крадіжку.

ФЮЛЕП

Фюлеп не хотів учитися. Що з ним не робили — не допомагало ні добре слово, ні прочуханка. Як не товкмачили йому в голову латинську мову, ніяк вона не давалася йому. Хоч сядь та й плач!

— Що буде тобі, сину? — питав його батько.

Покусуючи губи, Фюлеп водив очима за мухою, що лазила коло підручника.

Я теж прибрав серйозного вигляду: мені було прикро, що Фюлеп незугарний до навчання і цим ганьбить нашу родину. Адже літами я був найстарший серед дітей і добре знав, що на сімейній раді дійшли рішення: коли Фюлеп не вчитиме уроків, піде в науку до ремісника.

— Що з тебе вийде, сину? — вів далі батько. — Знаєш, ким ти будеш?

Фюлеп уже звик до таких розмов. Упадаючи в розпач, знову втупився сонними очима в книжку. Забрав собі в голову, що вивчить урок, хоч би мав з розуму схибнути. Батько схвильовано заходив по кімнаті.

— Ні, мабуть-таки доведеться приставити тебе до якогось ремесла, — мовив нарешті.

Я опутив очі й не важився глянути на бідного Фюлепа. Спершись ліктями на коліна, я вдавав, ніби вельми зажурився братовою долею.

Батько наш мав добре серце, ніколи не карав, навіть не сварив нас. Він теж не міг глянути на сина, ходив туди-сюди по кімнаті й сумно говорив:

— Ех, аби ви, діти, знали, скільки горя завдаєте... Гадаєте, батькові приємно лаяти вас. Скажи, Фюлепе, для кого твій брат вчиться? Хіба не його хвалили за хороші оцінки? Хіба не його поважають люди? Хіба не його нагородять? Хіба не він стане колись знатною людиною? Хіба не він діставатиме щомісяця добру заробітну платню? А я буду радий і гордий, коли твій брат стане начальником якоїсь великої установи. Адже я тільки втішатимусь з ваших успіхів і дякуватиму богам, що маю добрих та розумних дітей.

Наш батько — найкраща людина на світі. Розмовляв з нами так, як годиться розмовляти з дітьми. Ходячи по кімнаті, провадив далі.

— Легко сказати: віддам тебе до ремісника. Ти й сам, мабуть, не ймеш цьому віри. Але ж у мене буде один син, яким я не зможу гордитися! Про якого не зможу сказати: «Вже ходить до другого класу гімназії, вже до третього! А тепер уже мій розумник Фюлеп складає іспити на атестат зрілості!» Не зможу піти до дядька Денеша й сказати: «Дядьку Денешу, знов маю сина, якому потрібна посада. Мій Фюлеп годиться на посаду міністерського чиновника. Замовте за нього, будь ласка, добре слівце». А дядько Денеш таки б замовив! Коли б не замовив він, я подався б до

іншого. Якщо вмієш добре рахувати, можна влаштуватися на роботу в банк чи на залізницю. Ти міг би стати інженером-механіком або ким завгодно, бо той, хто знає латину, до всього годен! Але ти лише завдаєш нам жалю; зовсім не думаєш про те, до чого б узятися на цьому світі. Ти ніким не хочеш бути...

Похнюпивши голову, Фюлеп похмуро, вперто дивився до словника.

— Звичайно, латинські слова — річ нудна, і важко їх вивчити, важко утовкмачити у шалену голову, — вів далі батько. — Думаєш, мені легко було в твоєму віці! І я волів би був бешкетувати, гасати по траві, гратися з м'ячем, стрибати. А коли вже не міг оминати роботи, то спадало на думку, що куди краще було б стояти біля верстата й стругати дошки. Бо я був дурний-дурнісінький, і забаглося мені стати столяром. Боже, не раз довгими годинами я думав: коли столяруватиму, то зроблю такі меблі, як були в школі. Бувало, вчитель розказує новий урок, а я морочу собі голову чудовими скринями, що мали б по сто шухляд й були б оздоблені вирізьбленими дерев'яними квітами... Мріяв і про такі меблі, яких нема навіть у короля. Який гарний столик зробив би я й подарував учителеві, аби він замість уроку дозволив мені працювати в столярній майстерні... Правда, мій батько незабаром одбив у мене хіть до таких дурниць. Як оце зараз я тобі, він пояснив, що то для мене не годиться. А батько мій був такий суворий, що з ним годі було жартувати! Пригадую, я розплакався тоді. Та я не був такий упертий, як ти. Послухався батька та й взявся до латини. Що правда, певне — з мене вийшов би добрий столяр.

Але ж я став освіченою людиною. Ви теж матимете освіту, якщо послухаєте мене.

Бідний батько, замість розсердитись, сам геть розжалобився й нервово покусував кінчик цигарки. І подумки я вже жалів, що мій дідусь наказав батькові столярувати. Коли б батько був славнозвісний столяр, то він чувся би щасливим, не те що тепер! Хоч правда й те, що зараз він службовець — ревізор податкового управління.

Досі я роздивлявся візерунки на килимові. Тепер я скинув очима на брата. Мене здивувало його лице. Він був червоний, як жар, очі йому палали, вуста тремтіли.

— Тату! — вигукнув раптом він. — Хочете знати, ким я буду?

Здивований батько видивився на нього.

— Хочете знати, ким буду? — повторив Фюлеп.

— Ким, сину?

— Ковалем!

Батько мало не остовпів.

— Ковалем буду, тату! — Фюлеп виплигнув з-за столу й сміливо заговорив: — Чи знаєте ви, що в школі я завжди думаю, як треба підкувати коня. Та ще думаю про те, як би зробити такий замок, щоб його міг одімкнути тільки той, кого я навчу. З голови не йде мені й залізна огорожа, така-от, як перед колегіумом, та ще така, як ворота на комітатському будинку, де кожна квітка викувана з чистого заліза.

Батько зовсім перелякався.

— Бійся бога, сину, що ти задумав?

— Хочу, щоб ви віддали мене в науку до коваля!

— Ти, сину, краще вивчи на завтра латину, аніж маєш плести таку нісенітницю.

Та Фюлеп затявся. Він підійшов до батька й твердо сказав:

— Ні, тату, я таки буду ковалем!

Збентежено, з гіркотою в голосі батько далі напоумляв сина:

— Але ж тоді ти не будеш службовець, а тільки ремісник.

— Звичайно. Та хай я буду добрий ремісник, аніж кепський службовець.

Батькові на очі набігли сльози, і враз він здався.

— Будь ковалем, сину! Хай на твоє вийде. Та коли набридне тобі молот, то вже годі буде податись до книжки.

— Не набридне він мені, татку! — зрадів Фюлеп.

Через кілька днів він уже працював у кузні Мігалья Тере. Коли я навідався до нього, Фюлеп у шкіряному фартусі бив молотом по ковадлу, аж дзвеніло. І коли з горна вийняли розжарене залізо, що сипало навсібіч сліпучими іскрами. Фюлеп навіть не відвернув замурзане обличчя, на якому цвіла зараз втішна усмішка.

Так і не надокучив Фюлепові молот. Але не став він ремісником. Нині Фюлеп більша людина за кожного з нас. Керує аж тридцятьма помічниками. Викувані за його проектами залізні квіти та слюсарні вироби завжди нагороджуються преміями на всіх світових виставках.

ШИБЕНИК НА ПРОГУЛЯНЦІ

Вулиця захрясла фургонами, підводами, машинами, трамваями й велосипедами. Поміж них металися пішохідці. Поліцай-регулювальник розпачливо вимахував руками, щось гукав. Але в тому гаморі годі щось почути. Якись селяни, тітка та дядько з дванадцятирічним хлопчиною, аж остовпіли, скоро побачили той вавілон. Вони ні-защо в світі не стали б важити своїм життям і переходити вулицю.

А панові Шибеникові те байдуже. Насвистуючи безжурно, ступив з хідника на брук і пірнув між коней і машини.

Селяни стояли ні живі ні мертві. Це ж зараз трапиться лихо! Розчавить людину ні за що ні про що. Тітка сплеснула руками і притисла їх до грудей. Впустивши кошика, навіть не зважала на те, що врзнобіч покотилися покупки: нитки, мило, помаранчі й пищалка, яку придбала для хлопчика Пішти. А дядько схопився за голову, мовив:

— Хай йому чорт! — і геть забув, що якийсь злодіяка може залізти йому до кишені. Отих злодуг на вулицях Будапешта аж кишить, наче комарів на березі озера Кутькуруть.

А хлопець вчепився батькові за руку й здригався від кожного брязку. Аж мороз йому поза шкірою пішов.

Та пан Шибеник про все це й гадки не мав. Він весело собі свистів «Ой, немає в мене грошей..!» Прошмигнув перед самісінькою мордою коня та перед колесами велосипеда, сховався у хмарі диму, шаснув попід черевом поліцейського

коня, що, хоча й звук до вуличної метушні, стривожено загарцював. Далі пан Шибеник перестрибнув через порожню підводу. Зробив це саме впору, бо ще мить — і його переїхав би кіньми якийсь візник, що дуже квапився. Метнувся через трамвайну колію, мало не зачепившись за мідяний дзвінок на переді вагона.

Навздогін Шибеникові неслася лайка поліція, візника, кондуктора, велосипедиста, водія та ще цілої купи людей.

Сільська тітка полегшено зітхнула, побачивши, що відчайка щасливо перебрався на той бік вулиці. Вона тут же схопила сина за чуба й нахвалилася, що вб'є його, коли той спробує наподобляти цього шалапутя, ба навіть коли зійде з хідника. Але хлопчина був далекий від такого подвигу. Вчепився в материну спідницю, почувавши себе так у найбільшій безпеці. А дядько вийняв з рота люльку, плюнув під ліхтарний стовп, покрутив головою і знов глибокодумно вирік:

— Хай йому чорт!

Пан Шибеник повіявся далі й зник з очей.

Під ворітьми перекупка продає фрукти. Панові Шибенику смакують помаранчі. Але ж він співає «Ой, немає в мене грошей...» і тому, коли перекупка відвертається, бере один з кошика й спокійнісінько кладе собі в кишеню.

І рушає далі.

Повз нього мчить візник. Пан Шибеник побіг з ним наввипередки, гукаючи щосили:

— Зупиніться, зупиніться!

Візник зневажливо зиркнув на хлопця.

— Чого треба?

— Зупиніться, зупиніться, коли кажу вам!

Візник потягнув до себе віжки — і притримав коней.

Пан Шибеник чепурненько бере під козирок.

— Я лише хотів сказати вам «добрий день!»
А тепер їдьте собі далі.

Візник розлючено погрожує батогом, кулаком, оглядається за поліцаєм. Ой, і нам'яв би ж він чуба отому шибеникові! А пан Шибеник, всміхаючись, ступає собі далі.

У вікні підвальної квартири Шибеник угледів електричний дзвінок. На мідяній табличці викарбувано: «Просимо натиснути!»

Пан Шибеник зважає на такі заклики і натискує на кнопку. Всередині деренчить дзвінок. Він будить зі сну шановних жінок, що сплять не вночі, а вдень.

А пан Шибеник простує далі.

Завернув до провулка. Тут трійко дітей гралися в гроші. Не знали тої гри до пуття, то сперечались і сварились, аж луна йшла. Пан Шибеник встряває в суперечку і своїм незаперечним авторитетом розв'язує спірне питання. Він теж прилучається до гри й виграє від хлопчаків усі їхні крейцери. Хлопчаки з горя вдалися до кулачного права. Пан Шибеник, наче стародавній римлянин, побіг через незабудовану ділянку. Діти — за ним. Шибеник круто повертається й дає кожному доброго ляпаса.

А відтак поспішає далі.

Обійшов усі завулки. Він знає їх краще, ніж ховрашок свої підземні стежки. Але ніде не трапилося нагоди вчинити щось пам'ятне. Правда, він не дуже й старався, бо зараз просто гуляв. По обіді стане до роботи: спочатку стоятиме біля конто-

ри, чекаючи газети, а тоді допізна продаватиме її.

А поки що він вільний. Насвистує й насвистує усім відомі куплети. Він вважає, що нема кращого на світі, як вийти на кін і смішити публіку. Сіклаї — ось його улюбленець, відколи побачив його торік у виставі «Маті Мадар». Заради Сіклаї хлопець повертає зараз до Королівського театру. На щастя, знаменитий співак саме стоїть біля воріт.

Артист нічого не знає про свого палкого прихильника і, замість проспівати йому улюблену пісеньку, заходить до будинку.

Пан Шибеник збиває шапку набакир і замріяно ступає далі.

Відшукує ті місця, з якими пов'язані в нього найдавніші спогади. Зупиняється перед якимись воротами. Тут знайома кожна п'ядь землі, кожна кам'яна плита. Він тут народився, тобто сюди підкинули його колись. Це було так давно, що він навіть не пригадує. Його прихистила стара прибиральниця. Коли малим бешкетував, то не раз приводила його сюди й тицяла носом у каміння, мовляв, кам'яні плити — його батько-мати, і, коли не буде шануватися, нехай у них просить їсти.

Проте Шибеник не сердиться ні на стару, що вже давно перебралася на той світ, ні на стерті кам'яні плити, які шановне міське управління так і не збирається замінити на нові.

Насвистуючи, Шибеник оглядається. Йому здається — це каміння якесь особливе, не таке, як деінде. Дарма! Мабуть, у тому, що казала стара двірничка, таки щось є: це його батьки. Вирішив: коли забагатіє, стане мільйонером, то вибере ці плити й вимостить ними свій найпишніший покій.

Витер набіглу сльозу і, зітхнувши, посунув далі.

Не зважав на те, куди йде і що навкруги, поки не надібав на купу дітей.

Протиснувся між них і побачив, що штовхають і дражнять обірваного хлопчину. Певно, це було бідолашне сиротятко, таке, як і він, та тільки зовсім маленьке, налякане, безпорадне.

З розмов довідався, що воно таки безпритульне. Або само заблукало, або прогнали його ті, в кого досі жило. І зараз воно, заплакане, замурзане, сидить край хідника. І глузують з нього діти, що мають батька, братів і сестер, домівку й харчі.

Пан Шибеник почув, що малюк тільки й знає: «Йошка, Йошка!» Це, видно, його ім'я. Нахилився до хлоп'яти.

— Йошко, ходи додому, — мовив лагідно й узяв малого за руку.

Хлоп'я проказало за ним:

— Додому, додому...

Простягло ручечку й звелось на ніжки з таким довір'ям, ніби зловилось за палець рідної матері.

Веселий дитячий гурт розсунувся, даючи їм дорогу. І пан Шибеник повів малого, примовляючи:

— Додому, Йошко, додому. Ти не бійся, я тебе годуватиму! І спати є де... Ходи, Йошко, ходи. У мене є гроші, не бійся, зараз так смачно пообідаємо, що аж... Ти будеш моїм братиком, Йошко? Гаразд? На, бери...

Він сягнув до кишені і витяг звідти помаранчу. Сів на камінь, посадив біля себе малого Йошку, очистив овоч і клав малому в рот смачні, запашні скибочки.

А той посміхнувся щасливо, показуючи дрібні, як рисинки, зуби, і зовсім не журився майбутнім, а задоволено проказував:

— До-до-му! До-до-му!

— Додому, Йошко, підемо додому! Та ще й купимо хліба та ковбаси. Теплої, вареної ковбаси. Не бійся, Йошко, поласуємо!

Пан Шибеник уже більше не гуляв: ніколи було, бо після роботи виховував Йошку.

«САМОГУБЕЦЬ»

Ішов урок арифметики. На чорній таблиці розв'язувалися складні приклади. Здавалося навіть, що оті ланцюгові дробі вибрязкують кільцями.

Бені Пап стояв біля таблиці з крейдою в руці

й мудрував над цифрами. Він аж упрів, поки вивабрався з лабіринта чисел.

А за партами, посхилявшись над зошитами, сиділи учні, і кожному одне лиш було в голові: аби не потрапити на очі панові вчителеві, коли Бені Папу знадобиться підмога. Навіть кращі учні з тривогою поглядали на таблицю й потерпали, щоб їх не спитали. А слабші хапливо переписували кожне число, яке Бені Пап вимовляв уголос і записував на таблиці. Шварц з поквапу розіллє чорнило і тепер намагався непомітно витерти його з парти...

Одним словом, у класі панувала тривожна, гнітюча тиша. Це був такий урок, що його згадаєш і в старості: «Ох і гаряче ж було мені тоді!»

Тільки один хлопець — Палі Петрі — сидів спокійно. Він добре зрозумів і правило, і приклад, тому граючись виводив у зошиті цифри, гарно, охайно, без помилок. Свідомий своєї сили, Палі тихо посміхався і раз по раз скидав очима на товаришів, що тремтіли зі страху. Учора пан учитель вперше пояснював ланцюгові дроби, і сьогодні ще більша частина класу не вміла розв'язати загаданий приклад. Уранці багато учнів поприбігали до школи й стурбовано заговорили про те, що з важким завданням годі було впоратися.

Палі Петрі задовго до уроків подужав приклад на листку паперу і передав його хлопцям. Троє чи четверо учнів заходилися гуртом списувати з листка у зошити. А за чверть години Палі ще раз розв'язав і пояснив приклад на таблиці, так що навіть найтупіші учні могли вже переписати завдання в зошити.

Тепер Палі Петрі зневажливо поглядав то на

таблицю, то на клас. І приклад, і страх учнів здавалися йому забавкою.

Одна лиха доля подивилася на хлопців спокій заздрими очима й несподівано всипала йому перцю.

Коли врешті приклад розв'язали, пан учитель озвався гучним голосом:

— А зараз нехай кожний викладе на парту свій зошит: подивлюся в усіх сьогоднішнє домашнє завдання.

Клас полегшено зітхнув. Вихорцем знявся веселий шепіт. Захрускотів, зашурхотів папір, завоузулися учні. Ще б пак, адже із зошитом у кожного все гаразд.

Тільки в одного хлопця на душі похололо — у Палі Петрі.

Правду сказати, він зробив той приклад, і не раз, а кілька разів. Однак Палі був трохи недбалий і не переписав його начисто до зошита. І тепер він з розпачем думав, якого сорому він набереться, коли всі, крім нього, покажуть домашнє завдання.

Пан учитель обходив клас і оглядав усі зошити. Його похмуре обличчя полагіднішало, коли побачив, що сварити нікого не доведеться.

— Так, так. Добре, добре,— тільки й примовляв він.

Нарешті наблизився до Палі Петрі. Той мовчки підвівся.

— А де ж твій зошит?

Палі страшенно розгубився й відказав:

— Мій зошит залишився дома.

Учитель подивився на хлопця; той дуже хвилювався, і це викликало підозру.

— Ти виконав завдання? — спитав пан учитель.

— Виконав, — покvapливо відповів Палі й почервонів по саме волосся.

Поміркувавши трохи, вчитель сказав:

— Ану, принеси зошит.

Палі схопив свого капелюха й побіг.

А пан учитель далі опитував учнів.

Збентежений Палі, прибігши додому, знайшов зошит і записав приклади. Одна хвилинка — і все готове.

Палі подався назад. Іти недалеко, бо жив він поряд з колегіумом.

Та страшенно довга здавалася йому путь.

Хлопець зупинявся на кожному кроці, і жахливі думки дедалі тісніше обсідали його. Ох і важкий же той зошит!

— Це ж брехня. Чистісінька брехня. По-перше: зошит не залишився дома, а був у школі. По-друге: я записав завдання у новий зошит. По-третє: коли я не зізнаюся в брехні, то це буде моя найбільша провина!

А коли спіймають?! Коли все уже знають! Адже справжній його зошит лежить у парті!

Серце защеміло, ніби його здавили у жмені. Палі зупинився й ридма заридав.

Ні, більше він не піде до школи: незмога показатися вчителеві на очі. Адже допустився великого злочину. За це, гляди, і з школи виключать. Як же приїде він додому й гляне в материні добрі очі?

Палі повернувся й прожогом кинувся вздовж вулиці. Коли минав будинок, де жив, господиня саме висунулася з вікна — витріпувала ганчірку.

— Куди, куди, Палі?

— Прощайте, тітко! — гукнув він і плачучи побіг далі. На розі завернув на Залізничну вулицю.

Спочатку хлопець хотів був пуститися в мандри. А зараз уже забігла йому в голову інша думка.

— Заподію собі смерть! Кинуся під потяг! — шепотів він.

Бічною вулицею Палі подався в напрямку залізничного насипу. Коли добрався туди, від довгого бігу та хвилювання йому тремтіли ноги.

Хлопець видерся насипом угору. Рейки, наче гадюки, бігли перед ним і там, далеко, зливалися одна з одною. Непевними кроками ступав по колії. Геть у поле, подалі від містка! Нехай люди не бачать, а то ще не дадуть йому вмерти.

Під ногами хрустіла рінь. Очі в хлопця зайшли сльозами: як би зраділа мала сестричка, коли б знайшов для неї кремінець — вона б ним гралася. Нахилився, аби підняти кругленький камінчик, білий і прозорий. Та не підняв: подумав, що йому ж уже кінець. Вже ніколи не побачить маленьку сестричку.

Ця думка завдала великого жалю; затуливши-ся руками, хлопчик знов гірко заплакав.

Палі спіткнувся й мало не впав. Це знов перебило думки. Плакав далі, однак сягистим кроком, майже стрибаючи, переступав з однієї шпали на іншу.

Хлопець захопився цим і потроху заспокоївся. Правда, з своїм життям, із своєю долею він покінчив. Гадав собі, що з цим у нього все гаразд. Часто

поглядав перед себе в долину — чекав, коли покажеться страховище і розчавить його.

А потяга чогось не було, і хлопець вже відійшов далеченько од містка.

Раптом Палі почув позад себе стукіт, грюкіт. Повернувся й побачив: потяг наближається ззаду, від станції.

Невже ж смерть уже тут? Його пойняв холодний дроз, залякло серце. І він мимохіть стрибнув з колії, скотився з насипу і впав у рів.

Палі приник до землі, поки залізне чудовисько промчало повз нього.

— Підожду ще одного,— простогнав він.

Ой, не легко вмерти! Мабуть, куди важче, ніж зазнати кари.

Подумав про те, що могло статися, відколи він утік. Уже проминули уроки арифметики та латини. Дзвонять на обід. Хлопці повертаються зі школи. Кожен простує додому весело, підбігцем, а тільки його нема. І мов увіч, Палі почув, як бідкається його господиня, як бурчить господар і дивуються діти.

А він додому таки не вернеться. Що б сказав, аби спитали, де був?

Звівся на ноги і сам-самісінький тихо поплентався далі уздовж колії до лісу.

Очі в нього висохли, губи потріскалися, і так захотілося їсти, що аж за живіт потягло.

Уперед, тільки вперед!

Коли дотягся до лісу, то далеко, край поля, побачив міські вежі. Знов перелякався і вигукнув зненацька:

— Господи, таж я запізнився вже і на післяобідні уроки!

Палі щодуху помчав назад, але закололо в боці — і він зупинився. Не міг далі бігти.

— Ой! — зойкнув відчайдушно. — Таки заподію собі смерть!

І Палі знов повернувся до насипу, з якого допіру біг. Але в ту ж мить повз нього простукотів швидкий потяг.

— Я знову спізнився, — зітхнув. — Тепер уже тільки увечері буде потяг!

Палі насилу волік притомлені ноги. На узліссі, недалеко від насипу, приліг у затінку дерева й поринув у мрії. Добре було б, коли б нагодився вовк і з'їв його. Або нехай би навідалася до нього рідна мати. Він би їй все розказав. Вона б йому простила.

Ця втішна думка заколисала його, і він заснув солодким сном.

А в той час у школі зняли тривогу. Ніхто не знав, де Палі, але всі думали про те, що він наклав на себе руки.

Пригнічені хлопці з тривогою обговорювали подію. Нарешті домовилися вибрати з-поміж себе посланців, які підуть до пана вчителя й скажуть, що Палі Петрі розв'язав для всіх приклад, а собі забув переписати в зошит. А тепер бідний Палі сховався, і не знати, чи й живе.

Пан учитель сам дуже стурбувався. Після уроків затримав увесь клас і подався з ним на розшуки.

Сліди показували, куди школяра лихо помчало. Дійшли чутки про хлопчину, що простував до залізничного насипу і потім пішов колією.

Це була справжня військова розвідка. Пішли й учні інших класів. Як собаки-шукачі, приносяю-

чись та оглядаючись, нишпорили вони по полю.

І що ж? Під деревом знайшли Палі Петрі! Він солодко спав.

Радіючи, повели розбурканого хлопця до пана вчителя. Той глянув на Палі й мовив похмуро:

— Бачиш, синку! Легко завинити, та нелегко спокутувати. І якщо колись ти ще раз забредеш на залізничний насип, не знаю, чи прийде цілий колегіум розшукувати тебе.

ШАМУ ЙОШКА КІШ

Вони прийшли з одного села, десть од трансільванського кордону. Завжди були в доброму гуморі й зажили собі слави дотепників. У шерезі стояли поруч. Їх знав увесь полк. Одного звали Шаму Кіш, другого — Шаму Йошка. Два прізвища разом — Шаму Йошка Кіш. Так і називали згодом обох.

— Брате,— озвався Кіш,— я дуже зголоднів.

Послали їх уперед до дротяної загородки, і вже другий день ні рісочки в роті не було. Їжі не мали. Позаду розкинулась широка лука, якою тільки й могли вночі прокрастися їхні товариші-солдати, та й ті частіше приносили патрони, ніж харчі.

— Що їстимемо, брате? — спитав Йошка.

— Що є?

— Вода.

— А в мене є сіль.

— Це ж чудово! Зваримо юшку.

— Але з чого?

— З трави.

— А чи ж смакуватиме?

— Авжеж.

— Стривай, то не годиться. Я зварю шпинатову юшку. Це буде ліпше.

— Але шпинату нема.

— Назбираємо. Тут на полі він має бути.

— То гайда до роботи!

Засміялися. Але даремно повзали по стоптаній луці — жодного листочка не знайшли.

— Я подамся, брате, за дріт: туди ще ніхто не ходив, там гарна трава. Певно, і шпинат є.

— І я піду з тобою.

— Не підеш. Хай уже один там залишиться, ніж через той шпинат двоє пропадуть!

— Тоді я сам піду.

— Хочеш вижати поле раніш за мене!

По цій розмові Кіш поліз за колючий дріт.

Повз неквапом, наче великий, незграбний кріт. Мацав кожне стебельце, нюхав, куштував кожну билину, та годі було знайти ніжні, солодкі листочки, які дома збирає мати. Ой, далеко рідна матуся, далеко люба батьківщина!

Кіш повз та повз уперед. Так гарно посуватися по м'якій запашній траві й зануряти голову у високий, що можна косити, тонконіг.

До окопів росіян недалечко, метрів хіба сто. А на нічийй землі росли густі кущі й така висока трава, що людину не видно було навіть тоді, коли ставала навколішки.

Кіш просувався вперед. Не задумувався над тим, чого йде, куди йде. Навіть очей не розплющував, наче слимак. Годі було помітити, що хтось

повзе. Тільки він сам бачив, як схиляється під ним струнке стеблиння.

Раптом почув якийсь дивний шум. Якусь хвилину злякано прислухався, а тоді засміявся тихо, нечутно — тож хтось хропить!

Що робити?

Хто б це так спокійно спав просто неба? Кіш звів очі, побачив високу синь. Пливли білі хмаринки. Господи, то людина може заснути на чужині, коло ворога? Авжеж — тіло вимагає спочинку. Вдома людина йде спати, день відробивши, — ляже собі в клуні на м'яке сіно й до ранку забуває, що й живе... Тільки опівночі, коли зафоркають коні, почує їх та й устане підкинути сіна. Людина до всього звикає. І зараз у Кіша злипаються очі, та спати не можна... Однак від тої людини, котра так безпечно і солодко спить, ніби линули якісь промені. Вже й Кішеві паморочиться голова, і він мало не падає на м'яке кротовиння. Про все забути: про війну, втому, голод — і поринути в найсолодший сон...

Та враз подумав: його побратим Йошка на тому боці, за дротом, чекає на шпинат, з якого можна зварити юшку.

Кіш миттю прокидається від дрімоти. Таж його життя не дуже багато важить. Помер уже не один — тисячі, навіть десятки тисяч гинуло від початку світу, до того ж кожній людині раз таки доведеться вмерти... Але Йошка чекає на шпинат...

Отак роздумавшись, Кіш збирається на силах і повзе далі — поволі-поволі, мов черепаха.

І ось перед ним — солдат-росіянин. Простягся на землі та й спить; шапка зсунулася з голови на гаряче чоло. Каштановий чуб мокрісінький од по-

ту. Спокійне, лагідне, як у дитини, обличчя, трохи відтулені уста. Обіч на багnistій землі валяється зброя, торба. Солдат спить, наче немовля в материних обіймах. Йому до всього байдуже. Поки б він прокинувся і оговтався, його б можна вбити або зацілувати на смерть... Та на кого звирився цей солдат? Свята тепла земля здригалася під ним, начебто в лад з його диханням.

У Кіша заблищали очі. Він придивлявся і зважував, чи міцно спить солдат. Потім простяг руку, а в кулаці — гострий багнет...

Коли багнет був хіба на вершок од росіянина, від його розхристаних грудей, — Кіш ураз схаменився...

Тверде залізо ніби завагалось і здригнулось, а тоді застигло... Мить — і багнет опинився в другій руці, далеко від солдата.

Кіш схопив російську гвинтівку і підняв із трави. Яка покірна річ зброя, коли вона не в людських руках! Знов простяг руку — підняв солдатську торбу...

Ще раз поглянув на солдата. Вже не молодий: он яка руда щетина пробивається на щоках. Обличчя втомлене, виснажене...

«Спи, брате!» — мовив подумки Кіш. Він повісив на ший гвинтівку і торбу та й поповз назад.

Раптом солдат хропнув. Кіш похолов. Бо ж як прокинеться, бідолаха, його чекає смерть.

Кіш припинив слухав. Ні, знов диха спокійно. То й хай собі спить...

Незабаром Кіш подався назад стежкою, що її сам проклав у траві.

Коли він продерся попід дріт, то застав Йошку на посту. Той сидів і — спав. Спав, як отой солдат.

— Вставай, друже, прокидайся! — поторсав його за плече.— Не спи! Ось їжа!

Йошка витріщився сонними очима на Кіша й напхану хлібом торбу. Потім хитнув головою і все зрозумів.

Та друзі знайшли в торбі ще й інше. Таке, що й очі виричали з великого дива,— лялькову колиску.

Йошка взяв колиску, поклав на долоню і довго роздивлявся. Цю гарненьку колисочку вирізали складаним ножиком.

Обоє мовчки милувалися знахідкою.

— Звідки ти це взяв, брате?

— Там спить один бідолаха, сам-самісінький,— сказав Шаму.

Йошка похитав головою.

Мовчали. Одного кортіло сказати: «Це згодиться моїй дочці Бежі». Але промовчав. І другий хотів був сказати те саме: «Це твоїй дочці Бежі...» І теж змовчав.

Ламали хліб і поволі їли.

— Брате! — озвався раптом Йошка Шаму.

— Що, друже?

— Де лежить той бідолаха?

— Он там.

І побратими далі смакували хліб.

— Коли б тільки я знав...— враз забідкався Кіш.

І знову жували хліб.

Невдовзі озвався Йошка:

— І я б міг таке змайструвати своїй Бежіке.

Потім заговорив Кіш:

— Гарна штука.

— Гарна...

Кіш знов:

— Дай-но сюди, брате...

— Я?.. Не дам...

— Чого боїшся, чоловіче добрий, я її не з'їм.

— Звідки мені знати?.. А я хочу віднести назад.

— Чому? Адже я приніс.

— Але мені першому навернулося на думку... У мене є дитина, і я знаю чому!

Йошка замовк — боявся, певне, що слово застряне в горлі. Подався до дроту й почав прокладати в траві другу стежку.

— Та поклади ж у неї що-небудь! Не понесеш-бо порожню колиску, — буркнув Кіш і вломив шмат хліба. — Хто зна, коли йому доведеться їсти...

Солдат не спав. Він сидів у траві, опустивши голову, і не міг уторопати, що йому сталося.

Здригнувся, побачивши перед собою людське обличчя.

Йошка кивнув йому головою і простягнув на долоні колиску.

Солдат здивовано й зніяковіло лупав запаленими очима.

— Ну, візьміть лишень, — сказав приязно Йошка. — Це не динаміт. Адже спізнаєте, що це.

Солдат узяв. Двоє батьків подивилися одне на одного, а відтак одвернулися швидко. Кожен стидався сліз на очах...

У КАРЦЕРІ¹

Гарної зимової днини, коли хлопці знов почали гратися в Троянську війну,— до речі, куди цікавіше, аніж то було в справжній Трої,— мене посаджено в карцер.

За карцер правила класна кімната. Сидів я в ній і слухав тишу. Але ж і тиша! Навіть мухи не чути. Коли рипіла моя парта, в кімнаті відлунювало.

Звичайно, мене, як і кожного на світі, позбавили волі несправедливо. Я сидів сумний і втомлений. З таблиці дивилися на мене арифметичні приклади. З учителевого стола погрозово сварилася указка.

Правду сказати, я не дуже поривався розв'язувати приклади. У класі було жарко, пахло пилюкою й особливим — «шкільним» — запахом. Я оглянувся навколо і побачив на стіні чорнильний відбиток долоні Ендре Бота. На карті зяяла дірка, за яку Шутка ще не зазнав кари. Під грубкою — лушпиння з яблук та хлібні кришки.

Клас видавався зовсім незнайомим, незвичним, наче досі я в ньому не бував. Правда, я завжди запізнювався, а вибігав із класу перший, тож і не бачив ніколи його порожнім.

Зараз кімната ніби побільшала, стіни наче розсунулись, а стеля піднялася вгору. Там, у лівому кутку, я помітив брудну брунатну пляму — і почервонів. Це слід од мого яблука. Цілив я у джмеля, але він полетів, і напівгниле яблуко плюхнуло в стіну та й розлетілось на дрізочки.

¹ К а р ц е р — приміщення, куди садовили за кару школярів.

Ось який цікавий порожній клас — всесвіт малят. І раптом мене закортіло спізнати той світ. На кожній парті, на кожній таблиці, на кожному кроці я відкривав щось цікаве. Кожна пляма, подряпина, тріщина нагадували якусь нашу штуку. Я пригадав собі геть усе, що ми тут виробляли, і згадка ця зараз захопила мене більше, аніж у свій час самі витівки.

Можу відверто сказати, що мені ставало дедалі приємніше. Я почувався Робінзоном, і забаглося мені зробити дослідницьку мандрівку. Я вирушив. Спершу виміряв уздовж і впоперек кімнату. Переконався, що в класі є одна кафедра¹, двадцять парт, один великий стілець, дві таблиці — одна на підставці, друга висить на стіні, дві географічні карти, двадцять дві таблиці з малюнками тварин. На стіні написано прізвище семи, а на вікні вирізано ініціали одинадцяти учнів. Зазирнув у шухляди і в двох знайшов шпаргалки з латини. У бляшаній шухляді в чорнильній калюжі побачив пляшку, до половини налиту темною рідиною. У шухляді Шути — малюнок, що зображав пана вчителя Гембеца. Тут же лежав папірець з віршем про «старого червононосого піхотинця» — директора школи.

Усі свої спостереження я занотував на папері, де мав розв'язувати арифметичні приклади.

Минуло чимало часу, поки я все позаписував. Відтак знов обійшов клас, шукаючи ще чогось потаємного.

В одному кутку знайшов шматок булки. «Хто ж приніс її?» — подумав я.

¹ Кафедра — поміст у класі, місце вчителя.

По булці лізе мурашка.

Я став навколішки й пильно придивлявся до крихітного створіннячка. Мурашка жваво, заклопотано бігала, метушилася...

Я приліг на підлогу і, спершись на лікті, стежив за мурашкою. Мені здавалося, що вона гасає, шмигає невтомно й безцільно. Покрутиться, покрутиться, тоді зупиниться на часинку й біжить далі. Ще ніколи в житті не бачив мурашки зблизька. Та й хто придивлявся б до неї?

Така розвага годиться хіба для в'язня. Колись я читав про одного тюряжника, що дресирував у тюрмі павука. Тоді я не йняв тому віри, а зараз і мене забирала охота поганяти мурашку.

Я підняв її разом з булкою, поклав перед собою на стіл і — почалася наука!

На кінчику пера я переніс швидконогого панича на стіл і поклав недалеко від булки. Мурашка вмить повернулася і притьмом вилізла на неї. Мені так сподобалася ця завзята атака, що забаглося ще раз подивитись. Мурашка її повторила.

Я знову зняв мурашку, а булку повернув до неї гладенькою лискучою скоринкою. Дурненька комаха послизнулася, і я, регочучи, дивився, як вона знов вирушає в путь. Двічі, тричі, п'ять, шість раз... Нарешті перемогла впертість, і мурашка знов опинилася на вершечку фортеці. Вона так захопилася тим сходженням, що зупинилася, міркуючи, мабуть, чи не злізти знову. А може, радість з перемоги виявляла тим, що на вершечку розглянулася, либонь, ще й вигукнула лунко на мурашиній мові: «Хай живе!», а тільки до моїх тугих і грубих вух не міг долинути тоненький голосочок.

Спала на думку нова вигадка. Чи справді му-

рашка розумна істота? Чи знайде здалеку дорогу? Я зняв її і, повернувши головою від булки, поклав трохи далі. Притьмом зробила поворот і поспішила прямо до своєї фортеці. Я відсунув її ще далі. Мурашка трохи збочила з путі, та незабаром повернулася й попрямувала до мети. Тоді я відсунув її од булки на одну п'ядь. Мурашка завагалася, закружляла, та відтак зорієнтувалася і помчала навскач до ласого шматка.

Мурашка заповонила мою увагу. Якщо на хвилинку відвертався од неї, вона зникала, і я ледве знаходив її.

Та бідолашна комаха не могла їсти булку. Не мала ножа, щоб вкряти собі шматочок. Я відломив їй крихітку. Вона схопила її, втричі більшу за себе, і поспішила додому.

Бідненька мурашинко! Де твоя домівка? Хто знає, як ти потрапила сюди? Хто з хлопців виніс тебе в кишені на третій поверх?

Можливо, мурашка згадала про свою матір, своїх молодших братчиків, що чекають дома на їжу. Будь-що вона хоче повернутися додому. Мерщій, мерщій! Я дивився їй услід. Тяжко, з бідкою тягла крихту по довгій парті. Ось уже й край.

— Ну, дурненька, що буде далі? Обережно! Обережно! — гукнув я.

Та вона не зважала на це. Штовхаючи перед себе здобич, раптом — бах! — зірвалась і впала.

Наляканий, я кинувся за нею. Ой! Нічого не сталося дурненькій, хіба трохи злякалася. А може, й ні. Може, має відважне серце.

Вовтузилася на підлозі, радше кришка несла її, аніж вона крихту, проте не випускала здобичі. Нарешті звелась на ноги й побігла. Я навколішках

ліз за нею. Ми перебирались через гори й ріки — сучки та щілини в підлозі, аж поки не дістались до дверей.

Подалися ще далі — і наткнулися прямо на вчителя математики. Він стояв на дверях.

Я вжахнувся. Ой, леле! Це ж я геть забув про арифметику! Жодного прикладу не зробив! Горе мені, горенько!

Відплата не забарилася. Страшним своїм черевиком учитель розтоптав мурашку і ще страшнішим голосом наляв мене.

Ще ніколи не було мені так гарно й радісно на серці, і ніколи не спокитував я так гірко ту радість.

Я зрозумів — самотність може бути справжньою втіхою для спостережливої людини. Відтоді ніколи більше не садовили мене в карцер, хоча часто із солодким щемом у серці повертався я думками до дня мого ув'язнення.

О моя маленька мурашко! Не раз у житті я згадував тебе. Ти навчила мене бачити красу в дрібному, непомітному. Я вдячний тобі за це.

НАЙБРУДНІША СОРОЧКА СВИНОПАСА

Поміщицький будинок височів посеред маєтку. Перед будинком розкинувся гарний квітник, ним піклувалась сама пані. Троянди вже прокинулись од зимового сну й простягали до сонця свої пуп'янки. Розцвітали нарциси. На японській айві розкривалися набубнявілі бруньки. Усе жило, раділо, купалося в щасті, ждало красного літечка.

Пані стояла посеред дворища й віддавала розпорядження робітникам. Вона й сама була мов гожа весняна квітка. Свіже обличчя пестив ласкавий вітерець, цілувало тепле сонечко...

Біля матері крутився малий синок. Уранці йому нездужалось, і мати не пустила його до школи, що була за три кілометри від маєтку. Тепер усе тягло при ділі, і пані була не від того, щоб у погідні сонячні дні хлопчик ходив до школи пішки. Та сьогодні, коли вранці хлопчина зібрався в дорогу, мати глянула на нього і з тривогою спитала, що з ним. Поміряла температуру, але гарячки не було. Та, може, недуга ще таїться! Нехай ліпше синок залишиться дома, він і так знає більше за інших. Навіщо сидіти йому в задушливому класі, нехай побуде дома, пограється на вільному повітрі — з того буде більше користі.

Та хлопець не бавився, не бігав, а нудився й не відходив од матері.

Яка морока з дітьми! Либонь, справді якась недуга вчепилася! Стурбовано стежила за сином. Повіяв вітер, захитав кущами. Мати занепокоїлась:

— Ходи до кімнати і заведи свій грамофон.

Хлопчик хвилину вагався, а тоді побіг.

Зажурено поглядала йому вслід. Непокоїлася тим більше, що дома залишилася сама ця дитина, старші всі — в Пешті, в інститутах.

До неї підійшов пан і мовив:

— Не завадило б, дороженька, податися в поле — глянути, чи працюють оті ледарі. Я не можу піти, бо маю бути біля йоркширів¹.

¹ Й о р к ш и р — порода свиней, виведена в Англії, в графстві Йоркшир.

Хоч би лиха там не скоїлось! Дві свині якісь мляві. Навідається ветеринарний лікар і зробить їм щеплення.

Бричка стояла вже наладнана. Пані подріботіла на подвір'я, сіла і — в поле.

Сіяли кукурудзу, садили картоплю. Пані об'їхала все поле. Дивилася, як вітер грається зеленими врунами. Наймити працювали старанно.

Раптом поміщиці впало в очі щось дивне. Побачила на скопаному полі дитинча й не могла втямити, що з ним. З землі виткнулась лиш половина маленької людинки. Здавалося, дитя має тільки рученята й тріпотливо махає ними в повітрі.

Це мулило пані очі. Злізла з брички, аби краще роздивитися. Коли наблизилася, побачила, що мала, хіба півторарічна, дитина закопана в м'яку, пухку весняну землю.

— Що ви чините цій дитині?

Одна з жінок підбігла до поміщиці.

— Ваша дитина?

— Так, пані.

— Що ви їй затіяли?

— Та це, щоб він кудись не заліз.

Напівзакопаний малюк радісно дивився на матір і простягав до неї рученята.

— Зараз же виберіть дитину!

Жінка витягла із землі дитинча.

— Гляньте-но, воно ж зовсім захоллоло. Як можете бути такою жорстокою?

— Ой пані, нема на кого лишити дома, то доводиться нести з собою на роботу.

— Ну й що ж?

— А в нас такий звичай...

— Добрий у вас звичай! Дитина ж застудиться.

— Та не застудиться, пані. Земля тепла.

— Не кажіть дурниць! Дитина помре, коли її не глядітимете.

— Бог догляне.

— Бог догляне, але ж ви не доглядаєте. Щоб ви мені більше не закопували дітей!

Обурена пані добре вилаяла матір і, навіть повернувшись додому, довго не могла заспокоїтись: в житті не бачила нічого жахливішого. Розповіла про все ветеринарові, а той, сміючись у вуса, сказав: «Тут ще стільки забобонів, що народові годі доводити щось розумне!»

За кілька днів пані проходила повз наймитські хатини й побачила жінку, що закопувала свою дитину. Підкликала її та й спитала:

— Ну, що вашій дитині?

— Ой, цілую пані ручки, гарячку має, зіпсували дитину.

— Хто зіпсував?

— Ще не знаємо, але наврочили її.

— Як наврочили?

— Очима.

— Покажіть дитину.

Вона зайшла до хати разом з наймичкою і — жажнулася.

На холодній долівці постелене брудне лахміття, і на ньому в засмальцьованій сорочечці лежить дитя. Воно горіло все. Нахилившись, пані оглядала маля.

— У цієї дитини менінгіт¹.

Подивилася на матір. У кімнаті була ще дівчина, Пірошка, що два роки прослужила в панському будинку, а зараз уже не служить, бо засватали її — на зелені свята справлятиме весілля.

— Пірошко! — гукнула пані. — І в тебе розуму нема? Хіба ж отаке роблять дитині! Хіба ж у нас ти не бачила, як доглядають слабу дитину?

Дівчина мовчки похнюпила голову.

А мати кинула:

— Таж він, прошу, не панич, а селянин.

— Ну й що ж? Хіба дитині не однаково, в якій хаті на світ з'явилася? Хвороба є хвороба. Я ж кажу вам, що — менінгіт. Ви згубите дитину.

— Бог побереже його!

— Не звальюйте все на бога, а відразу покладіть дитину в ліжко.

— Ой, не можна чіпати його, бо помре.

— Чому б мало померти?

Жінка мовчала.

— Викиньте до дідька це канцур'я! Де то видано, щоб на таку мерзоту та ще на сиру землю класити голісіньким бідолашне невинне дитя. Стеліть ліжко!

Жінка неохоче постелила ліжко. Не було ні подушки, ні сінника — саме ганчір'я, старий одяг та облізлий вівчарський кожух.

— У вас немає простирадл?

— Нема.

— Це жахливо. Пірошко, побіжи лишень до нас і скажи економці, нехай дасть зараз же одну подушку й стару Іванкову перину.

¹ Менінгіт — запалення мозкових оболонок головного і спинного мозку.

Коли дівчина виходила з хати, поміщиця накинулася на матір.

— Беріть мерщій дитину на руки й тримайте, поки не принесуть білизну. Як можна так жити? От тобі й на!

Селянка й не ворухнулася, а тільки плакала і з ненавистю дивилася на поміщицю.

— Не чуєте, що кажу?

— Ой пані, не втручайтеся, благаю, в наші справи, бо помре бідолашне.

— Що це ви верзете?

Пані запідозрила, що нашттовхнулася на якісь забобони, і почала вивідувати, на які саме.

— Зрозумійте, нещасна! Що то за огидна ганчірка, на якій лежить дитина?

— Від неї дитина одужає.

— Я вас не розумію.

— Бабка сказала, щоб покласти на неї.

— На що?

Жінка ледве призналася.

— Треба постелити дитині найбруднішу сорочку свинопаса. А бабка помолиться і поворожить на вугіллі. А коли ви зараз, пані, зіпсуєте все, то дитина помре.

— Негайно зателефоную окружному начальнику, коли не візьмете малого. Я вас провчу! Прирікаєте на смерть власну дитину!

Поміщиця сварила матір так довго, що вже й Пірошка повернулася з білизною. А мати й досі не торкнулася дитини.

Постелили ліжку. Пірошка підняла з долівки дитинча. Бачили б ви, з якою вдячністю глянуло вимучене в гарячці маленя й лягло на м'яку подушку.

А мати заломила руки, зайшлася криком-плачем.

Пані залишила їх і подалася додому. Вона поспішала до свого сина. З радістю переконалася, що він здоровий і бадьорий, грається безтурботно в теплій кімнаті.

Через чотири години пригналася Пірошка й сказала:

— Пані, дитина померла.

Поміщиця була приголомшена.

Вона пішла подивитись дитину. Так і лежало, сердешне, на білій подушці...

— Ось бачите ви, безумні... Хіба такі ліки потрібні дитині? Та як їй було не померти? Закопали в холодну землю, а коли простудилася, покла-

ли на голу долівку, та ще й на оте гідке лахміття свинопаса. І гадають, від того видужає. Ой, ці забобони, ця безмежна відсталість!

Мати зиркнула на поміщицю з люттю і ненавистю.

— То ви, пані, винні. Ця смерть на вашій совісті. Ще три дні тому дитина стрибала, наче той в'юнець. Така була веселенька, а тепер ось лежить мертва. Бо ви пішли супроти волі божої.

— Щоб я не чула цієї мерзоти! — крикнула пані.— Навмисне замордувала дитину, а мене звинувачує. Ганьба вам!

Зі сльозами на очах поміщиця вийшла з наймитської хатини і пішла додому.

Сяяло сонце, і навіть вітерець притих. Радістю і щастям дихала вся природа. А бідолашне дитинча померло. Воно лежало, витягнувшись на панській подушці...

ДИВНІ ЛЮДИ

Побравшись за руки, Валіка й Панніка ступали вулицею. Вони поверталися з школи додому. Дівчатка завжди розлучалися на розі. Панніка завертала у провулок, а Валіка дріботіла далі.

Але на цей раз Валіка не випустила руку Панніки, а потягнула дівчинку за собою.

— Та ходи ж, ходи ж! У нас пообідаєш! Не соромся, чуєш?

— Ні...

— Тьотя вчителька сказала,— отже, підеш.

— Та ні-і-і...

Валіка не слухала Панніку — повела її за собою. Валіка була повніша, міцніша й сміливіша за свою подругу. Панніка знала: тьотя вчителька звеліла Валіці попросити тата, аби дозволив харчуватися у них котрійсь бідній учениці з їхнього класу. Учителька не заперечувала, щоб це була Панніка, бо дівчатка приязнували між собою. Однак Панніці не хотілось іти на обід до Валіки. Вона і сама не могла сказати чому саме, але не хотілося.

А Валіка знала, що Панніка сьогодні належить їй, і нізащо в світі не дала б подрузі втекти від неї. Вона тримала її міцно за руку і вела, майже тягла за собою. Валіка пишалася тим, що веде подругу до себе, і з нетерпінням чекала, коли вже опиняться за воротами... Тоді Панніці вже не вдасться втекти.

— Мамусю, мамусю! — загукала Валіка, вбігши в кімнату.— Панніка обідатиме в нас аж до великодня! Так сказала тьотя вчителька.

Мати засміялася й розцілувала дочку. Вона була дуже щаслива, що її Валіка така добра, гарненька, здоровенька і вміє так мило лепетати.

— Тьотя вчителька сказала? Ой, та тьотя вчителька!..

Знов розцілувала дочку, а тоді оглянула шклярку, яку Валіка привела з собою.

— Це правда, дівчинко?

Але та не озивалася — опустила повіки й тербила поділ сукні.

А Валіка торохтіла далі:

— Бо вона бідна, а кожна бідна дитина мусить ходити до когось на обід. Так тьотя вчителька сказала.

Валіка скинула ранець, вийняла з нього листа, якого написала мамусі тьотя вчителька.

Мати взяла листа, прочитала його і сказала:

— Ну гаразд, дівчинко! Залиш свої речі в передпокої, потім зайди до ванної кімнати й гарненько помий руки. І ти змий свої брудненькі лопочки! — поплескала дочку по руках, ще й поцілувала невмиті пальчики.

Потім господиня повела дівчаток до ванної кімнати й відкрила кран. З лискучої труби потекла вода. Мамуся набрала в миску води і поставила на прегарну білу табуретку. Спочатку вона ретельно помила руки Валіці й знов обцілувала її порожевілі пучечки. А тоді сказала Панніці:

— Ну, тепер і ти помий собі руки, але добре! — і пройшла до їдальні сказати покоївці, щоб поставила на стіл ще один прибор.—Підіть, Рожі,—мовила згодом,— до ванної й помийте тій дівчинці руки, але ретельно! Вельможний пан настирливо вимагає, щоб діти сідали до столу з чистими руками.

Рожі подалася до ванної кімнати. Добре, що зайшла, бо Панніка навіть і не вмочила рук у воду. Та Рожі схопила дівчинку, дбайливо помила їй рученята, навіть обличчя, потім вибрала з свого волосся гребінець і зачесала.

— Ну ось! — задоволено кинула покоївка.

Валіка і Панніка повернулися до їдальні — і саме впору, бо прийшов господар. Він одразу спитав:

— Хто ця дівчинка?

Валіка кинулася на ший татові й сказала:

— Вона обідатиме у нас щодня, аж до великодня!

— Ого!

— Тьотя вчителька так сказала.

Мамуся коротко пояснила таткові в чім річ і показала листа. Панніка стояла похнюпивши голову й чекала.

— А як тебе звати, дівчинко? — тихо спитав татко.

— Панніка! — вискнула Валіка.

— Я не тебе питаю, — дорікнув татко дочці. — Скажи гарненько, як тебе звати.

— Панніка, — відповіла дівчинка.

— Дуже добре. А як звати твого батька?

— Тато, — сказала Панніка.

— Це ти його так називаєш. А як його називають інші?

— Дядько, — відказала Панніка.

— А імені не знаєш?.. Наприклад, Янош Варга?.. Або Мігаль Ковач?.. Має ж бо він якесь ім'я. Ну? То яке ж його ім'я?

— Не знаю.

— Ая-яй, батько тебе навіть цього не навчив!.. А тебе як звати? — звернувся до своєї дочки.

— Валіка, — відповіла дівчинка.

— Правильно. А мене як називають?

— Татусь.

— Ой яке ж ти дурненьке ослятко! Як називають мене інші?

— Вельможний пан!

— Ая-яй, і ти вже навчилася від цієї... Правду я кажу: нікуди не годяться ті школи, де вчаться діти різних батьків. Тільки тупішають там наші діти... А тепер ходімо обідати, бо я вже голоден.

Посідали до столу. Валіка сіла на своє місце.

Покоївка поклала на стілець подушку і, всміхаючись, посадила на неї Панніку.

Стіл застелено білою скатертиною. На скатертині стояли білі тарілки, а посередині — біла миска. В середині кожна тарілка була оздоблена золотим ободочком. Панніці припала тарілка без ободочка, однак і то була гарна тарілка.

Мамуся налила юшки Валіці, потім татусеві, потім собі, а тоді вже — гості.

— Ти любиш юшку? — спитала Панніку. Але дівчинка нічого не відповіла.

Коли татусь з'їв юшку, звернувся до Валіки:

— Невже ж ти й справді не знаєш мого імені?

— Доктор Антал Вадкерті, — відповіла Валіка.

— Ну бачиш, кожний має своє ім'я, кожна людина. Але твоя подружка не знає навіть, як називають її батька.

Панніка опустила голову.

Після юшки подали м'ясо з підливою. Мамуся порізала Валіці м'ясо на дрібненькі шматочки. Те саме вона зробила Панніці й сказала:

— Треба їсти виделкою.

Панніка подивилася на виделку, спробувала скористатися нею, але м'ясо падало з неї.

— Нехай їсть ложкою, як дома звикла, — мовив татусь.

І Панніка вже багато легше впоралася як з м'ясом, так і з підливою. Вона навіть накришила до підливи хліба. Та коли Валіка засміялася, дівчинка зашарілася й знов похнюпила голову.

Потім подали локшину. Смачну білу локшину, густо посипану сиром. Панніці й це дозволили брати ложкою.

— Згодом і тобі треба буде навчитися їсти виделкою. Бачиш, як їсть Валіка.

Коли підвелися з-за столу, татусь сказав:

— Ну, дівчинко, зараз іди додому і скажи батькові, нехай прийде до мене — хочу з ним поговорити.

Панніка притьмом кинулася вдягати пальто й зібралася йти.

— Підожди... Треба ж подякувати! Треба гарно подякувати за обід. А коли людина йде, то має з усіма попрощатися.

Та Панніка стояла й мовчала.

— Потім навчиться,— мовив татусь. — До великодня встигне навчитися.

Татусь проказав це дуже ласкаво, навіть засміявся і зовсім не розсердився. Однак Панніка знов похнюпилася і ступнула до дверей.

Валіку не пустили надвір, щоб, бува, не застудилася.

— Скажи своєму батькові, нехай зараз прийде. Я хочу дати йому роботу...

Господар ліг собі і з годину поспав. Коли прокинувся, батько Панніки вже чекав. Татусь виїшов до нього. На ганку стояв одягнений у лахміття чоловік. Коли підійшов господар, чоловік скинув капелюха. Вельможний пан був високий на зріст, огрядний, а батько Панніки — малий, худий, виснажений на виду.

— Як вас звати?

— Янош Такаро.

— Гаразд... Ваша дочка до великодня щодня обідатиме у нас. Зрозуміли?

Чоловік мовчки кивнув головою.

— Коли шануватиметься, одержить доччину

стару сукню й черевики. Одержить усе, що треба, нехай тільки слухається. А ви з чого живете?

— Я безробітний.

— Відколи?

— Від жнив.

Вельможний пан мовчки поглядав на батька Панніки. Тримаючи капелюха, мовчав і той.

— З чого тоді живете?

Чоловік знизав плечима і далі мовчав.

— Скільки у вас дітей?

— Шестеро.

— Шестеро?!.. Гм.. Як ви дозволили собі мати шестеро дітей, коли не можете заробити на них? Ну, однаково!.. Ось що, друже, дочку вашу візьму на свої руки. До великодня вона щодня приходитиме до нас разом з моєю дочкою. І за це не треба буде вам нічого платити. Зрозуміли?.. Але я не хочу, щоб вам було прикро через те, що задарма годую вашу дівчинку. То ви за це щось зробите мені на господарстві. Ось там дровітня,— він показав на повітку в глибині двору.— Підіть туди й нарубайте дров. Нарубайте трохи дров, і ми з вами квіт.

На цьому пан одвернувся і зайшов до будинку. Янош Такаро теж повернувся, насунув капелюха і по розчищеній від снігу стежці подався через двір до повітки. Він знайшов сокиру й заходився рубати дрова. Рубав дві години, а тоді пішов собі геть, нікому не сказавши. Тільки покоївка Рожі прийшла надвечір і сповістила, що поденника вже нема.

— Не біда,— відповів вельможний пан.— Коли пішов, то пішов. А я ж хотів почастувати його чаркою горілки.

Назавтра Панніка не була в школі і не прийшла з Валікою обідати.

Валіка плакала, що нема Панніки.

— Прийде завтра.

Але Панніка більше не приходила.

Через кілька днів про дівчинку забули.

Та якось вельможний пан побачив батька Панніки перед ратушею¹ і впізнав його. Він стояв серед безробітних і похмуро озирався. Вельможний пан окликнув його:

— Ви Янош Такаро?

— Я.

— А де ж дівчинка? Чому не приходить обідати?

Але той не озивався — мовчав. Нарешті, на панову настійну вимогу, відказав похмуро й гостро:

— Не люблю я, коли розпитують, з чого живе бідняк.

Вельможний пан здивовано глянув на нього й проказав:

— Дивно. Невже ж вам не жаль, що ваша дочка голодує? Що за дивні ви люди!

Янош Такаро нічого не сказав, а тільки відвернувся й похмуро задивився вдалину.

ЖОЛОБ НА ВОДУ

Помер найбідніший у селі наймит.

Довго хирів сердега й нарешті сконав. У необ-

¹ Р а т у ш а — будинок, де містяться органи міського самоврядування.

струганій дощаній труні винесли його на кладовище, спустили в могилу й поховали.

Потім люди, що проводжали його в останню путь, рушили додому. Було їх небагато: двоє нежонатих синів, стара, сухенька жінка, троє сусідок та один дід-сусід, з яким небіжчик сварився все своє життя. Сусід, мабуть, і на кладовище видибав лиш на те, аби ще раз, бодай у труну, кинути грудкою землі.

Попереду, співаючи на все село, ступало кілька школярів з учителем на чолі, а за ними — ще четверо чи п'ятеро хлопчаків, що тільки мовчки витрищалися навколо.

Усі повернулися на подвір'я небіжчика. Перш ніж розійтись, трохи поговорили про те, що був він добра людина, міг ще пожити, що дуже любив палити люльку, а коли не мав тютюну, то смалив, бідолашний, навіть картоплиння. На цьому й закінчилася розмова про небіжчика. Люди порозходились додому.

Сини зайшли до хатини. Така була низенька, що хлопці капелюхами черкались об сволок. Тихо посідали на ослоні.

Стара розклала в плиті вогонь і розігріла їсти — від хазяїв ще до похорону принесли велику каструлю голубців. Учитель читав молитву, а небіжчикові сини, чуючи звабний запах, мимоволі думали: вернуться з кладовища, то на поминках принаймні добре поїдять. Зараз вони мали свого господаря за порядну людину, дарма що три дні тому він звелів їм вибратися з хати. Поки старий конає, то, мовляв, можуть сидіти, але на другий день після похорону нехай шукають собі житло, бо вже новий наймит чекає, щоб вселитися. Тут

ось весна, потрібен робітник, а через хворобу старого навіть забарилися вивезти на поле гній.

Ніхто в хаті не сушив собі цим голову, бо кожен уже подбав про себе. Коли стара кликала попа причастити чоловіка, попада окликнула її: «А як думаєте далі жити, тітко Жужі?» Попада запропонувала старій перебратися в попівський будинок, просила тільки ліжко принести з собою. Віддадуть їй комірчину, хай собі житиме хоч до самої смерті. А за це лише доглядатиме живність, рватиме качкам траву, свиню годуватиме, заміатиме двір та, коли зможе, пособлятиме на городі. Бідна жінка вельми з цього зраділа й відтоді не так часто плакала. Навіть жалкувала, чому їй раніше не випала така щаслива доля. Нащо здалася їй ця розвалена халупа. Навіть не замела її, а тільки згребла сміття посеред хати. Навіщо? Для чужих? Уранці вона вже подасться в попівський будинок, а до всього іншого їй байдуже.

Пригощалися мовчки, не кваплячись, аж поки не наїлися досхочу. Тоді обидва сини глянули на матір. Вони теж надумали покинути хазяїна: досить їхньої крові випив, добре, що нарешті позбудуться його. Один найметься до багатія за кучера, другий піде до міста: неохота далі жити в селі. Тепер обоє думали про те, що час поділитися батьківським добром.

— Ви переберетесь до попа? — спитав матір менший син, а сам думав про місто. Коли б ото роздобути гроші, опинився б аж у далекій Америці...

— Ще не знаю, як буде, — ухильно мовила стара. Вона не посміла сказати відверто. За довге життя звиклася з думкою, що людина нічого пе-

редбачити не може. А коли діти мають інші наміри? Найдужче боялася, аби котрийсь із них не сказав: «Живіть, мамо, зі мною!» Бо правду сказати, вже остогидли їй оті вічні злидні. Дуже кортить старій вибратися з нестатків. Про попівську кухню мріяла, як про рай. І сьогодні, коли навідалася туди, курчат обскубували! Важко повірити. У будень!..

— Дивіться самі,— тихо мовив старший син, що хотів залишитись у селі. Він мав на прикметі дівчину і бажав з нею побратися, тим більше, що в батьків дівчини була своя хата... Ось його й тішило, що позбудеться матері.

Молодший син склав цизорика, аж цокнуло. Колодочка зображувала рибку, а ляскав ніжик, наче револьверний постріл. Ще раз розклав ножа і знову склав його. Саме такий ніж відповідав його чванливій вдачі. Та хлопець не міг зміркувати, як би приступити до дільби.

— Ну й нікчемна ж торба! — озвався він, глянувши на вовняну торбинку.

Старший теж зиркнув у той бік. «Гм, братчик забажав торбинку, з якою батько ходив на ярмарки та в далеку чужину, а перше — на земляні роботи». Змалечку ця торба була їм принадою. З неї вони діставали засохлий хліб та ярмаркові гостинці. Вельми шанували торбинку. Однак старший збагнув, до чого братові слова: він гудить стару торбинку, щоб дістати її задарма... Помовчавши довгенько, він поволі, ніби байдуже, метнув оком на батькові чоботи, що виглядали з-під ліжка.

— Торба торбою,— сказав він,— але що робитимемо з цими обдертими, нікудишніми чобітьми?

Молодший кинув у той бік жадібними очима. Ого, чоботи! Хоч вони вже стоптані, але, маючи їх, збережеш добрі. Він і сам уже третій день роздумує, що вибрати: чоботи чи торбинку? Знати б тільки, що більш потрібне братові! «А мені з торбинкою хіба лише до міста дійти. У місті ж ніхто не ходить з торбою! А коли вона залишиться братові, то й через сто років збережеться — отже, братові вона потрібніша. Але й мені б згодилася, бо ж від'їжджаю я. Хіба можна без торби вирушати з села в дорогу? Здаватиметься, ніби йдеш голіруч, без нічого, наче голий...» Та раптом його ніби приском обсіпало: «А що, як брат захоче чоботи?» Либонь, чи не ліпші ті чоботи, аніж здалося йому?

— Ой синочки мої! — залементувала мати. — Тут уже все ваше. Помер наш батечко!..

І вона сумними очима поглядала на торбину й чоботи. Сказати правду, все те мало б належати їй. Вона могла продати торбу, була в неї така думка, але не наважувалася, поки старий жив. Гадала, що продасть згодом. Якось увечері заходив Лукачів син — просив торбинку та червону люльку. Натомість обіцяв дати материну чорну тернову сукню. Вона вже позеленіла трохи, але ще не посіклася. Добре було б у тій сукні перебраться до попа. Як не крути, а нема жодної путящої лахманини, в якій могла б показатися між люди. Гірко розплакалася стара. Плакала-ридала, аж очі заливало слізьми. З розпуки вибігла з хати надвір. Не матиме вона в попівському будинку ніякої шани, коли сини заберуть і чоботи, і торбинку, — доведеться жебрати.

Сини догадувалися, що їй шкода торбинки,

але не знали, що Шандор Лукач прицінювався до неї. Вони думали, що матір завидки взяли, і це завдало їм великого жалю. Коли старій набридло плакати, старший озвався до неї:

— Ви чого розпхикалися?

— Ой синочки мої, шкода мені вашого батечка! Не знаєте ви, хто він був для мене!

Саме тоді з гачка на дверях Фері зняв жилетку. Старій стислося серце: в кишені жилетки була червона люлька.

Молодший поклав руку на косу. Обидва довго й серйозно роздумували, кому більше поталанило. Та бідолашна мати бачила тільки те, що й торбу, і червону люльку закріпив собі молодший син — огидна й підступна гадина, що поривається піти з села. І стара узяла страшенну ненависть на сина.

— Собаки ви! — мовила вона, сварячися кулаком. — Тільки що поховали батька, а ви вже накинулися на його добро. Воліла б вас поховати, аніж отаке бачити.

Та сином було не до неї. Вони хапливо збирали-скидали всілякий мотлох, обдивлялися, гмукали та хмикали і два дні безперестану мудрували, — поки все не поділили.

На той час хату вже зайняв новий наймит. Уже мати на сусідській підводі перебралася до попа разом з ліжком, постілью та старою скринькою. А хлопці досі не дійшли кінця. Вони вже так зненавиділи одне одного, що обоє твердо знали: в майбутньому жоден з них навіть не гляне у бік брата... Хлопці вирости в цій старезній халупі серед цього мотлоху і ніколи навіть у голові собі не покладали вибирати, ділити щось... Їх оточували

родинний лад та спокій. А тепер раптом і меблі, і одяг, навіть іржаві гвіздки перетворилися ніби в живі ворожі істоти. Поміж братами стало те, про що вони перше не знали,— власність. Тепер брати ладні були через якусь драну ряднину штрикнути одне одного ножем.

Нарешті вони таки впоралися з дільбою. Та молодший раптом побачив у глибині двору довгий і геть непридатний жолоб, з якого колись овець напували.

— А це ми ще не поділили,— сказав він.

— Еге,— похмуро промимрив старший.

— Що йому вчинимо?

Новий наймит підійшов до них і сказав лукаво:

— А ви його навпіл розріжте!

Наймит, звичайно, глузував. Бо яка користь з жолоба, коли його розрізати надвое. Та старший, що був хазяйновитіший, зметикував: коли розріжуть, то він до відрізаного кінця приб'є дощечку — і жолобще послужить. Молодший, звичайно, не понесе його до міста — йому однаково. Він або подарує його комусь, або виміняє в шинкаря на пачку тютюну...

Мігаль поклав пилку поперек жолоба. Та Фері розгадав братів намір. «Гм, ще брат, гляди, з цим жолобом забагатіє. Він згодиться йому для поросяти. Коли брат продасть поросля — купить телицю, а продасть корову — купить хату і стане господарем. А я — жебрак на дорозі...»

І молодший схопив пилку — та й поклав її вздовж жолоба...

Так і розпиляли вони жолоб уподовж на дві частини, аби нікому з нього користі не було...

ВИНАГОРОДА ЗА ЗБИТКИ

Старий селянин зупинився на ганку школи. Ще надворі він скинув капелюха і, щоб дати про себе знати, затупав ногами, ніби збиває з чобіт болото. Та де взятися болоту? Адже було сухо, стояло літо вповні, пора гарячої праці. Коли вже вчитель зробив старому селянинові таку честь, що в будень покликав його до школи, то старий хоче повестися так, як учили його батьки. А батьки вчили виявляти до панів шану.

Старий ще раз потупотів ногами і прокашлявся: може, нарешті, почують його.

Учитель уже чекав старого, вийшов йому назустріч.

— Вітаю вас, дядьку Яноше! Заходьте далі, заходьте, заходьте!

Учитель розмовляв з ним так, як личить розмовляти молодому вчителеві, що хоче догодити селянинові. Він хотів показати, який бажаний гість завітав до нього, і тому всміхався, увивався коло старого, що не заходив до школи, відколи полагодили будинок.

— Красенько дякую, пане учителю,— відповів старий і з тривогою в серці, ніби тут чигало на нього щось неприємне, переступив поріг. Ніколи не знаєш, чого ті пани хочуть.

Вчителева кімната така ж нова, як і весь шкільний будинок. Старий не дуже розглядався, але йому відразу не сподобалося, що в невеличкому селі побудували під школу такий величезний палац. Не до вподоби було йому і те, що в кімнаті такого хирлявого вчителя занадто панські меблі. Не так-то жилося за часів його молодості, коли школа була покрита очеретом, а вчитель був старий і жив дуже бідно.

— Ну, дядьку Яноше, чи здогадуєтесь, для чого я вас покликав?

— Скажете, пане вчителю, то знатиму,— обережно відповів старий.

— Покликав я вас, дядьку Яноше, у дуже важливій справі.

Сімдесятирічний дід уважно і незрушно дивився на вчителя. Йому не подобався солодкий вчителів тон. За його молодості пани не так розмовляли з селянином. Тоді до селянина озивалися такими словами: «Гей, ти!» Та ще: «Мовча-

ти!...» Мабуть, щось нині ховається за отим медом...

— Отже, дядьку Яноше, річ у тім, що я з вашого онука хочу зробити пана.

На обличчі старого не ворухнувся жоден м'яз. Він чекав. Чекав, що з того вийде.

— У вашого онука Яніка розумна голова... Уже шостий рік він — гордість нашої школи. Найкращий, найстаранніший, найспритніший учень. А я вже давно збираюся віддати якусь убогу дитину до вищої школи. До колегіуму. Знаєте, що таке колегіум? Куди панські діти ходять. Дорого коштує та школа, та я вже все влаштував: вашого онука приймуть і безкоштовно вчитимуть — дадуть йому освіту. З нього може вийти будь-хто. Піп, учитель, адвокат або суддя. Зрозуміли?

— Чую ж, вельможний пане! — сказав старий задумавшись.

— То що скажете? Віддасте його?

Бодай би був учитель не питав цього, бо дід одразу догадався, що тут дещо й від нього залежить. Коли щось просять, то треба добре обміркувати справу.

— Щодо нього, — сказав старий, — то він — мій.

— Правда, він — ваш.

— Він мій, вельможний пане, бо його батько помер на хворобу, яку придбав на війні. То був мій син. Коли він помер, залишилося на мене троє дітей. А коли і невістка упокоїлася, то всі трійко дітей стали моїми. Я їх годую, я їх зодягаю, я сплачую за них штраф. Коли діти сидять дома, бо дуже далеко живемо і взимку без добрих чобіт годі добратися до школи, мене карають.

— Ну гаразд, це не так уже й страшно. За Яніка вас ніколи не карали. Натомість на кожне різдво він діставав чоботи. Правда?

Старий мовчав: пани хочуть позбавити його права на дитину.

— Та цим ще не розраховалися за нього,— відказав селянин.

— Не будемо торгуватися,— сказав учитель.— Тепер таке щастя спіткало дитину, за яке ніколи не зможе віддячити. Запишемо вашого онука до колегіуму.

— Та це ще не зовсім так,— мовив старий.

— Чому?

— Нема в нього путящого одягу.

— Не біда,— сказав учитель.— Я так люблю вашого хлопчика, що ладний зібрати в сільської інтелігенції кошти на одяг і на дорожні витрати. Сам поїду з ним і все влаштую. Я щасливий, що можу віддати до колегіуму такого здібного хлопчика.

— А чому ви, пане вчителю, хочете, щоб з нього був пан?

— Бо здібний. Бог наділив його неабияким розумом. Така іскра не сміє погаснути. Ну! Що ж, домовилися?

Старий мовчав.

— Хлопець мій,— нарешті відказав серйозно.— Спритний дитвак. Уже маю з нього користь на господарстві. Він, треба сказати, до всього удатний. Уже править кіньми так, наче господар. Навесні вже орав. Перевертав плуг, що аж. А тепер уже не треба буде ходити до школи — може працювати.

— Ким він хоче бути? — запально мовив мо-

лодий учитель.— Хіба ви не раді, що ваш онук стане паном?

— Радий, вельможний пане. Але я хотів би знати, що я за те дістану?

— Як це — дістанете?

— Бо панам дуже поталанить з ним. Чудовий хлопчина. Бо коли віддам його, то таку славу дитину матимуть, що аж. Оддати таке старання, працювати, метке хлоп'я? То, повірте, не легка справа.

— А як ви думаєте?

— Бачите, пане, дитина моя. Від мене її ніхто не може забрати, навіть закон. Раз візьмуть її од мене тепер, коли вже користь дає, то що мені буде?

Учитель здивовано слухав старого.

— Бо дотепер не мав я з нього користі,— вів далі старий.— Він був малий, та й до школи мусив ходити. А тепер виріс, став такий, що серце плакатиме за ним, коли його візьмуть.

— То що ви хочете?

— Коли візьмуть його... за пана... Хто відшкодує мені збитки?

І непохитно вірячи в свою правоту, старий спокійно дивився в обличчя вчителя — представника панів, що хочуть для своєї користі відібрати од нього його власне добро.

— Даром, пане, я його не віддам. А заплатять мені за збитки, то я не проти.

Старий скидався на варвара-работорговця, що продає дитину в неволю.

— А що хочете дістати за нього?

— Нехай вельможний пан чи інші пани дадуть мені замість нього іншого хлопця. За той

час, поки мій онук навчатиметься, нехай би той хлопчина робив дома його роботу.

— Так не можна, батечку,— учитель почав губити надію.

— А інакше угоди не буде... Пани відбирають од нас гроші, нашу землю, навіть повітря, а тепер забаглося їм і наших найкращих дітей? Бо й для вас не годиться погане. І ви лише найкраще вибираєте. Отже, коли хочете примножити панів,— платіть.

І вчитель не міг заперечити старому селянинові.

ТАМ, КРАЙ СВІТУ...

Хутір лежить посеред світу, посеред хутора — хата, а серед хати — люба матуся. Навколо неї щебече десятеро дітей.

Чотирирічна Розі — приймачка; для неї немає місця ні в хаті, ні в хуторі, ніде на світі. Вона скрізь зайва. Розі горнеться до дітей, але ті добре знають, що дівчинка їм чужа-чужа-ниця.

Правда, мала Розі не розуміє, що то приймачка. Вона гадає, ніби мати в неї та ж сама, що в інших. Розі, як і всі діти, називає любою матусею огрядну й високу чорняву жінку, що саме загадує дітям роздягатися.

Сьогодні купання, кожному треба помитися, бо післязавтра — великдень.

Діти гудуть, як бджоли у вулику, цвірінькають, як пташки в гнізді, сваряться, як перекупки на базарі. Самі дівчата. Десятеро дівчат. Тому

мати й узяла в прийми чужу дитину. Де вже стількох годують задарма, нехай буде хоч одна, за яку платитимуть.

Татуся нема дома, і всі з цього радіють. Дядько Тюлкеш дуже сердиться, що в них нема синів, а самі дівчата; через те й до горілки принадився. Повертається додому завжди з батогом і шмагає всіх підряд.

Розі теж могла б роздягнутися, але, відкопивши губи, вона тільки дивиться, бо люба матуся не звертає на неї жодної уваги. І ніхто не зважає на неї, бо всі заклопотані роздяганням. Найстаршій дівчинці чотирнадцять, а найменша ще в колісці. Таких, як Розі, чотирирічних, є ще двоє — близнята. Годі запам'ятати імена всіх, навіть мати плутає. Вона ніколи не знає, котра з дівчат Марі, котра Юлі, Шарі, Кларі, котра з них Ціца, а котра Маца. А троє найменших ще й не мають наймення. Бо хіба можна називати на ім'я піврічну дитину?

Цікаво те, що Розі з усіма живе у добрій згоді, а рідні сестри не ладнають одна з одною. Ця мала крихітка Розі вже має минуле. Не вперше їй жити в чужій сім'ї. За своє коротке життя зазнає вона батьківської ласки вже на третьому місці. І через те Розі прикро, що всім про неї байдуже — і любій матусі, і Марі, і Юлі, і Шарі, і Кларі. Розі стала осторонь і, надимаючи губи, чекала, що буде з нею?

Знадвору внесли діжку. Люба матуся налила зказана окропу, розвела холодною водою. Дівчатка, підсаджуючи одна одну, залізають у діжку, що нагадує зараз кадіб, коли він ущерть наповнений виноградними гронами.

Розі й досі стоїть осторонь і не знає, що буде з нею. Вона приклала пальця до рота й тільки дивиться та дивиться.

Діти галасували, аж кімната з сволюком посеред стелі ходила ходором. А люба матуся безнастанно гримала:

— Не кричіть, бо здуріти можна!

Та, сидючи у воді, вони ще дужче кричали, сміялися та лементували.

Ціла купа голеньких сміхотливих дівчаток. Тільки мала Розі стоїть насуплена, але не сміє озватися, бо так воно вже ведеться в світі. Розі вже звикла до того, що й за обідом остання дістає хліб, і то лише тоді, коли залишиться. А не залишиться — й крихти не перепаде. І Розі не плаче, не кричить і не просить. Хіба не дивно, що дівча з дитячого притулку розуміє — їй не можна ні плакати, ні кричати, ані просити, а тільки чекати?! І Розі, наче старчення під ворітьми, також чекала, поки хтось не винесе їй милостиню. Ця невеличка чотирирічна дівчинка мала вже певне уявлення про те, які в бідняків права. Вона має право стояти тут і чекати, поки скупають всі десятеро дітей. Розі пригадує, що взимку купалася з дітьми. Тоді люба матуся вдарила її по руці — знай свою чергу! Тепер уже матусі не доводиться бити приймачку. Хоча сталося те давно, але відтоді Розі вже без бійки пам'ятає, що їй належить мовчки чекати. Отже, вона чекає.

Та дивитися Розі дозволено.

— Напийся молока! — озвалася до неї люба матуся. — Ось там воно.

Усе було б гаразд, але Розі, на превеликий подив, не любить молока. Не треба їй молока.

— Не питиму! — непокірливо відказує дівчинка.

Люба матуся завжди забуває, кому з дітей що до вподоби. Де ж пак їй запам'ятати, що приймачка не п'є молока. Завжди є кому випити або з'їсти те, що припало на долю Розі. Мати навіть не помітить цього.

— Не хочеш молока?

— Ні! Пийте самі!

— До дідька з твоїм шлунком! — гримнула люба матуся на приймачку й заходилася ганчіркою та піском терти чорну, аж закоптілу, шию якоїсь з своїх дочок. — Забирайся звідси! — знов крикнула на Розі.

Дітей слід карати. Безперестанно карати, бо інакше розпережуться.

А Розі стоїть як соляний стовп. Ця знавісніла приймачка не зважає на материні слова.

— Забирайся звідси! — і мати дала їй такого тумака, що дівчинка вилетіла через двері аж до холодної кухні — і не збагнула, як там опинилася.

Розі стояла в сінях. Двері в хату були зачинені. Дівчинка легко б дотягнулась до клямки, та вона вже настільки вихована, що лише дивиться, довго і невідступно дивиться на клямку чорними очима, але не торкається неї.

Допіру матуся згадала про молоко, і дівчинці забaglося їсти. Не міркуючи багато, повернулась і подалася до комірчини. На коморі клямка з мотузки. Дівчинка смикнула її — і двері відчинилися. Розі увійшла, і враз під носом у неї — хліб, чимала паляниця. Дівчинка взяла хліб і обома забрудненими руками намагалася відломити

окраєць. Відломила. Розі повернулася з хлібом у руці і, байдуже похитуючись, пішла. Вона продріботіла повз хатні двері й почула зсередини страшний шум, регіт, виск. Та дівчинка ступала далі, додому, в солому, туди, де ховалася звечора...

Учора надвечір дядько Тюлкеш прийшов п'яний, як чіп. Він широко ступав і все стукався головою об стіну. Та це вже не первина. Дядько Тюлкеш розшукав якусь чудернацьку штуку, що нею влітку молотили пшеницю,— з кінця довгої палиці звисає менша палиця. Він розмахував довгою палицею і бив любу матусю. І діти, що зараз сміються, тоді страшенно вищали. Усі десятеро вищали, начебто грало десять труб. Лише Розі мовчала. Вона не мала права вищати.

Того вечора Розі вже спала в своєму кутку, та люба матуся схопила й її і вишмигнула з нею надвір. Незважаючи на холод, дівчатка побігли босоніж на тік, що в кінці двору, і зарилися в солому та сіно. О, там у дворі величезні будинки з сіна, більші, аніж той, в якому живуть!

Дівчатка поробили собі в скирті гнізда й допомогли одна одній сховатися. Було дуже темно, і дядько Тюлкеш таки не знайшов їх. Розі теж була там. Вона залізла разом з Шарі в діру. На щастя, Розі заснула в хаті вдягнена й озута. Через те вона в стозі не дуже замерзла. Вона спала, і нічого їй не сталося.

Тепер Розі теж побігла додому в солом'яну хату і стала шукати вчорашнє гніздо. Не знайшла. Зрештою, вона не дуже й шукала, бо почувала себе в безпеці, й заходилась уминати той окраєць, який принесла з собою.

Мала приймачка, наче собачка-злodyжка чи мишка, що знайде собі щось погризти, стояла, запхнувши голову в сіно, і жувала хліб. Вона завжди любила їсти хліб і тепер була дуже щаслива. Розі уминала хліб так, ніби він був її власністю. Розі, дарма що була ще маленька, мала таки розум. Вона знала, де лежить хліб, і без ножа могла вломити шматок. А коли б і мала ніж, то не користалася б ним, бо різати ще не вміла.

Дівчинка їла хліб, аж поки з хати не долинув до неї страшенний крик. Це сталося трохи згодом. Купання вже скінчилося, і люба матуся якось згадала про Розі. Вона гукнула до сіней, щоб Розі повернулася в хату, але звідти ніхто не озивався. Довелося матері самій вийти. Люба матуся помітила, що комірчина навстіж — малій і на думку не спало замести за собою сліди. Правда, побачивши хліб, люба матуся догадалася, хто вчинив святотатство, і знала, де треба шукати Розі. І справді, не минуло й хвилини, а мати вже була біля скирти, схопила приймачку за барки, струснувши, підняла, наче жабу, і біла куди влучить.

— Не будеш купатися! — гукала матуся. — Злodyкo задрипана! Тепер залишишся на великдень смердючою. Бодай ти здохла!

Мала Розі під опікою держави і вже звикла до цього. Хіба її можна не бити? Її завжди б'ють. І навіть не болить так, щоб голосно плакати. Тобто болить, та вона вже притерпілася до болю і готова за кожний шматок хліба відбутися кару. Коли б'ють, то Розі мовчить. Навіщо плакати — ніхто тебе не потішить, ніхто не врятує, навіть сліз тобі ніхто не витре. Приймачку завжди лупцюють. Розі ще не усвідомила, що значить бути приймач-

кою, і діє підсвідомо: б'ють — не плаче, знайде їжу — їсть, сварять — мовчить...

І тут сталося диво. На місце дії нагодилася держава.

Приспіла інспекторка, а їй доручено доглядати за виданими на утримання знайдами. Тьотя приїхала на хутір подивитися, як мається Розі, як вона святкуватиме великдень, і випадково застукала любу матусю на тому, що б'є свою годованку.

І лагідна й тиха тьотя розкричалася, а дебела чорнява люба матуся мовчала.

— Гадаєте, не знайдуться люди, які візьмуть дитину? — насипалася тьотя. — Знайдуться, будьте певні... Хіба так доглядають дитину? Де її вбрання? Де твої сукні, дівчинко?

Розі невинно відповіла:

— Люба матуся завжди одягає їх на Ціцу та Мацу.

— Ви що, кішок вбираєте у дитячі сукенки?

Люба матуся не вимовила й слова.

А мала розумниця здогадалася: тут щось не гаразд. Тьотя дурна і думає, що йдеться про якихось кицьок, а це ж сестрички Розі.

— Це не кицьки, а дівчатка.

— Ага! — зрозуміла тьотя. — Ви в казенне вбираєте власних дітей? Ну, гаразд, що я це знаю. Негайно зберіть усе, я заберу дитину з собою. Саме знайшла для неї добре місце в селі.

Що мала робити люба матуся, — мусила зібрати одяг. Тьотя посадила дівчинку на підводу і повезла з собою. Розі й словом не обізвалася — і тут дотримувалася своєї мудрості: коли тобою порядкують, треба мовчати.

Підвода нарешті вкотилася в село й зупинила-

ся біля чепурної хати. Вийшла надвір рум'яна, опасиста, весела жінка і, щиро дякуючи тьоті інспекторці за чудовий великодній дарунок, схопила малу Розі в обійми.

Та Розі й тут не почувала себе дома і чорними, похмурими очицями мовчки роздивлялася навколо.

— Я хочу повернутися до любої матусі,— сказала вона, втираючись після поцілунків чужої тьоті.

А огрядна господиня не переставала сміятися. Завела дівчинку до кімнати й показала їй велику ляльку. Якщо Розі залишиться, то це буде її лялька.

Розі дедалі з більшою підозрою дивилася на жінок і ніяк не могла повірити тому, що люба матуся, яку вона щойно покинула, не її рідна. Намарно запевняли дівчинку, що її мати інша і що зараз в неї нема матері. Розі ще більше сердилася і боялася, що ось ці чужі люди вкрадуть од неї любу матусю.

Інспекторка подалася геть. На прощання вона потішила товсту молодицю:

— Тільки гарно поведіться з нею! І ви побачите, як дівчинка полюбить вас...

Розі була дуже пригнічена. Забагато подій припало на один день: купання, голі сестрички, хліб, солома, лупцювання, тьотя, підвода — навіть для великодньої п'ятниці це вже занадто.

— Укладу тебе спати, маленька. І без того в мене роботи — не переробиш,— сказала опасиста тітка і, вклавши Розі, як була, на великий диван, накрила її теплою хусткою.

Дівчинка не опиралася. Вона розкинула своїм

хитрим, лукавим розумцем і сказала собі в думці: «Тільки тьотя вийде звідси...»

І коли товста господиня вийшла, Розі притьмом скочила на ноги, не вагаючись, вибігла з гарної кімнати, від довгокосої ляльки і — надвір, на вулицю. Дівчинка мала щастя: її ніхто не помітив. У селі кожен готувався до великодня, на вулиці нікогісінько, і мала Розі могла іти, куди очі ведуть.

Дівчинка побігла дорогою, потім курним битим шляхом. Вона ішла та ішла, куди її путь-дорога вела, аж поки не вибралася з села. А тоді почимчикувала далі й все дивилася туди, де небо торкалося землі. В її кругленьку голівку запала думка, що там уже край світу і там їй буде добре.

Часом дівчинці здавалося, що ось-ось дотягнеться маленькою ручкою до кінця світу. Та на узбіччі дороги знов і знов зводились то дерево, то колодязний журавель, і кінця світу й досі не було. Це тривало доти, поки, нарешті, показалося незнайоме село. А Розі лише дріботіла та дріботіла маленькими ніжками, хоч уже й стомилася і раз у раз зупинялася, трусячись з холоду. Губи в неї посиніли, і все тіло вкрилося сиротами. Та дівчинка не знала, чого це так, не знала, почім ківш лиха...

Раптом її окликнула якась жінка.

— Куди йдеш, дівчинко?

Навколо вешталися великі кудлаті собаки, і Розі оторопіло видивилася на незнайому тітку. А жінка раптом сплеснула руками.

— Я знаю цю дитину. Це одна з дівчаток Тюлкеша. Як ти потрапила сюди?

Тільки зараз дався знати хитрий розумець ма-

лої Розі. Вона не наважилася сказати, що втекла, а мовила так:

— Ми прийшли з любово матусею на базар. І я загубилась. Я хочу до матусі!

І тепер, уперше за цілий день, дівчинка заплакала. Вона плакала, бо відчувала, що зараз уже тільки плач допоможе їй. Коли плакатиме, ніхто її не розпитуватиме; коли плакатиме, то її пожаліють і зроблять, що попросить; коли плакатиме — все буде гаразд, бо люди бояться плачу. Звісно, тільки чужі люди, бо дома ніхто не боїться, коли плачеш, — дома не варто плакати.

Сльози таки допомогли. Чужа тьотя взяла її за руку. А коли відчула, які в маленької Розі холодні пальчики, схопила її на оберемок, накрила фартухом і понесла до хати. Там поклала дівчинку на ліжко, і всі розпитували її й жаліли.

Та хитра Розі сказала тільки те, що «там, край світу, — добре». Ніхто в хаті не збагнув її слів...

Дівчинка переночувала, а на завтра вранці, у великодню суботу, дядько запряг коней — це теж були заможні господарі, мали коней, віз, велику хату — і повіз її на підводі до любові матусі.

Там з радісним галасом накинулися на неї діти і навіть, дивно посміхаючись, поморгала до неї люба матуся.

— Ех ти, погане песеня, чи будеш ще відламувати окрайці? Повірите, кумо, стільки їй даємо, скільки в неї влазить. А вона, свиня, таки втекла від купання в ожеред і там уминала хліб... Із такого приютського щеняти вибити дух — і то мало!..

Матуся нахилилася до малої Розі й витерла їй обличчя. Однак не втрималася, щоб не дати

дівчинці стусана в спину. Розі впала. Падаючи, через прочинені ворота побачила вдалині небокрай. Дівчинка дуже здивувалася, що й тут є край світу. Скільки прожила тут, а раніш ніколи їй це не впадало в око.

— Ну що, бідо, добре дома?

— Там...— простягла дівчинка руку, показуючи пальцем удалину.

— Що там?

— Там... там...

Розі не наважилася сказати, що там, край світу, ліпше... Там, напевно, дуже добре...

З М І С Т

Сім крейцерів	5
Бенюш	12'
Свиня і строкатий бриль	17
Важкий гріш	21
У дорозі	25
Пітьока йде до школи	29
Лютий надворі гуде, а літечко де?	37
Вакації Імре	48
По горобців	57
Батіг	64
Добрі вакації	70
Собака	76
Дядько вчитель	83
М'яч	93
Стригунець	99
Пошарпана книжечка	105
Фюлеп	110
Шибеник на прогулянці	115
«Самогубець»	120
Шаму Йошка Кіш	128
У карцері	134
Найбрудніша сорочка свинопаса	138
Дивні люди	145
Жолоб на воду	152
Винагорода за збитки	159
Там, край світу...	164

ДЛЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мориц Жигмонд

ТЯЖЕЛЫЙ ГРОШ. РАССКАЗЫ

(На украинском языке)

Редактор І. Г. Сидоренко. Художній редактор В. Ю. Тернавський. Технічний редактор Ф. Н. Резник. Коректори Р. М. За-рембовська, В. В. Богаєвський.

Здано на виробництво 22. І. 1968 р. Підписано до друку 21. ІІІ. 1968 р. Формат 60×84¹/₁₆, Папір № 2. Фіз. друк. арк. 11. Обл.-вид. арк. 6,79. Умовн. друк. арк. 10,23. Тираж 30.000. Зам. 140. Ціна 32 коп. Видавництво «Веселка», Київ, Кірова, 34. Друкоофсетна фабрика «Атлас» Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР. Львів, Зелена 20.

32 коп.

